

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCIX VAN DE VERZAMELING

JAAR 1962
Aflevering 1-2

BRUGGE
1962

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS " SOCIÉTÉ D'ÉMULATION "

Secretariaat : Koningin Elisabethlaan 63, Brugge.

Redactie : St-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening : Société d'Emulation Brugge, nr 107939.

Abonnement op de „ Handelingen ” : 150 fr. per jaar

ALGEMENE INHOUD

I. BIJDRAGEN

A.C.F. Koch, <i>Brugge's topografische ontwikkeling tot in de 12e eeuw</i>	5-67
P. Janssens, <i>De voorgeschiedenis van het Wilhelmietenklooster te Brugge</i>	68-82
A. Schouteet, <i>Nieuwsbladen te Brugge in de 17e eeuw</i>	83-90
A. Deschrevel, <i>Beeldhouwwerk van Otmaer van Ommen in West-Vlaanderen</i>	91-108
N. Huyghebaert, <i>La carrière militaire de l'exégète brugeois Jean-Aloys Van Steenkiste</i>	109-116

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

L. Devliegheer, <i>Een vijftiende eeuwse Brugse edelsmid in Joegoslavië</i>	117-121
J. De Smet, <i>Twee Brugse schepen aangeslagen in de Antillen 1827-1829</i>	122-127
W.A.S. Dierick, <i>Van een kapittel dat opgericht werd en nooit bestond</i>	127-128

III. BOEKBESPREKINGEN

M. Gysseling, <i>Toponymisch Woordenboek van België, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland</i> (J. Helsen)	129-130
R. Van Eenoo, <i>De Pers te Brugge : 1792-1914</i> (A. Schouteet)	130-135
W. Bruneel, <i>Haringe en zijn kerk</i> (L. Danhieux))	135-136
G. Faider-Feytmans, S. Collon-Gevaert, J. Lejeune, J. Stienon, <i>Kunst van het Maasland</i> (L. Devliegheer)	136-138

IV. KRONIEK	139-160
--------------------	---------

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME XCIX DE LA COLLECTION

ANNÉE 1962

BRUGES
1962

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCIX VAN DE VERZAMELING

JAAR 1962
Aflevering 1-2

BRUGGE
1962

VERBODEN
TE VERKOPEN
DE WET VAN DE VERKOPENDE
SOCIÉTÉ D'EMULATION
SOCIÉTÉ D'EMULATION

Brugge's topografische ontwikkeling tot in de 12e eeuw

INHOUD : 1. Probleemstelling, p. 6. — 2. De hydrografie te Brugge : a) heeft er een „Oude Rei” bestaan via Kraanplaats en Ketelwijk ? p. 8; b) de Reie van Minnewater tot Molenbrug, p. 17; c) het overstromingsgebied te Brugge, p. 21; d) de latere kunstwerken en de twee „Wijken”, p. 27; excurs : de stadsplattegrond in het Gruuthusemuseum, p. 29. — 3. Waar is de stad Brugge ontstaan : a) de bestaande opvattingen, p. 32; b) de oudste parochiegrens en het terrein ten oosten en noord-oosten van de Burg, p. 36; c) waar lag de oudste handelsplek ? p. 38; d) de voormalige Walburgakerk, p. 44. — 4. De zwaartepuntverplaatsing te Brugge na de 10e eeuw, p. 50. — 5. Opmerkingen over de opeenvolgende omwallingen te Brugge, p. 5. — 6. De Oudeburg, p. 59 (1).

---

(1) Gaarne stel ik een woord van hartelijke dank voorop voor degenen die mij bij mijn onderzoek behulpzaam zijn geweest : Dr. J. Ameryckx, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Gent, en Ir. G. Bocxstaal, directeur van de Stedelijke Technische Dienst van Brugge, voor hun medewerking bij de uitgevoerde handboringen; de heer W. Bossier, bibliothecaris der stad Brugge, voor de ter beschikking gestelde documentatie; Dr. L. Devliegheer, wetenschappelijk ambtenaar bij het Provinciaal Bestuur van Westvlaanderen, voor zijn voortdurende hulp; Dr. P. Glazema, directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, voor de bereidwilligheid waarmee hij één van de leden van zijn staf toestond boringen te verrichten te Brugge; Drs. H. Halbertsma, conservator bij genoemde Dienst, voor zijn hulp en de tijd die hij voor deze boringen beschikbaar heeft gesteld; mijn collega, de heer A. Schouteet, archivaris der stad Brugge, Dr. J. De Smet en Dr. J. Marechal van het Rijksarchief te Brugge, en Mr. E. I. Strubbe, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Gent, voor hun waardevolle opmerkingen bij de kopij van mijn artikel; Ir. W. Swaan, onder-hoofd van de waterstaat in voorm. N.-O. Indië, docent aan de Rijks Hogere School voor Tropische en Subtropische Landbouw te Deventer, voor zijn adviezen m.b.t. de hydrografie van Brugge; Dr. A. E. Verhulst, docent aan de Rijksuniversiteit te Gent, voor zijn tot dieper onderzoek prikkelende opmerkingen over de Brugse Kraanrei; Dr. A. Van de Walle, conservator van het Museum voor Sierkunst en Industriële Vormgeving te Gent, voor de hulp aan de heer Halbertsma en mij tijdens ons onderzoek verleend.

Wijlen Z. E. H. M. English, in leven archivaris van het Bisdom Brugge, heeft mij kort voor zijn overlijden met voorname beminlijkheid doen delen van zijn rijke kennis.

1

De historici hebben nog niet lang geleden hun opvattingen over het ontstaan van de stad Brugge besproken met de bodemkundigen, en zijn ontdaan naar huis gegaan (2). Als de beoefenaren van deze tak der natuurwetenschappen het duizend jaar geleden voor het zeggen hadden gehad, zou Brugge toen niet hebben bestaan.

De zeeinham van de zgn. Duinkerke-II-transgressie was al goed en wel verzand op het tijdstip waarop Brugge, omstreeks 875, voor het eerst op een munt verschijnt, en op de eerstvolgende water bij Brugge brengende overstroming moest het — als we aan de immers vertrouwen wekkende berekeningen van Verhulst vasthouden — toen nog bijna anderhalve eeuw wachten (3).

Intussen zijn de historici begonnen, uit de bezwaren door de bodemkundigen geopperd een uitweg te zoeken, die meteen een uitweg naar zee zou betekenen voor het prille, kennelijk toch niet geheel onlevensvatbare Brugge. Verhulst heeft onlangs deze uitweg gezocht door de plaats dermate vroeg te doen ontstaan, dat het nog de open golf van de genoemde transgressie zou hebben gekend, dat wil zeggen op zijn allerlaatst omstreeks het jaar 800 (4). Maar dit wettigt de vraag, waarom Brugge — dat immers landingsplaats betekende (5) — dan

(2) J. AMERYCKX en A. VERHULST, *Enkele historisch-geografische problemen in verband met de oudste geschiedenis van de Vlaamse kustvlakte; een colloquium van bodemkundigen en historici*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XII (1958), p. 3-26.

(3) A. E. VERHULST, *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, XIV (1959), p. 9 vlg.

(4) A. E. VERHULST, *Les origines et l'histoire ancienne de la ville de Bruges (IXe-XIIe siècle)*, in *Le Moyen Age*, LXIII (1960), p. 58-63.

(5) M. GYSSELING, *Etymologie van Brugge*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, XVIII (1944), p. 79. Dr. M. Gysseling deelde mij desgevraagd mee, dat hij stellig vasthoudt aan zijn verklaring. De verklaring

niet samen met deze golf verdwenen is, of hoe, anders gezegd, de *portus* Brugge in de 9e en vooral in de 10e eeuw nog mogelijkheid tot leven vond zonder verbinding met de zee (6).

Want dit is het probleem : men kan zich Brugge ook omstreeks de 10e eeuw moeilijk voorstellen zonder zulk een verbinding : langs welke vaarweg, dat is een tweede. Volgens de in deze materie zo deskundige Fockema Andreae echter „ moet men toch vooral iedere gedachte aan een uitgebakend zeekanaal met min of meer constante diepte van zich afzetten ”. Een nederzetting als het Brugge „ van circa 900 op de zandrand moet (...) aan een wad hebben gelegen; een wad onderhevig aan wisselend getij en doorsneden van zwinen, prielen, krekens, geulen (...). Dergelijke wadden kennen een getijdescheepvaart; vooral moeten zij deze gekend hebben aan de Vlaamse kust, waar het normale getijdeverschil immers ettelijke meters bedraagt. En voor zo'n wad-vaart waren èn de Noormannenscheepen èn de wat jongere Friese koggen, scheepstypen met vlakke bodem immers, geschikt (...), vaartuigen die erop gemaakt waren, op een vlakke kust „ droog te vallen ”, zonder gevaar te kraken ” (7).

Fockema Andreae wijst er terecht op, dat zich te Brugge voorts de bijzonder gunstige omstandigheid voordeed — en was dit niet één der bestaansredenen voor

---

„verhoogde weg door moerasland”, door Z.E.H. J. NOTERDAEME gegeven (*Brugge-toponiemen*, in *Ons Heem*, XII (1958), p. 166-167), kan ook ik niet aanvaarden. De hoofdweg van Brugge lag niet in een moeras. Deze liep in werkelijkheid zoveel mogelijk over de kam van een zandrug. Deze rug is ter hoogte van de Hoogstraat bijna een kilometer breed, ter hoogte van de Steenstraat nog breder !

(6) De oplossing die Dr. Verhulst hier voorstelt, vindt men besproken op p. 48-49.

(7) S. J. FOCKEMA ANDREAË, *Het vraagstuk van Brugge*, in *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*, LXXVI (1959), p. 22-23, met kaart op p. 23.

deze stad? — dat water uit een omvangrijk diluviaal achterland precies op die plek samenvloede en nog te Brugge zelf een uitweg zocht naar het wad, waarin het geulen kon veroorzaken of openhouden (8). „Het was, ruw geschat, wel minstens een oppervlakte van 100 km² of 10.000 ha, waarvan het water door Brugge afvloede”. Aldus Fockema Andreae. Minder ruw schattend komt men zelfs tot een dubbele omvang van het oppervlak waarvan het water door Brugge afvloede: 200 km² (9)! Al dit water zocht via Brugge een uitweg naar zee en hield geulen in het wad gemakkelijk open.

Dit alles betekent dat Brugge niet hoeft te zijn ontstaan in de periode waarin de plek waar het ligt, nog aan een open zee golf lag (10). Kortom: Brugge wordt in het derde kwart der 9e eeuw voor het eerst genoemd, en we weten voorlopig volstrekt niet of het er toen al lang was.

2

Ieder die zich tot hiertoe de vraag heeft gesteld op welk punt van Brugge precies deze stad is ontstaan, heeft ingezien dat kennis omtrent de oorspronkelijke loop van de wegen te land en te water in deze omgeving van primair belang is. Weinig echter heeft de historicus zich tot nu toe bekommerd om het bodemreliëf in deze stad. Toch kan men zonder kennis hiervan onmogelijk een definitief antwoord geven op de vraag welke van de vele Brugse waterlopen (bijna alle Reie genoemd) natuurlijk zijn dan wel gegraven (11).

(8) Ibidem, p. 24.

(9) Ik schat dit gebied op ongeveer 200 km². Het beekwater was afkomstig uit de richtingen Wijnendale, Torhout, Zwevezele, Egem, Hansbeke, Oedelem en Sijsele.

(10) Het is mogelijk dat Dr. Verhulst pas laat kennis heeft genomen van de opmerkingen van Dr. Fockema Andreae. In elk geval is hij (*Bruges*, p. 59) heengestapt over de consequentie er van voor zijn eigen hypothese.

(11) Een handig overzicht met literatuuropgave vindt men bij J. DE SMET, *De oude hydrografie van de stad Brugge*, in *Handelingen van het Genootschap Société d'Emulation te Brugge*, LXXXVI (1949), p. 5-22.

Eén ding staat voor iedereen vast, en terecht vast: verreweg het meeste beekwater dringt het terrein waarop de middeleeuwse stad Brugge is gebouwd, binnen in de zuid-westhoek, meer bepaald bij het zg. Minnewater; dit water, op zijn weg door de stad aangevuld met dat van nog één à twee onbelangrijke beekjes, verlaat het stadsgebied aan de tegenovergestelde zijde, dus in de noord-oostelijke hoek. Te beantwoorden blijft de vraag via welke weg dit beekwater in de Middeleeuwen van het ene punt naar het andere vloeide.

Verder staat het vast dat dit beekwater op zijn weg door de stad de grens passeerde van diluviale zandgrond en alluviale kustvlakte. Brugge is immers, en niet voor niets, ontstaan en gegroeid op deze belangrijke grens. Deze loopt dwars door de stad, meer bepaald ten noorden van de zandrug waarop thans de city van Brugge ligt.

Aan deze rug is bij het onderzoek naar de oudste geschiedenis van Brugge tot nu toe onvoldoende aandacht besteed. Deze west-oost gerichte rug is het die het uit het zuiden afkomstige beekwater te Brugge noopt om een eind naar het oosten uit te wijken. De kam ervan loopt van de Vrijdagmarkt in het westen (thans 10 meter hoog) over de Zuidzandstraat, de Steenstraat, de Kleine Sint-Amandstraat, de Eiermarkt, de Niklaas Desparsstraat, de Kraanplaats, de Sint-Janplaats, de Middelburgstraat en de Kelkstraat (9 meter) tot in de Hoogstraat (12). Van de Steenstraat naar de Hoogstraat maakt deze kam dus een flauwe boog om de grafe-

---

(12) Deze kam is het best te volgen op een reliëfkaart per halve meter (zie volgende noot). Daarop kan men namelijk zien, hoe aan weerskanten van de Ieperstraat (bij de Kraanplaats) de „neuzen” van de 8 1/2 metergrens naar elkaar toe wijzen: de éne reikt van het zuid-westen af tot over de hoek Niklaas Desparsstraat - Vlamingstraat, de andere van het zuid-oosten af tot over de hoek St.-Janplaats - Cordoaniersstraat. De afstand tussen beide bedraagt slechts 95 meter.

lijke burcht, die overigens zelf op nog vrij hoog terrein ligt thans (7 1/2 à 8 1/2 meter) (13).

De traditionele opvatting laat het van het Minnewater afkomstige beekwater de genoemde zandrug doorsnijden ter hoogte van de reeds genoemde Kraanplaats (thans 7 3/4 à 8 m. hoog) en vandaar wegvloeien in de richting van de alluviale vlakte in het noorden van het Brugse stadsgebied (14).

Men zal opmerken dat water nooit tegen het reliëf ingaat en dat dit dus niet kan, dat m.a.w. de over de Kraanplaats lopende zg. Kraanrei in een gegraven bedding loopt. Ten overvloede hebben onlangs boringen aan weerszijden van de Kraanrei uitgewezen dat hier nooit een natuurlijke waterloop — hetzij beek hetzij kreek — heeft gelopen, en dat de Kraanrei dus een gracht is (15).

(13) De stad Brugge verkeert in de gelukkige omstandigheid een werkkaart te bezitten met hoogtelijnen per halve meter. Het oorspronkelijk maaiveld lag natuurlijk ook hier lager, maar de ervaring in middeleeuwse steden heeft ruimschoots geleerd, dat de verhoudingen tussen hoger en lager in grote lijnen gelijk zijn gebleven. Alleen zeer lokale, grote verschillen kunnen met opzet zijn geëffend of veroorzaakt (brugopritten!). Dan nog is het te Brugge bijzonder opvallend hoe zelfs zulke lokale, zeer grote niveauverschillen van natuurlijke oorsprong door de eeuwen heen behouden zijn gebleven. Ik wijs op de kolk die bij de Spiegelrei bestaan heeft, en die ondanks langdurige bewoning en ondanks het graafwerk ten behoeve van de aanleg van de Spiegelrei, in het terrein nog volkomen duidelijk zichtbaar is (zie verder p. 28). Wel zal men, zoals zoëven is gezegd, bij het onderzoek steeds abstractie moeten maken van de kleine terreinophogingen aan weerszijden van de bruggen. Dit zal hierna vooral gelden voor de Mariabrug, de Sint-Annabrug en de Snaggaardbrug.

(14) Zo bijvoorbeeld reeds G. DE POERCK, *Enceintes castrales et urbaines à Bruges*, in *Mémoires du premier Congrès international de Géographie historique*, II (1931), p. 80.

(15) Enkele boringen bij de Kraanplaats werden op 13 maart 1961 ten behoeve van dit onderzoek met assistentie uitgevoerd door Drs. H. Halbertsma (Amersfoort) met medewerking van Prof. Dr. J. Ameryckx (Gent), Dr. L. Devliegher (Brugge) en ondergetekende (vgl. in dit tijdschrift, XCVIII (1961), p. 133). Het duidelijkste resultaat vertoonden twee boringen uitgevoerd op 20 meter afstand van de voormalige westelijke kademuur van de Kraanrei, in de zuidwest-hoek van de kelder van het hoekhuis Kraanplaats - Vlamingstraat. Op 2,90 m. beneden het straatniveau (8,45 m.) werd in de aanvullingsgrond een laagje zeeklei aangetroffen. Deze

Toch heeft het zin om een ogenblik stil te staan bij de

klei ligt te hoog (op 5,55 m. = 3,25 m. + N.A.P.!) om hier op natuurlijke wijze te zijn gedeponeed (vergelijk hierna p. 31). Het betreft hier mogelijk een oudere keldervloer. Reeds drie decimeter dieper werd het gele zand bereikt, dus op 5,25 m. = 2,95 m. + N.A.P. Het belang van deze eerste boringen is gelegen in het feit dat ze elkaar bevestigen en dat ze zo goed als op de kam van de Brugse zandrug (namelijk op slechts een paar meter afstand van de hiervóór in noot 12 genoemde hoek Vlamingstraat - Niklaas Desparsstraat, straatniveau 8,69 m.) zijn uitgevoerd. Op deze plek behoefde bovendien geen rekening te worden gehouden met de kunstmatige oeververlaging waarover sprake is aan het eind van deze noot. Met deze ingreep moet wél rekening houden bij de beoordeling van de boring die is uitgevoerd op de andere, de oostelijke oever van de Kraanrei, in de kelder van het nog middeleeuwse huis dat vóór aan de Kraanplaats staat en destijds opzij bespoeld werd door de Kraanrei (zie ook het plan in dit tijdschrift, XCVIII (1961), p. 132). Deze boring is gedaan op slechts 6 meter afstand buitenwerks van deze oever (straatniveau : 7,90 m.). Hier werd het gele zand aangeboord op 4,05 diepte, d.w.z. 1,40 meter dieper dan bij de vorige boringen. Dit verschil kan natuurlijk tevens een toevallige oorsprong hebben (afvalputje of zo). Andere boringen in deze omgeving zijn mislukt. Uit deze drie boringen is echter wel gebleken dat het terrein hier steeds ruim hoog genoeg is geweest om buiten het overstromingsgebied te zijn blijven liggen. Ook is geen enkel spoor gevonden van beekafzetting. Dezelfde uitkomst bood ten overvloede een boring die op 15 maart 1961 is uitgevoerd tussen de Grote Markt en de Burg, in de tuin van het Gouvernementsgebouw, op ongeveer 13 meter afstand ten oosten van de oever van de gedempte Reie. Bij een huidig niveau van circa 7,80 m. werd op 3,85 m. diepte humeus zand aangeboord. Ook hier zat men boven de vloedlijn, en ook hier is geen beekafzetting gevonden. Tevens is — dit zij terloops gezegd — komen vast te staan dat de recente opvatting als zou er hier, dus tussen de (Kraan)rei en de Burgmuur, een gracht hebben gelopen, onjuist is (vgl. J. DHONDT, *De vroege topografie van Brugge, in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XI (1957), p. 12). Zie verder ook, noot 28, het resultaat van de boringen in en omtrent de Kipstraat, waaruit, op indirecte wijze maar duidelijk genoeg, nogmaals is komen vast te staan dat de Kraanrei gegraven is.

Bij het graven van de Kraanrei heeft men — het spreekt trouwens van zelf — getracht de hoogste hoogten te vermijden. Men heeft gebruik gemaakt van de relatieve laagte tussen Burg en Markt. Verderop, tussen de Vlamingstraat aan de éne kant en de Cordoaniersstraat plus Ieperstraat aan de andere kant, doorsneed men de kam. Het is duidelijk dat men op dit deel van het traject, om geen te hoge oevers te scheppen, aan weerskanten van de nieuwe gracht grond heeft weggehaald. Dit kan men afleiden uit het feit dat de Kraanrei hier liep door een corridor die de hoogtelijn van acht meter aan beide kanten op enige meters afstand houdt, hetgeen alles bij elkaar op de reliëfkaart een niet natuurlijke aan-

traditionele mening. Hieraan zit namelijk heel wat vast, en hierop steunen enkele belangrijke recente opvattingen over het ontstaan van Brugge voor een aanzienlijk deel (16).

Men neemt tot nu toe aan, dat het vele beekwater dat het stadsgebied ter hoogte van het Minnewater bereikte, bij het Sint-Janshospitaal naar het oosten omhoog, om via een knik achter het koor van de O.L.V.-kerk onder de benaming Dijver terecht te komen bij de zuidwesthoek van de Burg (17). Bij deze hoek nu zou het zijn dat de hoofdstroom van de Reie definitief naar het noorden, dus zeewaarts, boog. Vlak ten noorden van genoemde ombuiging zou de Reie eerst de Burg scheiden van de Stadsmarkt; vervolgens zou zij over de reeds genoemde Kraanplaats rechtuit doorstromen naar de plek die vroeger Ketelwijk heette; vandaar zou zij, steeds in noordelijke richting, weglopen naar de alluviale vlakte. Daar dan, in het noorden van Brugge, zou zij de naam Oude Rei hebben gedragen (18).

Bij dit alles moeten enkele opmerkingen en bedenkingen worden geplaatst, en we doen dit terwijl we de aldus getraceerde waterloop nog eens volgen, maar we doen dit

---

blik biedt. Dit is misschien de oorzaak van het feit dat bij de zoëven genoemde boring vlak ten oosten van de oever van de Kraanrei het gele zand 1,40 m. dieper werd aangetroffen dan dat aan de andere kant van de voormalige Kraanrei op iets grotere afstand het geval was. Op te merken valt nog dat aan de oostzijde van de Sint-Jan-plaats het gele zand is aangetroffen op 4 1/2 à 5 meter hoogte (straatniveau : 8 1/2 m.).

(16) Deze opvattingen vindt men hierna opgesomd op p. 32 vlg.

(17) Eigenlijk laten de historici de hoofdstroom van de Reie aan de noordkant van de O. L. V.-kerk lopen (vgl. DE SMET, *a.w.*, p. 6 en 15), maar uit wat hierna volgt, zal op afdoende wijze blijken, dat — ook al heeft daar ooit een arm van de Reie gelopen (zie ook hierna p. 59) — dit niet de oorspronkelijke arm was. Men is mede tot deze opvatting gekomen, omdat men meent dat de parochiegrens die tussen de O.L.V.-kerk en de Sint-Salvatorskerk liep, gevormd werd door de Reie. Zoals we nog zullen zien, hebben de Reie en deze parochiegrens niets met elkaar te maken gehad.

(18) Wij blijven gemakshalve verwijzen naar DE SMET, *a.w.*, p. 5-19. Zie ook hier afb. 1.

nu in tegengestelde richting, dus van het noorden van Brugge af naar de Dijver toe.

Wat dan eerst het noorden van Brugge aangaat, geven de oudst bewaarde rekeningen der stad, dus die uit het eind der 13e eeuw, enkele kostbare inlichtingen (19). Men was toen namelijk net bezig ook die hoek van Brugge binnen de nieuwe omwalling te brengen. Men voerde deze laatste uit van west naar oost; men had de Ezelpoort gebouwd, en men moest nu ten oosten hiervan voorzieningen treffen t.a.v. waterlopen die werden gekruist. En zo kwam men er in 1297 toe een waterloop of een stuk waterloop te dempen, in de stadsrekening over dat jaar *Vetus Roya*, Oude Rei, genoemd. Dit is dan, voor zover we weten, de eerste en de laatste keer dat er van zulk een *Vetus Roya* ergens sprake is.

We weten gelukkig toevallig dat het dempen van deze Reie geschiedde *ante thurrim Ravenni Danwilts*. Ook de plaats van deze toren is bekend. Volgens de berekeningen van Rijksarchivaris De Smet stond deze precies 1305,60 meter ten oosten van de toen pas gebouwde Ezelpoort over de wallen gemeten (20). Als we dit uitmeten, komen we vlak ten westen van de Dampoort in het uiterste noorden van de stad uit, meer bepaald in de as van de Wulpenstraat. Welnu, als men van dit punt af kijkt naar het zuiden, blijkt men precies in het verlengde te staan van de Lange Rei, die immers net vóór de Wulpenstraat een krachtige knik in noordoostelijke richting maakt en via de Dampoort verdwijnt naar Damme en de zee. Men vraagt zich dan in het licht van de tekst van 1297 af, of de Lange Rei zich vroeger niet hier (d.w.z. vlak vóór de huidige Gistfabriek) vertakte in twee voortzettingen, de éne via de Dampoort, de andere via de huidige Wulpenstraat.

---

(19) De excerpten zijn verzameld *ibidem*, p. 13-14.

(20) *Ibidem*, p. 14.

Inderdaad ziet men dat zich iets verderop, dus aan de buitenkant van de stadsomwalling van 1300, vroeger twee waterlopen rechtlijnig van elkaar verwijderden (21) die kennelijk nog net binnen de omwalling hun gemeenschappelijk uitgangspunt hadden. De éne, de oostelijke, is de zoëven genoemde Reie naar Damme. De andere, de westelijke, stond pal in het verlengde van het hoofdgedeelte van de Lange Rei en maakt daarom sterk de indruk een meer rechtstreekse en oorspronkelijke voortzetting van die Lange Rei te zijn dan de Reie naar Damme. Welnu, die waterloop wàs ouder dan de Reie naar Damme. Terwijl deze laatste Reie heette en verderop Zwin, droeg de ander de naam *Oud Zwin*. Totdat het bewijs van het tegendeel geleverd is, houden we het er dan ook voor dat de Oude Rei en het Oude Zwin, waarin de historici reeds, en terecht, één waterloop zien, samen niets anders waren dan een voortzetting van de Lange Rei, en wel de oudst bekende voortzetting hiervan.

Maar wat moeten we dan denken van de waterloop waarvoor de historici tot nu toe de naam *Vetus Roya* uit de rekening van 1297 hebben gereserveerd, en waaraan we gemakshalve de naam St. Clararei geven naar de straat waarnaast zij liep?

Het lijkt wel zeker dat deze rei ook in verbinding stond en, na de aanleg van de omwalling van 1297, in verbinding bleef staan met het Oude Zwin en het Zwin. Maar toch kwam de verbinding tussen deze „St. Clararei” en bijvoorbeeld het Oude Zwin lang niet op een zo rechtlijnige wijze tot stand als die tussen dit Oude Zwin en de Lange Rei. De samenhang tussen St. Clararei en Oud Zwin maakt voorlopig een secundaire indruk vergelijken bij de rechtlijnige saamhorigheid, de éne rechtlij-

---

(21) Hierover A. DE SMET, *Het waterwegennet ten noordoosten van Brugge in de XIIIe eeuw*, in *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, XII (1933), p. 1030 vlg., en XIII (1934), p.83 vlg.

nigheid die de Lange Reie en het Oude Zwin samen uitmaakten.

Zoals bekend is, liep de „St.-Clararei” naast de Sinte-Clarstraat en de Kalvariebergstraat. Ze stond bij de Jan Miraelstraat in contact met het deel van de 12e-eeuwse stadsgracht dat Augustijnenrei heet. De Smet heeft aangetoond dat bij dit laatste contactpunt het zogenaamde Ketelwijk lag (22). Hij ziet in dit Ketelwijk een haven met aanlegplaats en handelscentrum. Wij kunnen hier voorlopig niet veel meer van zeggen dan dat „Ketelwijk” een waternaam is en primair de benaming moet zijn geweest van een cirkelvormig water, van een komvormige verbreding van de bij de Jan Miraelstraat vroeger aanwezige waterloop (23).

Dat deze thans reeds lang verdwenen waterloop-verbreding de functie had van een binnenhaven — zoals De Smet het zich voorstelt — is wel zo goed als zeker. Dit Ketelwijk immers — dat in 1269 voor het eerst in een tekst verschijnt (24) — is zonder twijfel gegraven. De hoogtelijnen in deze omgeving verraden niet de minste natuurlijke waterloop, en bieden geen plaats voor enige natuurlijke inham (25), zoals ze dat elders bijvoorbeeld duidelijk wèl doen voor die andere, nog te behandelen Brugse binnenhaven: het „Wijk” bij de Lange Rei (26).

Voorts wil de gangbare mening — hierbij steunend op een nochtans voorzichtig gestelde hypothese van De Poerck (27) — dat het water van de haven-Ketelwijk

---

(22) J. DE SMET, *De Brugse Wiic-namen*, in *Handelingen van het Genootschap Société d'Emulation te Brugge*, LXXV (1948), p. 113-114.

(23) Zie de mededeling ibidem, noot 10. Zie verder vooral M. SCHÖNFELD, *Nederlandse waternamen*, Amsterdam 1955, p. 225: „ketelkolk, ketelmeer, keteldiep” enz. Zie ook hierna, p. 31.

(24) DE SMET, *a.w.*, p. 113.

(25) Het terrein ligt op een natuurlijke helling.

(26) Zie hierna p. 28 vlg.

(27) *A.w.*, p. 80.

gevoed werd door van het zuiden, meer bepaald van de Kraanrei, afkomstig water. De hoogtelijnen tussen Ketelwijk en Kraanrei spreken zulks uitdrukkelijk tegen. Bovendien heeft drs. H. Halbertsma van de Nederlandse Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, bijgestaan door dr. L. Devliegheer en schrijver dezes, in maart 1961 ten behoeve van dit onderzoek vijf boringen verricht op en om het traject dat deze hypothetische waterverbinding tussen Kraanrei en Ketelwijk zou hebben gevolgd. Ook deze hebben op onomstootbare wijze uitgewezen dat daar nooit enige beek, kreek of gracht heeft bestaan (28).

De (gegraven) Kraanrei buigt dus ten noorden van de Kraanplaats om naar het oosten (Spiegelrei) en heeft geen verbinding gehad met het Ketelwijk! Deze bevin-

---

(28) Deze boringen zijn op de volgende plaatsen uitgevoerd :

I. In de Kipstraat, nabij de zuidwand van deze straat, bij de tweede knik gerekend van de zuidwest-hoek Vlamingstraat-Kipstraat af, op 51 1/2 m. afstand van deze hoek.

II. 26,30 m. ten oosten van I of 42 m. van de hoek van de Spanjaardstraat af.

III. 16,10 m. ten oosten van II, d.w.z. bij de vierde knik van de in I genoemde straathoek af, of op 26 m. afstand van de hoek Spanjaardstraat-Kipstraat.

IV. 28 m. ten oosten van III, namelijk in de Spanjaardstraat, op 2 m. uit de hoek van de Kipstraat, 1,20 m. uit de rooilijn van deze laatste straat.

V. In het tuintje van de Stadsbibliotheek, achter het oostelijk hoekhuis Spanjaardstraat-Akademiestraat, ter plaatse van het verdwenen huis kadaster Popp nr. 490, één meter ten oosten van de rooilijn der Spanjaardstraat, twee meter ten noorden van de perceelscheiding met Popp nr. 491.

De resultaten waren :

I. huidig niveau 7,60 m., op 2,70 m. diepte humeus, op 3,30 m. geel zand (= 2 m. + N.A.P.).

II. huidig niveau 7,40 m., op 2,15 m. diepte veen, op ca. 3,50 humeus, zand dieper dan 4 meter.

III. huidig niveau 7,30 m., op 3,60 m. diepte humeus, op 4,20 diepte geel zand.

IV. huidig niveau 7,10 m., op 1,95 diepte houtresten; op 2,90 m. diepte was de aanvullingsgrond vochtig en week, op 3,80 m. zand (= 1 m. + N.A.P.).

V. huidig niveau 7,35 m., op 3,20 m. diepte geel zand (= 1,85 + N.A.P.).

ding is op zichzelf belangrijk genoeg en vernietigt de hypothese als zou de hoofdstroom van het diluviale water te Brugge oorspronkelijk een traject Kraanrei, Ketelwijk, „Sinte-Clararei” hebben gevolgd. We weten nu dat Kraanrei en Ketelwijk beide gegraven zijn, en dat er bovendien tussen deze twee kunstwerken nooit enig verbindingsstuk heeft bestaan. Terloops zij nog opgemerkt dat de overgang van Kraanrei naar Spiegelrei zo prachtig vloeiend is, dat men in beide samen gemakkelijk het product bespeurt van één enkel ontwerp!

Het zal nu voor iedereen duidelijk zijn, dat de zandrug waarop de city van Brugge gebouwd is, het van het zuiden afkomstige beekwater heeft genoodzaakt nog verder naar het oosten uit te wijken alvorens om te buigen naar het noorden, in de richting van de zee.

Als we onze speurtocht naar deze oorspronkelijke beekbedding voortzetten, gaan onze gedachten eerst en vooral uit naar het traject Dijver - Groene Rei - Sint-Annarei - Lange Rei. Dit is dan de waterloop die in 1127 volgens de Brugse auteur Galbert de burcht en zijn *suburbium* aan de zuidzijde bespoelde (29), en waarvan de bovengenoemde Kraanrei even ten westen van de Burg een aftakking vormde.

Inderdaad gaat althans deze meer naar het oosten uitwijkende Reieloop niet tegen het reliëf in. Tot vóór haar ombuiging naar het noorden, dus tot bij de zgn. Molenbrug, blijft deze beek immers lopen op ongeveer 7 meter hoogte.

Toch is ook hier oppassen geboden. Het gedeelte Groene Rei wordt namelijk beschouwd als een gegraven verbindingsstuk tussen de Dijver en de Sint-Annarei (30). Het zou dit stuk Reie zijn waaraan een tekst uit de

---

(29) Zie verder p. 19.

(30) DE POERCK, *a.w.*, p. 81-88. Vgl. DE SMET, *Hydrografie*, p. 10-11.

tweede helft der 12e eeuw de naam *fossatum veteris molendini* geeft (31).

Dit alleen al stemt tot nadenken. Maar dit is nog niet alles. De reliëfkaart van Brugge toont namelijk aan, dat ten zuiden van de bedding van Dijver en Groene Rei de bodem van Brugge lager ligt dan de 7-meter hoogte waarop zowel Groene Rei als Dijver lopen. Beide stromen dus niet daar „waar een rechtgeaarde beek behoort te lopen, namelijk door de laagste plekken in de terreinen” (32). Helemaal van het Minnewater af tot bij de Molenbrug blijkt de „Reie” langs een helling te lopen. Als men goed toeziet, blijkt deze waterloop angstvallig de hoogtelijn van ongeveer 7 meter te volgen (zie afb. 4), hetgeen het merkwaardige effect heeft dat deze waterloop de verspringingen van de centrale zandrug volgt. Dit biedt de verklaring voor de bocht die de bedding achter de O. L. V.-kerk maakt, en, verderop, voor de onnatuurlijk hoekige knik bij de Burg. Dit alles wil zeggen, dat ook de Reie van ongeveer het Begijnhof af tot helemaal bij de Molenbrug gegraven is, niet alleen dus het stuk Groene Rei daaruit, doch even goed de Dijver en het stuk Reie bij het Sint-Janshospitaal en de O. L. V.-kerk. Alleen al de éézijdige bedijking, en wel aan de zuidkant, dus naar de lagere stadsgedeelten toe, wijst in die richting (33).

(31) L. A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305*, I, Tübingen 1835, Anhang, p. 33, nr. 12, noot 3. Over de ligging A. DUCLOS, *Bruges; histoire et souvenirs*, Bruges 1910, p. 28. VERHULST veronderstelt dat er op deze gracht ook nabij de Burg een watermolen zou hebben gestaan (*Bruges*, p. 43). Van zulk een molen is echter verder niets bekend. De tekst waarop hij steunt, slaat waarschijnlijk op de molen (geen watermolen) die op de noordoost-hoek van het Burg-terrein stond, ter plaatse ongeveer van perceel sectie B 3, nr. 1099.

(32) J.D. MOERMAN, *Beken, sprengen en watermolens op de Veluwe*, in *Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap*, LI (1934), p. 173 vlg., waar een heldere uiteenzetting wordt gegeven van gelijksoortige gevallen op de Veluwe.

(33) Een vergelijkbare terreindoorsnede is in tekening gebracht door MOERMAN, *a.w.*, p. 177, fig. 4. Pas achter de molen krijgt de

De bedoeling waarmee deze waterloop gegraven is, is volkomen duidelijk. We staan hier voor een typische molenbeek, voor een gegraven leiding die de tranche van circa 7 meter nauwkeurig volgt, met aan het begin een stuwmeertje (het Minnewater) en aan het eind, bij de Molenbrug, de waterkrachtmolen (het *vetus molendinum* uit de tweede helft der 12e eeuw) waarvoor deze bedding was gemaakt. Het gaat om een aftakking van de echte beek die oorspronkelijk ergens tussen Minnewater en Sint-Janshospitaal (34) wegliep in oostelijke richting, naar het lage gebied in de omgeving van de Leertouwersstraten, in het late, zuidelijke uitbreidingsgebied van de stad.

De genoemde gegraven molenbeek bestond reeds in 1128 (35). In dat jaar werd de waterkrachtmolen aan het eind ervan door duistere lieden vernield, zodat de *commoti cives* toesnelden, om te verhinderen dat de waterloop die *castrum* en *suburbium* aan de zuidzijde bespoelde, leeg zou lopen en de stad aan die kant open en onbeschermd zou komen te liggen. Dit leeglopen alleen al bewijst het kunstmatig karakter van de Reie hier. In afwachting van het herstel van de molen legden de verschrikte burgers ter plaatse door de Reie een dam, zodat de bovenbeek weer kon vollopen (36). De typische overlaatsloot vlak voor de molen zorgde er dan voor dat het overtollige water weer weg kon stromen naar het lage

---

Reie aan weerskanten bedijking (Verwersdijk en Schottendijk nu St. Annarei).

(34) Bij welk hospitaal ook een molen, kennelijk een onderslagmolen, werd opgericht. Vgl. S. J. FOCKEMA ANDREAE, *Waterkrachtmolens in Nederland*, in *Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap*, LXIX (1952), *p. 156-157, en A. TUTEIN NOLTHENIUS, *Getij-en watermolens in Vlaanderen*, ibidem, LXXIII (1956), p. 165.

(35) GALBERT DE BRUGES, *Histoire du meurtre de Charles le Bon*, uitg. H. PIRENNE, Paris 1891, p. 169, c. 118: *aqua quae ad plagam meridiei munierat castrum et suburbium Brudgensense*.

(36) Ibidem, t.a.p.

gebied meer zuidelijk bij de Ganzeplaats en Leertouwersstraten (37).

Men zal wel niet ver naast de waarheid zijn, wanneer men vermoedt dat de molen en zijn beek zijn gemaakt door de Grafelijkheid, mede met het oog op de bescherming van de zuidkant van de grafelijke Burg. Dergelijke kunstwerken kunnen oud zijn (38).

Tot nu toe hebben we het beekwater dat het middel-eeuwse Brugge in het zuiden binnenstroomde, kunnen volgen via twee naar het oosten ombuigende beddingen, 1°) via de kunstmatige trancheleiding die, van het stuwmeertje „Minnewater” af, langs de helling van de centrale zandrug voerde naar de molen ten oosten van de Burg; 2°) via een echte, meer zuidelijk gelegen bedding waarvan het tracé al lang niet meer bestaat en dat alleen nog in grote trekken te volgen is tot in de buurt van de Ganzeplaats. Het is best mogelijk dat het water daar in het zuiden van Brugge meer dan één natuurlijke bedding had. Dit is voor ons verder zonder belang. In de omgeving van de Ganzeplaats moet zich dit beekwater oor-

---

(37) Deze sloot is getekend bij DE SMET, *Hydrografie*, p. 21, en bij J. DE SMET, *De Brugsche straatnamen in 1399 in het cijnsboek van den disch der Brugsche O. L. Vrouwekerk*, in *Feestbundel H. J. Van de Wijer*, I, kaart, tussen de nrs. 32 en 14. Men zie ook de in de annex na deze paragraaf genoemde plattegrond van het Gruuthusemuseum, en de afbeelding bij DUCLOS, *a.w.*, p. 315. Omtrent het traject van deze thans verdwenen sloot loopt sinds 1751 de Coupure. Het water in deze sloot liep dus niet van zuid naar noord (vgl. DE SMET, *Hydrografie*, p. 7, alinea 1) doch van noord naar zuid. Dit blijkt ook uit de loop aldaar van de tranche van 6 meter (zie afb. 4, nr. 7).

(38) FOCKEMA ANDREAE, *Waterkrachtmolens*, p. 154. — De situatie te Brugge vertoont *mutatis mutandis* grote overeenkomst met de situatie in het Middeleeuwse Sleswijk, waar water van een stuwmeer, Mühlenteich, kunstmatig geleid werd naar de Oude Molen en onderweg voor een deel dienst deed als stadgracht. Ook daar stond een tweede molen, de Nieuwe Molen, nabij het stuwmeer (vgl. E. KEYSER, *Städtegründungen und Städtebau in Nordwestdeutschland im Mittelalter*, Kartenteil, Remagen 1958, plan 22).

spronkelijk vermengd hebben met water uit de overlaatsloot van de gegraven bedding en vooral met het daar van het oosten af de stad binnenstromende, nog bestaande, maar onbelangrijke Vuldersreitje.

Hoe lopen nu beide beddingen, de één aangekomen bij de Molen, de ander bij het Vuldersreitje, dan verder door het landschap?

We staan hier voor een probleem, dat op de snelste wijze tot een oplossing kan worden gebracht wanneer we de kaart van Brugge op de kop houden en de stad met haar bodemreliëf en haar waterlopen van het noorden uit bekijken, dus van de zee en de elkaar in de loop der tijden opvolgende kustlijnen af.

Het terrein waarop de stad Brugge zou verrijzen en zich uitbreiden, was in de vroegste middeleeuwen ten gevolge van een geweldige overstroming, de zogenoemde Duinkerke-II-transgressie, aan de kustlijn komen te liggen (39). Sedertdien had de zee zich teruggetrokken, en tussen de zich verwijderende kustlijn en de plek waarop Brugge zou komen, ontstond een wad, doorgroefd met krekens en kreekjes, die de neiging hadden te verlanden (40).

Deze vroeg-middeleeuwse kustlijn liep dwars door het gebied heen zoals dat veel later, op het eind der 13e eeuw, door de verdedigingswallen van de inmiddels tot

---

(39) Zie in laatste instantie het overzicht met de afbeeldingen bij J. AMERYCKX, *De ontstaansgeschiedenis van de zeepolders, in Biekerf*, LX (1959), p. 380 vlg. en de schetsen bij VERHULST, *Bruges*, p. 56.

(40) In de chronologie der middeleeuwse transgressies is grote klaarheid gebracht door Dr. VERHULST (*Historische geografie*). Na de Duinkerke-II-transgressie (4e - 8e eeuw) kwamen nog de voor Brugge minder belangrijke Duinkerke-IIIa en IIIb-transgressies, respectievelijk uit de eerste helft der 11e eeuw en van circa 1134. Circa 1134 echter bestond te Brugge het hydrografisch systeem met centraal de watermolen reeds in hoofdzaak. De 11e-eeuwse transgressie drong niet zo diep door in de omgeving van Brugge als de andere transgressies. Bovendien was deze uit een andere richting genaderd als die waarover straks sprake zal zijn.

stand gekomen en uitgegroeide stad werd omsloten. Grosso modo behoorde dus het noordelijk deel van het 13e-eeuwse Brugge tot de alluviale vlakte der vroeg-middeleeuwse transgressie, en behoorde het zuiden nog bij het oude, diluviale land. Grosso modo: want we mogen ons de grens tussen beide niet rechtlijnig voorstellen, parallel lopend met de huidige kustlijn. De zee was doorgedrongen tot aan de zandrug waarop Brugge zich in eerste instantie zou ontwikkelen, en de inhammen van de zee wigden uit tegen de uitlopers van deze zandrug.

Dit overstromingsgebied kan men te Brugge met voldoende precisie reconstruëren. Men hoeft, om tot dit doel te geraken, van de kustzijde van de stad af slechts de laagste reliëflijnen in het terrein te volgen. Men begint dan met de lijn van 5 1/2 meter. Dit blijkt echter al gauw geen nut te hebben, want men bakent zo doende slechts een paar geïsoleerde plekjes af die zonder onderlinge samenhang gescheiden worden door hoger terrein. Houdt men echter de daarop volgende tranche aan, die dus van 6 meter, dan pas verschijnt er voor ons oog een samenhangend gebied, een gebied dat, met zijn voor de geograaf ondubbelzinnige wad-facies, het relict voorstelt van een zeepenetratie. Dit overstromingsgebied blijkt een belangrijk deel van het noorden en noord-oosten van het Brugse stadsgebied van circa 1300 te beslaan. Het heeft de vorm van één diepe, typisch uitwaaierende penetratie van een flessenhals uit pal in het noorden, daar waar het Zwin Brugge verlaat. Deze penetratie is door landtongen gescheiden van verderaf gelegen zeeinhammen, die net niet tot in het middeleeuwse stadsgebied doordringen (41).

Het is daarom duidelijk dat de zeeinham die het

---

(41) Zo onderscheidt men een penetratie ter hoogte van de Houtkaai in de richting van de Kroonstraat en de Scheepsdalelaan, alles buiten de omwalling van het eind der 13e eeuw.

omwallingsgebied van circa 1300 in het noorden binnendringt, Brugge's eigen zeeinham is geweest, en dat de ruggegraat er van gevormd werd door een zwin — om niet te zeggen het zwin (42) — dat binnen Brugge, al dan niet na kanalisatie, de naam Lange Rei heeft gekregen. Inderdaad waaiert het Brugse overstromingsgebied uit rond de Lange Rei. Deze laatste loopt bijna rechtuit naar het centrale zandplateau waar ze schuin doodloopt in een zakvormig aanhangsel, een inham dwars door de (latere) Sint-Gilliskoorstraat tot bij het kruispunt Goudenhandstraat - Sint-Gilliskerkstraat (hoogte thans ca 5.70 m.). Het is uiterst merkwaardig en hoogst significantief hoe dit zakvormig aanhangsel vastzit aan de Lange Rei en duidelijk hoort bij de oorspronkelijke gestalte van deze waterloop (43).

Aan weerszijden van deze Lange Rei breidt het overstromingsgebied zich uit in westelijke en in oostelijke richting. Aan beide richtingen behoren we enige aandacht te schenken.

Naar het westen — om te beginnen — eindigde het overstromingsgebied daar waar nu de Klaverstraat ligt (huidige hoogte circa 5.70 m.). Het is daar dat het aldus ontstane wad een uit zuid-westelijke richting komend beekje opving. Dit beekje is al lang verdwenen, maar de achtereenvolgende langwerpige laagten in het terrein doen ons zijn vroegere loop duidelijk herkennen. Als we het tegen de stroom in vervolgen, kruisen we achtereenvolgens het noordelijk eind van de Ezelstraat, van de Raamstraat en van het Rozendal. Verderop vinden we

---

(42) Men kent tussen Brugge en de zee twee waterlopen die Zwin heten (A. DE SMET, *a.w.*). Beide zijn gegraven, ook het zgn. Oude Zwin (J. AMERYCKX, *Het oude Zwin*, in *Biekorf*, LV (1954), p. 81-87). Het Oude Zwin dateert men uit de 11e eeuw. Hiervóór hebben we betoogd (p. 14), dat dit Oude Zwin de rechtstreekse voortzetting is van de Brugse Lange Rei. Over de loop van de zwinnen die nog ouder zijn, is niets bekend.

(43) De westelijke oprit van de Snaggaardbrug vormt een extra terreinverhoging (tot 6,18 m.) die men moet wegdenken.

sporen ervan op de kruising Beenhouwersstraat-Oude Zak. Aldus speurend door het terrein, komen we ten slotte terecht in de straat die Lane heet. Deze straat zou, zoals door anderen is opgemerkt (44), Lane zijn genoemd naar een gelijknamig beekje dat heel vroeger uit de richting Varsenare het gebied van Brugge zou zijn binnengestroomd. Misschien is het deze beek die zich in het noorden van Brugge ter plaatse van de huidige Klaverstraat stortte in het daar in de vroegste middeleeuwen ontstane wad. Mogelijk heeft men in de 12e eeuw het water van deze beek ter hoogte van de naar haar genoemde straat afgetapt naar de toen nieuw gegraven stadsgracht, i.c. de Poortgracht. Het zou onjuist zijn, aan te nemen dat deze stadsgracht een natuurlijke bedding heeft en meer bepaald de natuurlijke voortzetting zou zijn van de Lane (45).

Vermeld mag nog worden, dat in het noorden van Brugge op een bepaald moment dwars door de natuurlijke uitmonding heen van wat misschien de Lane is geweest, een dam werd gelegd, namelijk de Vlamingdam, over welke dam dan een weg kwam te lopen (46).

---

(44) DE SMET, *Hydrografie*, p. 9-10. Op de reliëfkaart is de juistheid van deze mening niet te controleren. Het terrein in de omgeving van de Smedenpoort is immers in de loop der vorige eeuw te zeer vergraven. Zo is aan die kant van de stad iets zuidelijker ook niet goed meer na te gaan welke de originele loop van de Boterbeek is geweest (zie verder nog p. 60).

(45) Het reliëf wijst duidelijk uit, dat de 12e-eeuwse stadsgracht ook aan deze noordzijde geheel gegraven is. Is dit een deel van de *fossata nova* van 1128? Zie hierover ook hierna p. 56.

(46) Er is verband gelegd tussen de aanleg van de Vlamingdam en die van de Blankenbergse dijk die inderdaad in elkaars verlengde liggen (DE SMET, *Hydrografie*, p. 7). Het zou interessant zijn als de datering van de Blankenbergse dijk (11e eeuw volgens VERHULST, *a.w.*, p. 15) ook van toepassing zou zijn op de Vlamingdam binnen Brugge. Een dam heeft echter een andere functie als een dijk. Dan vraagt men zich ook af, of beide wel bij elkaar aansloten. Wat hier ook van zij, ik durf de datering van de Blankenbergse dijk niet zonder meer over te nemen voor de Brugse Vlamingdam. Bepaald onjuist lijkt het mij de Vlamingdam naar het zuiden toe te laten doorlopen over de Sint-Jorisstraat.

„Vlaming” wil in deze streek zeggen „poel of moerassige plaats” (47). Vlaming is hier dan waarschijnlijk de naam voor het meest westelijke deel van het binnen Brugge gelegen overstromingsgebied (48).

Tot zover wat er te zeggen viel over het westelijk deel van het vroeg-middeleeuwse overstromingsgebied te Brugge.

Aan de andere, de oostelijke kant van de Lange Reie loopt het overstromingsgebied uit in een naar het zuidoosten gerichte slurf. Deze begint zo ongeveer bij het Gotje (waternaam!), steekt de huidige Rolweg over, houdt de richting van de Balstraat (hoogte thans ca. 5.70 m), en vertakt zich daarna in twee uitloper.

De oostelijke uitloper doorsnijdt de Lange Straat op het punt waar nu nog het Vuldersreitje vloeit. De kaart van Brugge toont hier op bijzonder treffende wijze hoe het ruggetje waarop de nog Romeinse Lange Straat ligt, weerstand heeft geboden aan de overstroming en ten slotte op één nauw punt is doorbroken. De uitloper van de transgressie eindigt dan verderop in de Konfijtstraat (thans 5,33 m.) en bij de Ganzplaats (thans 5,46 m.), dus pal vóór het terrein dat Hoogstuk heet. In deze omgeving moet het geweest zijn dat het beekwater van het zuiden van Brugge en het Vuldersreitje zich in het wad stortten (49).

---

(47) J. DHONDT en M. GYSSELING, *Vlaanderen; oorspronkelijke ligging en etymologie*, in *Album Prof. Dr. Frank Baur*, I, Antwerpen enz. 1948, p. 210. Vgl. J. DUPONT, *Etymologische studie over Vlaanderen, Vlaming, Vlaamsch*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, XXXIV (1960), p. 77 vlg.

(48) Later schijnt de afwatering hier opnieuw te zijn geregeld door de aanleg, iets meer zuidelijk, van de gracht genoemd bij DE SMET, *Hydrografie*, p. 14-15.

(49) Om ieder misverstand uit te sluiten, moet ik hieraan toevoegen dat ik het volstrekt niet uitgesloten acht dat dit oorspronkelijke contactpunt tussen beek en kreek daar in het zuiden van Brugge meer westelijk lag, bijvoorbeeld in de omgeving der Leertouwersstraten of van het huidige Astridpark of nóg meer westelijk. Dit doet echter hier niet ter zake.

De andere uitloper krulde via de Molenmeers terug in noordelijke richting om te eindigen bij het oostelijk begin van de Hoornstraat en het westelijk begin van de Strooistraat (5.70 m.) (50). Mogelijk betekent Strooi ook hier „lage moerassige grond, al dan niet begroeid met laag hout” (51). De naam Molenmeers spreekt voor zichzelf.

Overschouwen we het resultaat van ons onderzoek, dan zien we in het noorden van Brugge een zwin of kreek door een smalle hals Brugge binnendringen. Deze waaiert uit in twee richtingen : ten eerste breeduit naar het westen toe, in de richting van wat waarschijnlijk „de Vlaming” heeft geheten; ten tweede smal en diep naar het zuidoosten toe, in de richting van (a) de Ganzeplaats, (b) de Molenmeers en de Strooistraat. De as van beide bewegingen wordt gevormd door de Lange Rei, welke recht op de centrale zandrug af loopt om na een lichte uitwijking naar rechts dood te lopen bij de Sint-Gilliskerkstraat. Het gemiddelde niveau van dit gehele gebied ligt thans op circa 5.70 m. (52).

Natuurlijk heeft dit Brugse krekensysteem reeds spoedig na zijn ontstaan de neiging gehad te verlanden. Maar dit proces werd geremd door de massa diluviaal water die juist hier het wad binnenstroomde en de hoofdgeulen deed openhouden. We denken hierbij minder aan de beek (de Lane ?) die via de Vlaming het wad schijnt te zijn binnengestroomd, of aan het Vulders-

---

(50) Men moet hierbij de opritten van de Sint-Annabrug buiten beschouwing laten (zie hiervoor noot 13).

(51) H. J. MOERMAN, *Nederlandse plaatsnamen; een overzicht*, Leiden 1956, p. 223.

(52) We herhalen, dat we bij dit deel van ons onderzoek verplicht zijn geweest te werken met de hoogtelijnen van 5 1/2 en 6 meter. Tussen beide in ligt dus het overstromingsgebied. Met een hoogtelijn van 5 3/4 meter zou men dit gebied waarschijnlijk nog nauwkeuriger hebben afgepaald. De banen van de overstroming zouden dan wat smaller zijn getekend, maar het beeld zou stellig in wezen hetzelfde zijn gebleven.

reitje, dan wel aan al het beekwater dat in het zuiden uit een achterland van wel 200 km² verzameld werd en dat loosde in juist de verste uithoek van de Brugse zee-penetratie, zodat deze over haar gehele lengte met water gevoed kon blijven. Van de andere kant zal de vloed voor het nodige water hebben gezorgd.

Mensenhanden hebben in deze situatie grondige wijzigingen gebracht.

De oudste, tevens meest ingrijpende, was het leiden van het uit het zuiden afkomstige beekwater — of van een deel hiervan — langs de zuidhelling van de centrale zandrug naar een molenplaats ten oosten van de Burg, mede ten einde dit water daar te laten storten in de kreek die we daar tussen Molenmeers en Strooistraat hebben herkend.

Terzelvertijd, dan wel later, werd er van deze molen af via de zojuist genoemde kreekinharn een gracht getrokken door de landtong die deze inharn gescheiden hield van de Lange Rei (53). Op die wijze ontstond er een rechtstreekse verbinding tussen de molenbeek in het zuiden aan de ene kant en de Lange Rei in het noorden aan de andere kant, zodat ook deze laatste tot nieuw leven werd gewekt.

Deze kortere waterverbinding tussen zuid en noord werd later gecompleteerd met andere kunstwerken. Hiervan noemen we de gracht — Kraanrei plus Spiegelrei — die de Burg op een groot eiland plaatste. Deze gracht verving op het gedeelte tussen de huidige Jan van Eyckplaats en de Koningbrug een oude langwerpige kolk waaraan de naam Kromme Waal (thans Koning-

---

(53) De nerf van deze tong liep over de Carmersbrug en de Carmersstraat tot aan het kruispunt met de Roopeerdstraat. In de breedte reikte deze tong van bij de Snaggaardbrug in het noorden tot bij de Molenmeers in het zuiden. Op het hoogste punt hierbinnen stond de Sint-Annakerk (thans 6,90 m.). Op 75 meter afstand ten oosten van deze kerk ligt de bodem slechts 5,70 m. hoog!

straat) schijnt te herinneren, en die zijn ontstaan misschien nog dankte aan een via de Lange Rei gekomen transgressiestoot (45).

Van deze latere kunstwerken noemen we verder nog de afdamming van de zakvormige inham waarin de zoëven genoemde Lange Rei oorspronkelijk doodliep. De uitloper werd namelijk op een onbekend tijdstip van de geregenereerde Lange Rei gescheiden door de zogenaamde Houtbrekersdam. Deze dam staat in een oorkonde van 1256 voor het eerst genoemd (55).

Over deze dam en het terrein dat deze dam van de Lange Rei gescheiden houdt, heeft De Smet in 1948 enkele bijzonder waardevolle gegevens bij elkaar gebracht. In een schepenoorkonde van 1405 is er sprake van „tWijc dat men heet Houtbrekersdam”. Wanneer in 1240, daar vlak achter, de nieuwe Sint-Gilliskerk wordt gebouwd, heet deze te liggen *supra Wic*. Het leen waarop ze verrees, lag volgens de oorkonden *retro Wic* (56).

Het is niet moeilijk om in het Wijk waaraan en tegelijk waarachter de nieuwe kerk lag — van het stadscentrum uit bekeken „bachten Wic” (57) — de oude inham te herkennen die door de aanleg van de Houtbrekersdam werd gescheiden van het zwin — namelijk de Lange Rei — waarvan hij deel had uitgemaakt. Net

---

(54) „Waal” = kolk (SCHÖNFELD, *a.w.*, p. 233-234; vgl. M. GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen enz. 1954, p. 56 en S. J. FOCKEMA ANDREAE, *Doorbraak-namen, in Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, XXXI (1955), p. 60-61). Ter plaatse daalt het niveau thans nog tot beneden de 6 meter. Merkwaardig is de ligging van de Koningbrug, zover mogelijk naar het oosten toe aangelegd ten einde deze put te ontwijken. Daarom ligt deze brug met recht vóór de straat waar ze behoort (zie ook hierna p. 39).

(55) F. VAN DE PUTTE, *Cronica et cartularium de Dunis*, Brugis 1864, p. 588, nr. 307.

(56) De verwijzingen vindt men bij DE SMET, *Wic-namen*, p. 115-116.

(57) DUCLOS, *a.w.* p. 533.

zoals het meer westelijk gelegen Ketelwijk was dit Wijk een binnenhaven, maar in tegenstelling tot eerstgenoemde was het een haven van natuurlijke aard. Reeds De Smet zag in deze twee wijken terecht havens (58). Betekent trouwens „wijk” niet vaak ook „inham van water”? Volgens Schönfeld is vermoedelijk de oorspronkelijke betekenis geweest „bocht, kreek”. Kiliaen geeft als betekenis „sinus excurrentis fluminis, stagni aut maris” (59). Mij dunkt, dat juist deze betekenis ten volle van toepassing is op het Brugse Wijk.

Er is wel enige reden om, in afwachting van wat ons onderzoek straks nog zal aantonen, in dit Wijk een oude haven te zien. Lag dit Wijk niet recht tegenover de flessenhals waardoor een zwin Brugge binnenkwam? In dit Wijk was het dat dit zwin in eerste instantie op de Brugse zandrug doodliep. Sprak men trouwens niet van het Wijk als simplex? Hier lag *het* Wijk van Brugge, zulks in tegenstelling tot het Ketelwijk, dat niet, zoals juist het Wijk, van natuurlijke aard was en waarvan de aanleg schijnt samen te hangen met, althans niet ouder schijnt te zijn dan de naar men aanneemt 12e-eeuwse stadsgracht waaruit het Ketelwijk immers water betrok.

Om deze redenen schijnt het Wijk oorspronkelijk de aangewezen haven van Brugge te zijn geweest.

Na het afsluiten van het bovenstaande kreeg ik gelegenheid een stadsplattegrond van Brugge te bestuderen die in twee exemplaren aanwezig is in het Gruuthusemuseum van die stad (inventaris no. 192). Aan deze plattegrond is zeer terloops aandacht besteed door Duclos. Deze meende hem te moeten dateren uit het eind van de 15e eeuw (60). De Smet daarentegen heeft de authenticiteit van deze plattegrond verworpen, omdat een paar bruggen er niet

---

(58) *a.w.*, p. 116

(59) SCHÖNFELD, *a.w.*, p. 222. C. KILIANUS, *Etymologicum teutonicae linguae sive dictionarium teutonico-latinum*, II, Trai. Batav. 1777, p. 805.

(60) *a.w.*, p. 37. Vgl. DE SMET, *Hydrografie*, p. 19-20.

op voorkomen (61) en omdat andere aspecten van de voorstelling hem bevreemden (62).

Toch lijkt mij hiermee het probleem niet opgelost. Ik acht mij niet in staat en ben ook niet van plan dit probleem hier uit de weg te ruimen. Ik wil enkel gewezen hebben op een paar buitengewoon merkwaardige details.

Vooraf moet worden gezegd dat van de exemplaren die het Gruuthuse rijk is, het grootste, op doek, het meest in het oog valt. O.m. enkele kleurnuances plaatsen dit schilderij in de 17e of 18e eeuw (63). Het kleinere exemplaar, een gekleurde tekening op papier, schijnt 19e eeuws te zijn (64). Het heeft natuurlijk zin de twee afbeeldingen nauwkeurig met elkaar te vergelijken, om te bepalen welke van beide het meest origineel is. Men moet bedenken, dat het ene niet noodzakelijk een kopie van het andere is. Beide kunnen afstammen van een oudere, niet meer voorhanden zijnde voorstelling.

Dit alles willen en kunnen we hier niet verder in discussie brengen. We willen er enkel op wijzen, dat men er ernstig rekening mee moet houden, dat, ook al zijn beide exemplaren van het Gruuthusemuseum zo jong als men maar wil, het hier kopieën van een oudere voorstelling geldt. De voorstelling vertoont namelijk te veel details die men reeds in het midden der 16e eeuw en zelfs ook al eerder niet meer van eigen aanschouwing kende. En deze details zijn treffend juist weergegeven. Ze onttrekken zich zo duidelijk aan elk toeval, dat men andere details, waarover geen of nog geen gegevens bekend zijn, niet zo maar mag verwerpen, laat staan dat men ze gebruikt om de authenticiteit van de afbeelding als geheel in twijfel te trekken.

Ik wijs hier slechts op drie details op het terrein der hydrografie, en wel zoals die op de kleinste afbeelding voorkomen.

Ten eerste : in het oosten van de stad is niet alleen het Vuldersreitje afgebeeld, doch ook een waterloop die nog door niemand is opgemerkt, en die, zoals we hiervóór hopen te hebben aangetoond, inderdaad tussen het Gotje en de Jeruzalemkerk moet hebben gelopen. Het is een deel van de kreek die van het Gotje af reikte tot in het zuid-oosten van Brugge.

---

(61) Het geldt hier enkele bruggen.

(62) Zo bv. het feit dat de waterloop bij de Sinte-Clarastraat nog is afgebeeld. Dat Dr. De Smet deze waterloop echter verward heeft met wat ergens de Oude Reie wordt genoemd, meen ik hiervóór, p. 14, reeds te hebben aannemelijk gemaakt.

(63) Vgl. DE SMET, *a.w.*, p. 22

(64) Vriendelijke mededeling van Dr. L. Devliegher.

De man die dit water op zijn plattegrond tekende, kende daarvan alleen nog de zuidelijke helft, namelijk een vrij rechte waterloop van circa 250 meter van de Jeruzalemkerk af tot de Speelmanstraat. Het belangrijkste van de zaak is, dat hij hem precies daar laat lopen waar ook wij hem hebben gesitueerd, namelijk langs de Balstraat (65).

Zulks mag wel worden beschouwd als een opmerkelijke bevestiging van wat wij reeds uit het reliëf in deze omgeving meenden te mogen besluiten.

Ten tweede : de Lange Rei vertoont in de buurt van de Sint-Gilliskerk een zakvormig aanhangsel.

Dit kan niet anders zijn dan de door ons reeds uit het reliëf gereconstrueerde binnenhaven, Wijk genoemd. Op de kaart is deze inham door een brug met sluis gescheiden van de Lange Rei. In de inham liggen twee kleine boten. Op te merken valt, dat deze binnenhaven op de plattegrond slechts een deel beslaat van het terrein dat daar thans beneden de 6 meter ligt. Het zal wel zo zijn dat het overstromingsgebied beneden een lagere tranche, bijvoorbeeld die van thans 5.75 is gebleven (66). (De zoëven genoemde Balstraat ligt thans op 5.71 à 5.74 m. = ca. 3,40 + N.A.P.; trek daar af de aanvullingsgrond, die 3 à 4 m. kan bereiken, verminderd met een geringe bodemdaling. De vloedhoogte steeg van de romeinse naar de karolingische tijd van 0 tot 0.80 à 0.90 m. + N.A.P.).

Daarbij kan nog de omstandigheid komen dat het Wijk in de late Middeleeuwen niet meer de omvang had van weeleer.

In elk geval staan we ook hier voor een treffende bevestiging van wat we hierboven meenden te kunnen zeggen over de aanblik en de bestemming van Wijk te Brugge (67).

Ten derde : ook het Ketelwijk staat op de plattegrond nog afgebeeld !

Inderdaad blijkt deze de vorm te hebben gehad van een verbreding van de waterloop die de verbinding vormde van de Augustijnenrei met het Zwin (68). Het Ketelwijk blijkt begrensd te zijn geweest door het Augustijnenklooster in het oosten en door de huizen van de Jan Miraelstraat in het westen. De tekenaar heeft in dit wijk geen schepen afgebeeld, dit in tegenstelling tot wat hij bij het tekenen van het Wijk en het Vuile Reitje (thans Annuntia-

---

(65) Vroeger Balstraat. Zie hiervóór p. 25.

(66) Zie hiervóór noot 52.

(67) Zie hiervóór p. 29.

(68) Zie hiervóór p. 15.

tenstraat) (69) heeft gedaan. Betekent dit, dat het Ketelwijk als haven niet meer werd gebruikt? Wie zal het zeggen?

De conclusie uit dit alles luidt, wat de plattegronden van het Gruuthusemuseum aangaat, dat deze samen een belangrijker document voor de geschiedenis van Brugge schijnen te vormen dan men tot nu toe heeft aangenomen (70), en wat onze opvattingen over de middeleeuwse hydrografie van Brugge aangaat, dat deze op enkele essentiële punten in dit document staan weerspiegeld.

3.

Onze uitweiding over de hydrografie van Brugge is lang geweest. Maar men kan deze niet veronachtzamen waar het de oorsprong geldt van een stad waarbij niet alleen blijkens de naam Brugge, d.w.z. aanlegplaats (71), het water en zijn wegen zo belangrijk waren.

Op welk punt nu is deze stad Brugge ontstaan?

Al lopen de opvattingen in detail uit elkaar, een soort communis opinio zoekt het begin ten westen van de Burg en ten oosten van het Zand (72). Betrekkelijk het verst uit elkaar liggen de meningen van de professoren Strubbe en Dhondt. Eerstgenoemde laat Brugge ontstaan bij de Sint-Salvatorskerk, dus nabij het Zand (73); laatstgenoemde zoekt het liever aan de noordzijde van de Markt, dus bij de Burg (74).

(69) Vgl. K. DE WOLF in *Biekorf*, XXXIX (1933), p. 296.

(70) Het oorspronkelijke nauwkeurig te dagtekenen zal geen gemakkelijke taak zijn. Zo vertoont het Belfort op de tekening een spits, op het schilderij daarentegen niet. Men zou zich kunnen voorstellen, dat een copist die het Belfort dagelijks mét spits zag, de geringe moeite genomen heeft die spits aan zijn copie toe te voegen.

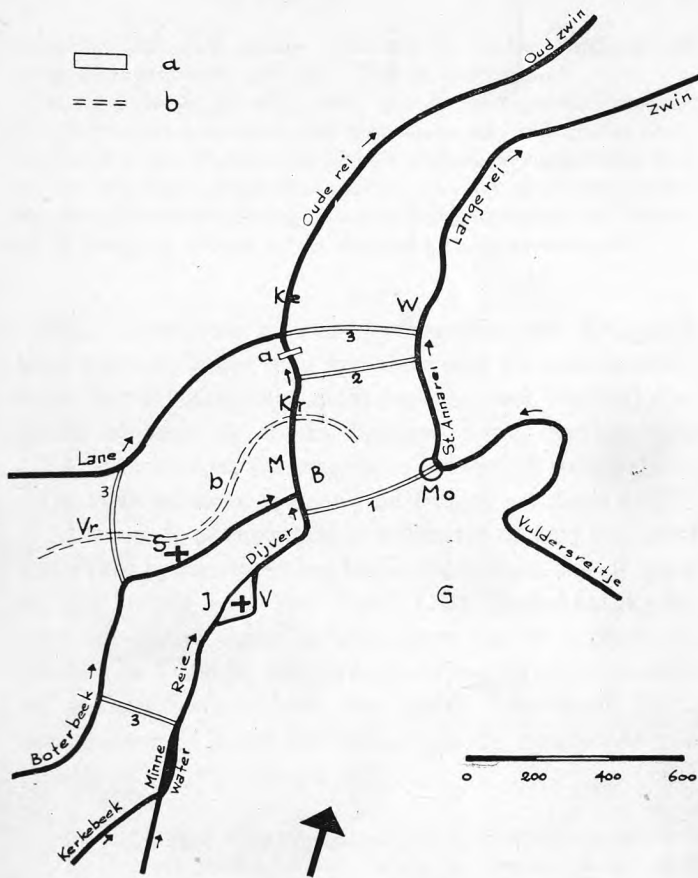
(71) Zie hiervóór p. 6.

(72) Zie in eerste instantie het artikel van Prof. Dr. F. L. GANSHOF dat dit onderwerp voor het eerst op basis van een ruime documentatie behandeld heeft (*Iets over Brugge gedurende de preconstitutionele periode van haar geschiedenis*, in *Nederlandse Historiebladen*, I (1938), p. 286): Hij zoekt het oudste gedeelte van de stad tussen de markt en de Sint-Salvatorskerk, ten noorden van de Reie, en zijn opvatting is in kaart gebracht in F. W. PUTZGER, *Historischer Weltatlas*, Bielefeld enz. 1961 (81), p. 52.

(73) E. I. STRUBBE, *De parochies te Brugge voor de XIIe eeuw*, in *Album English*, Brugge 1952, p. 377.

(74) DHONDT, Brugge, p. 18-30.

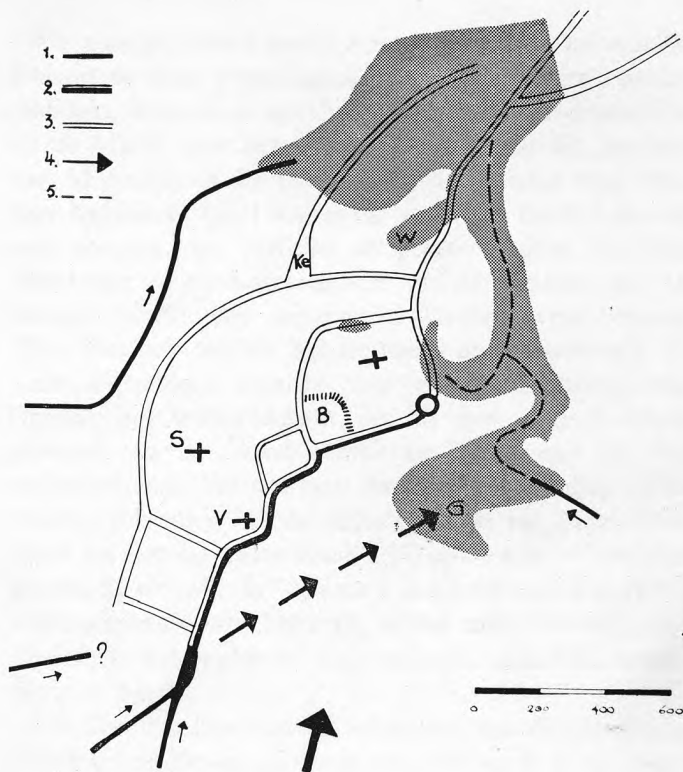

Afb. 1 : Hydrografie van Brugge volgens de bestaande opvatting.

B = Burg, G = Ganzeplaats, J = St. Janshospitaal, Ke = Ketelwijk, Kr. = Kraanplaats, M = Markt, Mo = Molen, S = St. Salvatorskerk, V = O.L. Vrouwekerk, Vr. = Vrijdagmarkt, W = Wijk.

a = plaats van boringen omtrent Kipstraat
 b = kam zandrug

NB. Voor de overige symbolen zie afb. 2.

Afb. 2 : Hydrografie van Brugge volgens de uitkomsten van dit artikel.

1. Natuurlijke waterlopen. 2. Gegraven molenbeek. 3. Overige gegraven waterlopen. 4. Verdwenen natuurlijke waterloop. 5. Natuurlijke waterlopen binnen het overstromingsgebied.

NB. Het overstromingsgebied is in grijs weergegeven.

De mening van Dhondt steunt voor een belangrijk deel op de door voorgangers geformuleerde, nu onjuist gebleken, hypothese dat het Reie-water oorspronkelijk via de Markt naar het noorden liep, en dat dit, van de kust af gezien, op die plaats reeds bevaarbaar was. Van deze hypothese blijft dus niets over. Het heeft dan ook geen zin, om met Verhulst te veronderstellen dat het Reie-water in de Karolingische tijd ter hoogte van de huidige Markt een natuurlijke binnenhaven vormde (75). Het hele terrein ligt trouwens op een helling!

De bijzondere waarde van de uiteenzetting van Dhondt ligt echter hierin, dat hij met nadruk heeft gewezen op de „landschapsfeiten” waarmee bij het onderzoek naar het ontstaan van Brugge rekening moet worden gehouden: 1) de waterlopen i.c. het Zwin — of laten we het neutraler houden bij *een* zwin — met uitlopers; 2) de „straat” die daar langs de kust liep (76). Het raakpunt tussen beide lag echter niet, zoals hij, overigens in het voetspoor van anderen, geloofde, tussen Burg en Markt.

Strubbe van zijn kant is uitgegaan van de parochiale indeling van Brugge en omgeving. Hij heeft er op gewezen, dat Brugge is ontstaan en gegroeid in parochiaal grensgebied. Door Brugge heen liep de grens van twee oeroude parochies, waarvan de moederkerken mijlen ver van Brugge stonden: aan de oostzijde Sijsele, aan de westelijke einder Snellegem (77). Brugge bezat later

---

(75) VERHULST, *Bruges*, p. 61.—

(76) Deze straat of kustweg bestond volgens de heersende opvatting uit achtereenvolgens (van oost naar west) de Lange Straat, de Hoogstraat en de Steenstraat (over deze laatste ook hierna nog p. 63, noot 160). Ik sluit mij gaarne bij deze opvatting aan, wil echter de vraag stellen of men de mogelijkheid niet onder ogen moet zien, dat in plaats van of naast de Steenstraat niet de Oudeburg (straat) tot deze kustweg gerekend wordt. We zullen nog zien, dat de oude parochiegrens ten westen van de Burg in plaats van de Steenstraat de Oudeburg volgde (zie hierna p. 37).

(77) Voeg hierbij J. NOTERDAEME, *Studiën over de vroegste kerkgeschiedenis van Brugge. II: De fiscus Weinebrugge en de her-*

twee parochiale hoofdkerken. Hiervan was Sint-Salvator afgesplitst van Snellegem, terwijl O. L. V. oorspronkelijk onder Sijsele ressorteerde. Het grootste deel van het vroegste Brugge hoorde bij de Sint-Salvatorsparochie.

Men zou dan ook geneigd kunnen zijn, om met deze geleerde het stadsbegin te zoeken in de buurt van deze beide kerken, dus een paar honderd meter ten westen van de Burg, en dit des te gereeder wanneer men, steeds in zijn voetspoor, aanneemt dat beide kerken daar reeds in de 9e eeuw zouden hebben gestaan. Want in die eeuw kan Brugge als stedelijke agglomeratie nog geen uitbreiding van betekenis hebben ondergaan, en in een rurale nederzetting ging men in deze omgeving zeker zo vroeg niet over tot de stichting van zo maar twee kerken naast elkaar.

De redenering met betrekking tot de zo vroege aanwezigheid te Brugge van zowel de Sint-Salvators- als de O. L. V.-kerk kan als volgt worden samengevat: aangezien van beide kerken de Sint-Salvator de oudste is, en de bijgevolg jongere O. L. V.-kerk reeds vóór circa 870 bestond, telde Brugge reeds in de 9e eeuw twee kerken, en zal deze stad dan ook wel in de buurt hiervan zijn ontstaan (78).

Men kan inderdaad grif toegeven dat van beiden de Sint-Salvator — al was het nog maar om haar hogere en meer centrale ligging in het landschap (zie afb. 4) — de oudste is (79). Maar dat de jongste kerk er reeds vóór circa 870 was, is bij nader inzien niet te bewijzen, en bovendien onwaarschijnlijk.

---

komst van de St. Salvatorskerk te Brugge, in *Sacris Erudiri*, VII (1955), p. 132-137.

(78) Dit laatste volgt inderdaad volkomen logisch uit het voorgaande, en de kritiek op dit punt door Prof. DHONDT, *a.w.*, p. 19, lijkt mij dan ook onjuist.

(79) DHONDT, *a.w.*, p. 21, acht dit niet bewezen. Ik ben het hierin niet met hem eens, doch voor ons betoog hier doet dit niet ter zake.

Deze mening steunt op een te letterlijke interpretatie van de summiere en niet erg nauwkeurig geformuleerde tekst van een pauselijke bul uit het jaar 1075 (80), die weliswaar te lezen geeft dat „de Brugse kerk” — waarmee meer kort dan precies de O. L. V.-kerk is bedoeld — toen al ruim twee eeuwen bestond, maar waaruit men op de keper beschouwd niet meer mag halen dan dat het de parochiale rechten van de moederkerk Sijsele op een stuk Brugs gebied waren, die in 1075 werden geacht ruim twee eeuwen oud te zijn (81).

En los zelfs van deze redenering vind ik, dat de stedelijke nederzetting Brugge er in de 9e eeuw — gesteld dat ze er toen al was — rijkelijk vroeg bij zou zijn geweest om reeds te beschikken over een tweede kerkgebouw. Bezie men de ontwikkeling in andere Vlaamse handelsagglomeraties, bijvoorbeeld te Gent, dan heeft het toch normaliter tot in de 11e eeuw geduurd voordat er buiten de eerste kerk andere stadskerken verschenen. Leert de archeologie ons niet steeds duidelijker inzien dat onze steden pas na de 9e eeuw de ruimtelijke uitbreiding kregen die ten slotte aanleiding gaf tot de stichting van stadskerken?

Maar laten we terugkeren naar Brugge. Als daar het bewijs ontbreekt dat de O. L. V.-Kerk veel ouder is dan haar eerste vermelding circa 1070, vervalt ook het argument dat de Sint-Salvatorskerk — waarvan de oudste vermelding ook pas uit de tweede helft der 11e eeuw dagtekent (82) — nog Karolingisch zou zijn. Niet dat ik er niet voor voel om aan de Sint-Salvator een zo hoge leeftijd toe te kennen. Maar bij het ontbreken van een naburige stedelijke voorpost van het rurale Sijsele, ik

---

(80) S. MULLER FZ. en A. C. BOUMAN, *Oorkondenboek van het sticht Utrecht*, I, Utrecht 1925, p. 210, nr. 232.

(81) Op de oudste geschiedenis van de O. L. V.-kerk kom ik elders uitvoerig terug.

(82) M. GYSSELING en A. C. F. KOCH, *Diplomata belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, s.l. 1950, p. 295 vlg.

bedoel bij ontstentenis van de O. L. V.-kerk, bewijst zelfs de aanwezigheid van een Sint-Salvatorskerk in de 9e eeuw niet dat er in de omgeving van die éne kerk — gesteld nogmaals dat die er toen al was — reeds een stedelijke agglomeratie bestond. Heeft Ganshof niet in 1938 de mening uitgesproken dat de Sint-Salvatorskerk oorspronkelijk „ongetwijfeld een vóórsteedsche landelijke parochiale kerk” was (83) ? Men is wel geneigd deze mening bij te treden, nu ons onderzoek naar de oudste hydrografie te Brugge heeft aangetoond dat deze hooggelegen kerk oorspronkelijk veel verder dan tot nu toe werd aangenomen (84), verwijderd was van de waterlopen waaraan de stad Brugge, gelet ook op haar naam, die immers „landingsplaats” betekent, zijn ontstaan in belangrijke mate te danken moet hebben.

Meer rechtstreeks nut voor ons onderzoek naar de ligging van de oudste stedelijke agglomeratie levert de kennis op van de vroegste parochiale grenzen binnen Brugge. Niet dat het zeker is dat deze grenzen in dit overgangsgebied tussen land en water reeds zeer vroeg precies vastlagen. Maar de aanwezigheid van de Sint-Salvatorskerk, en meer nog van een handelsagglomeratie, zal deze grenzen spoedig hebben gefixeerd.

Algemeen neemt men aan dat deze oudste parochiegrenzen zoveel mogelijk samenvielen met waterlopen. Onlangs is echter de inmiddels overleden archivaris van het bisdom, Z. E. H. English, tot de ontdekking gekomen dat, voorzover men de hoofdparochiegrens binnen Brugge kan volgen, en dit heeft hij over een lang en essentieel traject kunnen doen, dit bepaald niet het geval was, hetgeen ons in dit oorspronkelijke gedeeltelijk drassige gebied eigenlijk ook niet verwondert.

---

(83) *a.w.*, p. 285.

(84) Zie ook wat er hierna p. 59 vlg. nog te zeggen valt over de Oudeburg.

De Brugse geleerde heeft deze oudste parochiegrens kunnen volgen van het Westvleeshuis (thans Simon Stevinplaats) — onmiddellijk ten oosten van de Sint-Salvatorskerk en ten noorden van de O. L. V.-kerk — af in oostelijke richting. Zo volgde ze de Oudeburg (straat) tot aan de Burg, die een eigen parochie vormde, en liep ze achter deze Burg over de Hoogstraat tot even vóór de Watermolen. Hier boog de grens mee met de algemene loop der waterwegen, dus naar het noorden toe. Daarom verliet ze de Hoogstraat en sloeg de Boomgaardstraat in. Deze volgde ze tot over de Spiegelrei, ten noorden waarvan ze dan via het Genthof terug in westelijke richting liep, om ten slotte naar het noordwesten te verdwijnen in de richting van de kust (85).

Het is evident, dat deze grens van het Westvleeshuis af de algemene loop der waterwegen uit de verte volgde en daarom met deze bij de Molen omhoog naar het noorden, en verderop tijdig, dit wil zeggen om niet het Wijk in te lopen, uitweek naar het westen.

Interessant is het om na te gaan, hoe deze parochiegrens nog eens uit de verte aantoont waar te Brugge oorspronkelijk de grens lag tussen droog en nat. De parochie van Snellegem en van haar Brugse Sint-Salvatorsdépendance strekte zich uit over de centrale zandrug. Sijsele daarentegen moest genoegen nemen met de hellingen en het wad. Toen Sijsele er toe overging binnen de stad Brugge een kapel — de latere O. L. V.-kerk — te stichten, beschikte het daar op het droge over slechts weinig ruimte. Als Sijsele tenslotte de landneus heeft uitgezocht waarop nu nog de O. L. V.-kerk staat, kan dit gebeurd zijn mede doordat er aan de stadszijde van de Reie wei-

---

(85) Over de loop van de grens van de Spiegelrei af vindt men aanwijzingen bij DUCLOS, *a.w.*, p. 278-279. De straat Korte Winkel genoemd bv. behoorde nog bij de van O. L. Vrouw afgescheiden Sint-Gillisparochie. Meer noordelijk reikte deze parochie tot aan de Vlamingdam.

nig of geen behoorlijke ruimte overbleef. Men moet zich daarom bij het onderzoek naar de stadsontwikkeling van Brugge niet te sterk laten leiden door de ligging dáár en niet elders van de Sijseelse kerkelijke dépendance.

Maar dit is niet alles wat het tracé van de oudste parochiegrens te Brugge ons in het kader van ons onderzoek te leren heeft. De grens richt tevens onze aandacht o.m. op een thans stille Brugse stadsstraat, namelijk die welke van de Hoogstraat af in noordelijke richting liep. De ligging van deze straat, de Boomgaardstraat dus, verdient op deze plaats nog nader te worden aangeduid. Hij die, uit de richting van Aardenburg of Antwerpen dus uit het oosten komend, het eind van de Lange Straat had bereikt, stond, zodra hij de Watermolen was gepasseerd en hoger terrein betrad, voor een zuivere tweesprong. Sloeg hij linksaf, dan bleef hij de kustweg volgen, voorlopig in de richting van de Burg. Sloeg hij daarentegen rechtsaf, de zoëven genoemde, ons nu interesserende Boomgaardstraat in, dan liep hij naar het noorden toe, recht op het wad, dat wil zeggen de oude zee kust, af. Meer in het bijzonder liep hij recht naar het kreekende toe waarin wij reeds de meest voor de hand liggende haven van Brugge meenden te herkennen : het Wijk.

Laten we dit van naderbij bekijken.

De bewoning en het beloop van de Boomgaardstraat vertonen enkele eigenaardige kenmerken (86).

Zo valt op te merken, dat de huispercelen van de linker d.w.z. de westelijke straatzijde vóór en achter aan een straat lagen. Deze percelen grensden immers aan de andere zijde aan de Ridderstraat (87). Samen vormden

(86) Ik heb voor het volgende mede gebruik gemaakt van P. C. POPP, *Atlas cadastral parcellaire de la Belgique, province Flandre occidentale, ville de Bruges*, Bruges s.d. Zie hier afb. 3.

(87) Gemakshalve noem ik deze straat Ridderstraat, hoewel het noordelijk einde anders heet : Engelse straat, een waarschijnlijk jongere benaming (DE SMET, *Straatnamen*, p. 360, nr. 243, en p. 362,

ze een langwerpige, ondiepe bouwblok, een bebouwde anger, een gerekt huizeneiland dus, dat van de Hoogstraat reikte tot bij de Spiegelrei, alwaar het taps toeliep (88).

Deze Spiegelrei — ook in de ogen van vroegere historici gegraven — is jonger dan dit huizeneiland, want de dubbele straat die dit eiland omklemde, blijkt aanvankelijk verder naar het noorden toe te hebben doorgelopen. De kadasterkaart toont dit belangrijke feit duidelijk. In de zijdelingse begrenzingen van de percelen aan de overkant van de Spiegelrei bespeurt men namelijk nog heden de eindspits die de langwerpige percelenanger hier vertoonde alvorens door de aanleg van de Spiegelrei te zijn afgetopt. Daar, aan de noordkant van de Spiegelrei, hadden de Boomgaardstraat en de Ridderstraat oorspronkelijk hun gemeenschappelijk eindpunt. Aldus staan de

---

nr. 271). Ook de naam Ridderstraat kan vrij jong zijn (ibidem, p. 362, nr. 274). Zie verder noot 123.

(88) Aan de Spiegelrei moet men het duidelijk later aangehechte blokje van vier huizen sectie A3, nrs. 635-638a wegdenken. Dit kan er alleen maar aan toegevoegd zijn na de straks ter sprake komende verlegging van het verlengde van de Boomgaardstraat naar de Koningsbrug toe, en dagtekt dus van na de aanleg van de Spiegelrei, waarnaartoe trouwens het blokje huizen geheel gekeerd is.

Zonder dit blokje huizen is de anger aan de westzijde gemeten 251 meter lang. De rij huizen bestaat er uit twee blokken, één van 154 meter lengte, en één smallere, taps toelopend, van 89 meter. Deze blokken zijn van elkaar gescheiden door de zgn. Korte Ridderstraat. Ik schat het aantal huizen dat hier oorspronkelijk gestaan heeft, op ongeveer negentien. De huispercelen in het zuidelijk blok (ongeveer tien) zijn breder en dieper dan die in het andere blok. Op te merken valt nog, dat in het zuidelijke blok de voorgevels der meeste huizen naar de Ridderstraat toe gekeerd zijn. Dit hoeft niet de oorspronkelijke toestand voor te stellen (Te Deventer heb ik op een zelfde huizenanger, namelijk tussen Sandrasteeg en Kleine Poot, door bodemkundig onderzoek de bewijzen gevonden dat in de 13e eeuw het voorhuis nog daar stond waar nu de tuin is). De huizen kunnen zich later van het water afgekeerd hebben naar waar meer te beleven viel. In het noordelijk blok staan thans zowel vóór als achter huizen. Hier zijn de huizen in de Ridderstraat waarschijnlijk pas later gezet, want ze zijn onaanzienlijker, en waarschijnlijk ontstaan op opengebleven plekjes. Uit de perceel-scheidingen is nog duidelijk te zien dat ook hier de percelen doorliepen van straat tot straat.

perceelsscheidingen benoorden de Spiegelrei ons toe de sporen te volgen van het daar weliswaar al lang verdwenen, maar nog als litteken aanwezige einde van de langwerpige anger (89). Dit litteken reikt naar het noorden toe tot aan de straat die Genthof heet. Daar moeten oorspronkelijk de twee straten (Boomgaardstraat en Ridderstraat) die van de Hoogstraat af het genoemde perceleneiland besloten hielden, zijn samengekomen. Daar was het — we hebben het al gezien — dat de parochiegrens naar het westen boog (90). En daar bevinden we ons dan tevens op amper 100 meter afstand van de zuidpunt van het Wijk. Is het nodig te zeggen dat deze straten en hun anger aanvankelijk gericht waren op, en behoorden bij het Wijk van Brugge? Beide straten vormden de laatste, 450 meter lange, verbinding tussen de oudste kustweg en dit Wijk. Samen met de Hoogstraat overbruggden ze de nauwelijks 600 meter tussen de grafelijke Burg en dit Wijk.

Doet dit Wijk ons dan niet denken aan *cuidam stationi haud longe a castello Bruggensi distanti*, waar in 1037 de boten meerden van de uit Engeland gevluchte koningin-weduwe Emma, toen zij een onderkomen zocht bij de graaf van Vlaanderen in zijn burcht te Brugge (91)?

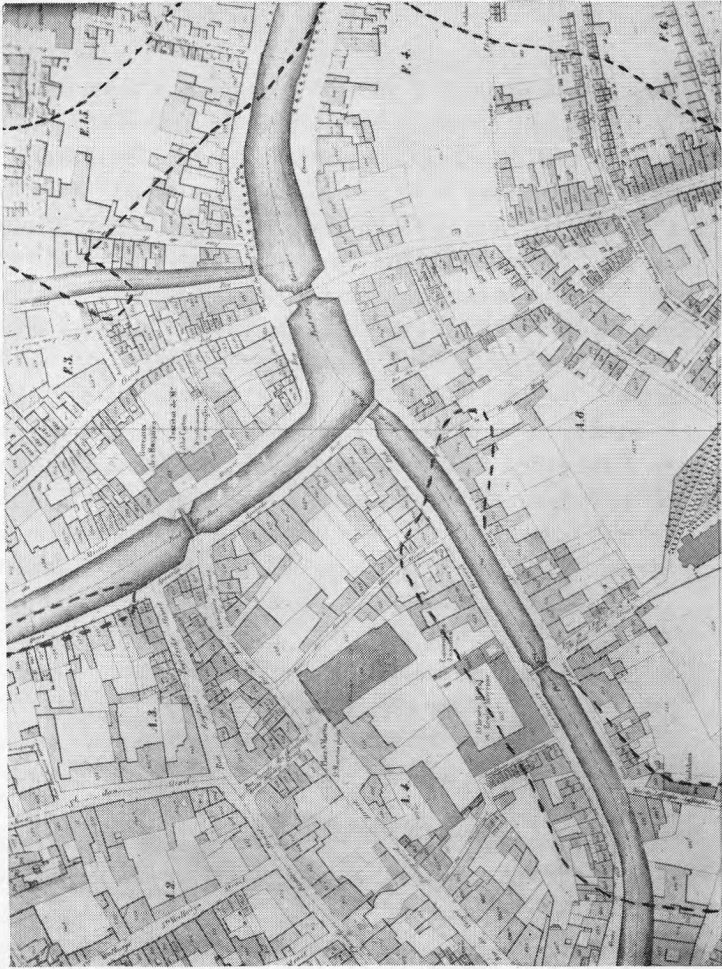
---

(89) Het geldt hier de percelen sectie F, omtrent nr. 589a, waar de zijgevelbegrenzingsen van nr. 589a-bis in het verlengde staan van de gevelwanden van de Ridderstraat, en die van het oostelijk daarvan gelegen nr. 588 in het verlengde van de Boomgaardstraat, wat alles samen tot gevolg heeft dat de begrenzingen van de nrs. 589a en 589a-bis naar achter taps toelopen. Dit doen verderop ook de zijdelingse begrenzingen van perceel nr. 592 (aan de zuidzijde van de straat die Genthof heet).

Uit dit alles en wat er nog volgt blijkt overduidelijk dat het volstrekt niet aangaat om de bewoning ten oosten van de Burg te beschouwen als van jonge datum. Blijkt niet uit GALBERT dat er reeds in 1127 belangrijke huizen stonden aan deze zijde van de Burg (uitg. PIRENNE, p. 48, c. 28)?

(90) Zie hiervoor p. 37.

(91) *Crutonis regis gesta sive Encomium Emmae reginae auctore monacho Sancti Bertini*, lib. iii, c. 7, uitg. G. H. PERTZ, in *M.G.H.*, SS. XIX (1866), p. 524: *prosperis usi flatibus transfretant et cuidam stationi haud longe a castello Bruggensi distanti sese appli-*

Afb. 3 : Fragment uit de kadastrale kaart van Brugge door Popp.
(Verklaringen op de keerzijde)

Samenvloeiing Spiegelrei (links), St. Annarei (rechts) en Lange Rei (boven). Extra aangeduid is de hoogtelijn van 6 meter; aldus zijn ingetekend: 1) tussen de St. Gilliskerk (in linkerbovenhoek) en de Lange Rei de grens waarbinnen het „Wijk” lag; — 2) links, bij de Spiegelrei, de kolk „Waal” geheten; — 3) rechts, bij de St. Annarei, de „Molenmeers” met uitloper tot in de Stroostraat. — Tussen Waal en Molenmeers ziet men de Ridderstraat en de Boomgaardstraat, en tussen beide de huizenrij, waarvan de verdwenen voortzetting aan de noordkant van de Spiegelrei nog zichtbaar is als litteken in de parcellering.

Wat pleit er niet voor om ook het handelsleven van die tijd te zoeken bij deze verbindingsweg tussen de grafelijke burcht en de kustweg (Hoogstraat) aan de ene kant en aan de andere kant de meest voor de hand liggende, natuurlijke inham van juist die kreek waarin zich het beekwater stortte van 200 km² achterland (92) ?

Deze verbindingsweg werd dus gevormd door 1° het stuk kustweg dat Hoogstraat heet (92 bis), 2° de dubbele straat Boomgaardstraat - Ridderstraat (93), oorspronkelijk reikende tot aan het huidige Genthof. Vooral zij die zich vestigden aan deze dubbele straat, hadden zich een uitstekende plek uitgezocht. Ten eerste zaten ze hoog en droog genoeg ten opzichte van het aangrenzende wad. Ten tweede werden ze in de rug beschermd door de burcht, althans van het tijdstip af dat deze burcht bestond (94). En ten derde waren ze volop gekeerd naar de zee en haar krekken.

Dit laatste verdient nog te worden onderstreept.

Vooral de bewoners van de Boomgaard- en Ridderstraat zaten gekeerd naar de zee. Hun straat vormde de laatste verbinding tussen de kustweg en een kreekuitloper, en grensde bovendien in de flank aan een andere kreekuitloper, die van de Molenmeers. Twee kreekuitlopers naast hooggelegen en in de rug beschermd terrein:

---

cant. Vgl. ib. c. 10, t.a.p. (1039) : *sicque secundo usus cursu ad Brugensem sese applicuit portum. Hic anchoris rudibusque navibus affixis et nautis qui eas servarent expeditis, recta se via cum delectis ad hospicium dirigit matris.* De nieuwste uitgave van het *Encomium* door A. CAMPBELL (1949) stond mij niet ter beschikking.

(92) Zie hiervóór p. 8.

(92 bis) Over deze kustweg hiervóór noot 76.

(93) Over deze namen DE SMET, *Straatnamen*, p. 362. Men krijgt daar op het eerste gezicht de indruk, dat de Boomgaardstraat eerder Grote Straat heette. Volgens mijn collega, de heer A. Schouteet, is deze indruk onjuist. Over deze straatnaam ook nog hierna p. 50.

(94) Want het zal vrijwel onmogelijk zijn uit te maken welke van beide het oudst is, de burcht of de handelsplaats. Alleen het geduldig verzamelen van de aardewerkvondsten zal mogelijk nog enig resultaat opleveren.

is er een meer ideale plek denkbaar voor een nederzetting die leefde van handel en open water ?

Maar mogen wij onze hypothese dat, laten we zeggen in het begin van de 11e eeuw, het zwaartepunt van het handelsleven te Brugge in deze omgeving lag, uitbreiden naar een vroegere periode ?

Mij dunkt dat onze voorstelling van zaken alleen maar aan waarschijnlijkheid wint naarmate we de tijd naderen van het ontstaan van Brugge, de „landingsplaats” (95), de dus naar het water gekeerde nederzetting. Wel moet men er zich voor hoeden zonder nader bewijs volstreekte bewoningscontinuïteit te zoeken tussen bijvoorbeeld de 11e eeuw en de 9e eeuw. Weliswaar zijn we sedert een tiental jaren steeds beter gaan beseffen, dat de kernen van onze oudste steden menige perceelsbegrenzing vertonen die terugreikt tot zelfs in de 10e eeuw, maar wat Brugge aangaat durf ik in de huidige fase van het onderzoek niet verder te gaan dan het stellen van de volgende vraag : kan men zich voor het eerste Brugge, de koopliedennederzetting, een meer geschikte omgeving voorstellen dan die zijde van de Burg waar zich de Hoog-, Boomgaard- en Ridderstraten bevinden ?

Gesteld dat men deze mening niet is toegedaan, voor welke consequenties komt men dan te staan ?

Niemand zal ooit kunnen en ooit ook willen ontkennen, dat de oudste handelsplek zo dicht mogelijk bij de wegen te water en te land is ontstaan. Hierover bestaat dan ook volstreekte eenstemmigheid.

Nu gaat het er maar om, aan welke zijde van de Burg de stad is ontstaan.

Zoekt men dit ontstaan ten noorden van de Burg of onmiddellijk ten westen ervan (96), dan zoekt men aansluiting van de eerste handelsnederzetting bij een

(95) Zie hiervóór p. 6.

(96) De verschillende opvattingen vindt men hiervóór p. 32.

waterloop die niet alleen niet natuurlijk is, doch die daarenboven niet eens behoort tot het oudste Brugse grachtenstelsel (97). Zelfs is deze gracht (Kraanrei-Spiegelrei) jonger dan het langgerekte blok percelen tussen Boomgaardstraat en Ridderstraat (98).

Zoekt men het stadsbegin ten westen van de Burg, meer bepaald in de omgeving van Steenstraat en Oudeburg — dus dicht bij de Sint-Salvatorskerk en de rurale nederzetting die daar kan hebben gelegen — dan wil men de eerste kooplieden hun schepen zien laden en lossen op dat stuk Reie dat Dijver wordt genoemd (99).

Maar ook dit heeft geen zin. De Dijver immers is gegraven en behoort daarom niet tot het oorspronkelijke Brugse stelsel van waterlopen. Zij was namelijk niet meer dan een vak uit een lange, kunstmatige waterloop, aangelegd ten behoeve van de molen bij de Molenbrug (100). En zelfs al gelooft men een ogenblik, dat deze gracht er in de periode van ontstaan van de handelsplaats Brugge al was, dan nog was deze slecht geschikt voor scheepvaart, ongeschikt zelfs voor scheepvaart naar zee (101), want stroomafwaarts vormde de molen — inhaerent verbonden aan deze gracht in haar oorspronkelijke functie — met zijn bijbehorende kunstmatige waterval een obstakel even oud — of even jong! — als de hele gracht van Minnewater tot Molen, de Dijver inclus. Gesteld dus even, dat deze kunstmatige waterloop er al was ten tijde van de geboorte van de handelsplaats Brugge — wat op zichzelf al niemand waarschijn-

---

(97) Deze gracht is immers jonger dan bijvoorbeeld de Dijver.

(98) Zie hiervoor het bewijs op p. 39.

(99) Over deze opvatting meer op p. 32. In deze richting zoekt het ook Z. E. H. NOTERDAEME blijkens een aantekening in *Sacris Erudiri*. XII (1961), p. 552, noot 38.

(100) Zie hiervóór p. 19.

(101) Vriendelijke mededeling van Dr. S. J. FOCKEMA ANDREAE. Het gold hier natuurlijk een bevenslagmolen.

lijk zal voorkomen — dan nog zal de historicus het eerste handelsleven bij voorkeur niet zoeken aan dit water, dat immers stroomafwaarts, dus naar de zee toe, versperd was.

Kortom, indien men de eerste Bruggelingen hun schepen laat laden en lossen aan de Dijver, dan stapelt men de ene onwaarschijnlijkheid op de andere. Daar komt nog bij, dat men dan zal moeten verklaren waarom die lieden hun activiteit concentreerden op de zuidelijke helling van de Brugse zandrug en zich zodoende afwendden van de zee en haar inhammen, die immers juist in het noorden en het oosten te vinden waren! Men zal toch niet willen beweren dat er geen ruimte was voor een handelsnederzetting op die andere hellingen van de Brugse zandrug, ten oosten en ten noord-oosten van de Burg, d.w.z. — het verdient te worden onderstreept — aan het natuurlijke, open water, om te beginnen aan de Molenmeers, de eerste „meers” stroomafwaarts van de Molen? De Molen markeerde in het landschap de grens tussen de centrale zandrug en het wad waaraan juist een benaming als *Molenmeers* nog herinnert. Over deze molen, dus over de Molenbrug, liep de oude kustweg. Het was ook bij dit gewricht in het landschap, dat — natuurlijk aan de zijde van de zandrug — de dubbele oeverstraat (Boomgaard- plus Ridderstraat) begon, die naar de zee-inham bij uitstek, *het* Wijk, toeliep.

Dit alles, op zich zelf al evident, wordt nog begeleid door een bijzonderheid — een argument zou ik het niet willen noemen — die hier niet onvermeld mag blijven.

Midden achter de huizenanger van de Boomgaard- en Ridderstraat, over deze huizen uitziende naar de kreek-inham van de Molenmeers, stond een kerk: de Walburgakerk (afb. 4, nr. 5).

Dat deze thans verdwenen kerk haar bestaan nog dankte aan graaf Boudewijn I, kan te ver gegrepen zijn.

Een feit is het, dat de traditie wil, dat deze oorspronkelijk aan de graaf toebehorende kerk oud was (102). In deze voorstelling van zaken past de bijzonderheid, dat deze, althans later, afzijdig gelegen kerk beschikte over een opmerkelijke relik, namelijk de kaak van de heilige Walburga. De rest van de schedel bevond zich in de Walburgakerk te Veurne (103).

Als men nagaat wanneer de Walburgaverering vooral in Westfrancië haar hoogtepunt kende, komt men terecht in de eerste helft van de 10e eeuw. Als de annalist Flodoard vertelt dat de vrees voor een inval der Noormannen in 926 een uittocht van relieken te weeg bracht, noemt hij onder de schatten die van her en der te Reims samenkwamen met name alleen het lichaam van Remigius en de relieken van Walburga, welke laatste, naar hij verklaart, vele wonderen hadden bewerkstelligd (104). Sint Walburga was dus omstreeks 925 en vogue. Dit was ze al in 916, toen koning Karel de Eenvoudige er toe was overgegaan bij zijn paleis van Attigny ter ere van deze heilige een kerk te stichten. Enkele jaren later stichtte hij voor haar een kapel te Compiègne (105).

Karel de Eenvoudige had dus voor Walburga een sterke persoonlijke verering. Als daarom de traditie wil, dat het Karel II de Kale (840-877) en graaf Boudewijn I (gestorven 879) waren die een relik van Walburga naar Vlaanderen lieten overbrengen, dan is er iets meer voor te zeggen om dit feit op naam te brengen van Karel III de Eenvoudige (898-923) en zijn tijdgenoot

---

(102) Vgl. K. DE FLOU, *De oude Sinte-Walburgakerk te Brugge en haar cartularium*, in *Biekorf*, XXVII (1921), p. 200 vlg. De kerk werd in 1239 parochiekerk. Dit lijkt laat, maar men mag niet vergeten dat ook de andere stadskapellen te Brugge tot circa 1240 of later moesten wachten, alvorens te worden geëmancipeerd.

(103) N. HUYGHEBAERT, *Le comte Baudouin II de Flandre et le custos de Steneland*, in *Revue Bénédictine*, LXIX (1959), p. 64.

(104) PH. LAUER, *Les annales de Flodoard*, Paris 1906, p. 34.

(105) PH. LAUER, *Recueil des actes de Charles III le Simple, roi de France*, I, Paris 1940, p. 194, nr. 86, en p. 263, nr. 109.

noot Boudewijn II (einde 9e eeuw - 918) (106).

Zou het voor deze Brugse kerk niet een bijzondere eer zijn geweest om zulk een reliek te ontvangen? Dit impliceert natuurlijk nog niet dat deze kerk ten tijde van de overbrenging van een reliek van Walburga naar Vlaanderen bestond, wel dat de kerk oorspronkelijk meer in aanzien was dan later.

Maar nog iets anders geeft voedsel aan het vermoeden dat deze kerk vroeg een rol heeft gespeeld. Het is namelijk hoogst merkwaardig hoe in de oudste middeleeuwse steden der Nederlanden een betrekkelijk en in elk geval opvallend groot aantal der vroegste bedehuizen was toegewijd aan de heilige die ons hier bezig houdt. Walburga was de patrones van de eerste stadskerk van Oudenaarde. Deze bestond reeds in het begin der 11e eeuw (107). Ook de eerste kerk van de Antwerpse middeleeuwse agglomeratie was haar toegewijd. Deze kerk, voor zover blootgelegd, dagtekent uit de 12e eeuw (108), maar het is mogelijk dat een ouder, meer westelijk gelegen gebouw eerder door de Schelde verzwolgen was (109). Ook de stadskerk van Groningen, op zijn laatst uit de 11e eeuw, droeg de naam van Walburga (110). Zo ook de oudste

---

(106) Vgl. HUYGHEBAERT, *a.w.*, p. 64. Op zijn laatst in 921 had koning Karel de Eenvoudige relieken van Walburga laten overbrengen naar Compiègne (LAUER, *a.w.*, p. 263, nr. 109).

(107) A. C. F. KOCH, *Het land tussen Schelde en Dender vóór de inlijving bij Vlaanderen; met een opmerking over het ontstaan van Oudenaarde*, in *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, Feestnummer 1956, p. 73.

(108) A. VAN DE WALLE, *De archeologische opgravingen in het oud stadscentrum te Antwerpen*, in *Antwerpen*, VI (1960), afl. 2, 7-13.

(109) Alleen de oostelijke helft is in de bodem nog terug te vinden. Ik vraag me af of deze kerk niet eerst meer in het westen stond, maar door het Scheldewater naar het oosten is gedrongen.

(110) Deze verdwenen kerk wordt om haar polygonale vorm als zeer oud beschouwd. (vgl. H. VAN AGT, *Die Nikolauskapelle auf dem Valkhof zu Nymwegen*, in *Karolingische und Ottonische Kunst; Werden. Wesen, Wirkung*, Wiesbaden 1957, p. 192, noot 35). A. E. VAN GIFFEN, die de funderingen van deze kerk tussen 1950 en 1957 grotendeels heeft blootgelegd, plaatst de bouw ervan in de

kerken van Veurne en Zutfen (111). De kooplieden-nederzetting te Tiel, ontstaan naast een ouder dorp met een eigen vroeg-karolingische kerk, ontving reeds vóór 950 een eigen bedehuis bij het water, aan Walburga gewijd (112).

Fockema Andreae heeft eens opgemerkt, dat men de heilige Walburga in de Nederlanden reeds spoedig na de 9e eeuw aantreft „op plaatsen te water bereikbaar, in koopmansnederzettingen, markt- en handelsplaatsen, in burgersteden; nooit ten plattelande”; en verder: „de oorsprong der Walburgsekerken is doorgaans zeer hoog op te voeren: de jongste zijn uit de 11e eeuw en van de oudere ligt de oorsprong veel vroeger, verscholen in het duister der gebrekkige overlevering” (113).

Voor al het geval Tiel werkt verhelderend. Los van een bestaande rurale nederzetting had zich daar dicht bij het water een koopliedennederzetting gevormd aan een eigen straat. Dit speelde zich af niet ver vóór het eind der 9e eeuw (114). Aanvankelijk ressorteerden de nieuwe bewoners van de waterkant nog onder de oude, wat meer landinwaarts gelegen, Sint-Maartensdorpskerk. Maar nog vóór 950 kregen ze bij het water een bedehuis voor zich zelf, gewijd aan Walburga (115).

---

eerste helft van de 10e eeuw (*De Groninger Sint Walburg*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXIV (1961), p. 340).

(111) Op het ontstaan van de handelsnederzetting Veurne kom ik elders terug.

(112) Zie verder. De Walburgakerk te Arnhem was een laat-middeleeuwse stichting door de geestelijken van de Walburgakerk van Tiel (vgl. H. P. R. ROSENBERG, *De Sint Walburgskerk te Arnhem*, in *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, XII (1961), p. 192 vlg.).

(113) S.J. FOCKEMA ANDREAE, *Sint Walburg en haar wegen*, in *Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap*, LXXI (1954), p. 182-185.

(114) Vriendelijke mededeling van Drs. H. Halbertsma die te Tiel bodemkundig onderzoek heeft verricht.

(115) Vergelijk de oorkonde bij GYSSELING en KOCH, *a.w.*, I, p. 335, nr. 193, met ALPERTUS METTENSIS, *De diversitate temporum*, uitg. C. PIJNACKER HORDIJK en A. HULSHOF, Amsterdam 1961, p. 12.

Kunnen we dit alles niet gemakkelijk in Brugse termen omzetten? De kooplieden aan de waterkant ressoorteerden aanvankelijk met hun aanhang onder de bestaande dorpskerk. Deze is waarschijnlijk de 750 meter meer westelijk gelegen Sint-Salvatorskerk geweest (116), want deze had voorrang op de andere kerken die te Brugge op het oer-parochiegebied van Snellegem zouden worden opgericht. Op den duur, en dan denk ik bij voorkeur, zo niet uitsluitend, aan de 10e eeuw, bouwde de graaf nabij de koopliedenstraat een afzonderlijk kerkgebouw, ook hier aan Walburga gewijd. In deze kerk deponeerde hij een belangrijk deel van de door hem of door een voorganger uit Frankrijk meegebrachte reliek van deze heilige.

Zolang niet opgravingen ter plaatse van de verdwenen Brugse Walburgakerk (117) licht hebben gebracht over het ontstaan van dit gebouw, moet deze voorstelling van zaken min of meer hypothetisch blijven. In dit stadium van het onderzoek kunnen we alleen maar zeggen dat zulk een voorstelling van zaken volmaakt zou passen bij de conclusie waartoe het onderzoek naar de oorspronkelijke hydrografie van Brugge ons heeft gedwongen, namelijk dat het eerste handelsleven te Brugge het best kan worden gesitueerd in de onmiddellijke omgeving van juist de verdwenen Walburgakerk.

Hoe groot de bij dit handelsleven horende kooplieden-nederzetting daar omstreeks de 10e eeuw was en werd, is met geen mogelijkheid te zeggen. Verhulst meent, dat de verbindingen van Brugge met de zee nog in de 9e eeuw slechter werden, om pas in de 11e en vooral 12e eeuw weer te verbeteren (118). Dat een dergelijke inzin-

---

(116) Zie hiervóór p. 36.

(117) Deze kerk moet men niet verwarren met de huidige Sint-Walburgakerk. Tekeningen van de ruïnes van de voormalige Sint-Walburgakerk vindt men afgebeeld bij DUCLOS, *a.w.*, p. 32 en 35.

(118) *Bruges*, p. 59.

king zich omstreeks de 10e eeuw zou hebben voorgedaan, is natuurlijk mogelijk; te bewijzen valt het echter niet. Wijst trouwens Verhulst zelf niet op het water uit Brugge's achterland, dat ook in de 10e eeuw via Brugge naar zee stroomde (119)? Toch is hij van mening dat Brugge zich in de 10e eeuw vooral heeft moeten staande houden door de aanwezigheid ter plaatse van het politieke, administratieve en domaniale centrum dat gevormd werd door de burcht (120). Het is best mogelijk dat dit een factor van enige betekenis is geweest om Brugge een economische basis te verschaffen. Maar nogmaals, wij weten niets over deze economische basis en het karakter hiervan in de 10e eeuw. Wel mag worden opgemerkt dat Brugge niet vóór het einde van die eeuw hoofdplaats werd van een administratief-justitieel district, namelijk de kasselrij (121). Verhulst plaatst de stichting hiervan zelfs na 1035, helaas zonder motiveering (122).

---

(119) Ibidem, p. 62-63.

(120) Ibidem, p. 63.

(121) A. C. F. KOCH, *Die flandrischen Burggrafschaften; Wesenszüge und Entstehung*, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt.*, LXXVI (1959), p. 159-171. De oudste vermeldingen van de kasselrij en van de burggraaf van Brugge dateren uit twee ongedateerde Gentse documenten, beide van tussen 995 en 1029. In *Revue du Nord* XLII (1960), p. 102, is mijn opvatting m.b.t. de oorsprong der Vlaamse kasselrijen verworpen. De recensent kan zich niet voorstellen, dat de Vlaamse graaf de kasselrijen, ressorten van de burggraven, in vijf maanden tijds zou hebben geïnstalleerd. Dit heb ik ook niet gezegd. Ik heb gezegd, dat we de stichting van deze nieuwe instelling op zes maanden na (en niet vijf, trouwens) kunnen dateren. Voor mijn part is deze installatie op de één of andere plechtige bijeenkomst in vijf of zes minuten tijds afgekondigd... Hoe lang het heeft geduurd, voordat de instelling volledig functioneerde, heb ik in het midden gelaten. Ook heb ik de datum a quo niet gesteld op 19 oktober 993, doch op 20 september van hetzelfde jaar. Evenmin heb ik alleen het opduiken van het woord *comitatus* in de teksten als bewijs gebruikt! — Het lijkt mij, zeer in het algemeen gesproken, wellicht niet ondienstig dat iemand die het op zich neemt een publikatie te bespreken, vooraf van de inhoud hiervan kennis neemt.

(122) *A.w.*, p. 45.

4.

Maar laten wij uit al deze ongewisheden terugkeren naar de omgeving van de voormalige Walburgakerk.

Deze buurt ligt heden in een stille hoek. De ontwikkeling moet hier op een bepaald ogenblik tot stilstand zijn gekomen (123). Het zwaartepunt van de agglomeratie moet toen zijn verplaatst naar het gebied aan de andere zijde van de Burg, naar waar ook nu nog het hart van de city klopt, naar de omgeving van Markt en Steenstraat.

Het is mogelijk dat deze verplaatsing zich op economisch gebied eerder voordeed dan op sociaal gebied, dat dus in de buurt van de Walburgakerk koopmansgeslachten nog laat in de middeleeuwen hun stenen hadden, terwijl handel en verkeer reeds meer in het westen geconcentreerd waren. Iets dergelijks althans stelt men vast te Gent, waar vele patriciërsstenen nog naar de Schelde gekeerd waren, of in de buurt van die rivier stonden, nadat de economische bedrijvigheid zich reeds lang had geconcentreerd bij de Leie (124).

De zwaartepuntverplaatsing te Gent vertoont veel overeenkomst met die te Brugge. De belangrijkste oorzaak zal voor beide steden waarschijnlijk dezelfde zijn geweest: de economische openlegging van het Vlaamse binnenland, waarop Dhondt in 1948 op magistrale wijze heeft gewezen (125). Deze ervaring van het hele gebied tussen Schelde en kuststreek is, zoals Dhondt op overtuigende wijze heeft aangetoond, ingezet in de 11e eeuw.

---

(123) Hiervoor typerend is m.i. de onstandvastigheid van de straatnamen in deze omgeving. De naam Engelse Straat bijvoorbeeld kan niet veel ouder zijn dan de 14e eeuw (vgl. DE SMET, *Straatnamen*, p. 360, nr. 243, en p. 362, nr. 271). Zie ook de volgende aanduiding uit 1399: *in den Crommenwael, nu es Sinte Martensplaetse* (Ibidem, p. 340). Zo is waarschijnlijk ook de benaming Boomgaardstraat niet oud.

(124) Hierop kom ik elders terug.

(125) J. DHONDT, *Développement urbain et initiative comtale en Flandre au XIe siècle*, in *Revue du Nord*, XXX (1948), p. 133-156. Vgl. DHONDT, *Brugge*, p. 26.

Voor Gent betekende dit vanzelfsprekend een activering van de Leie-handel, voor Brugge een opleving van de handel op de wegen naar Kortrijk en Ieper. Te Gent is de verplaatsing van het economisch zwaartepunt naar de Leie-oevers te constateren in de 11e eeuw, en ze voltrekt zich in de 12e (126). Te Brugge zijn er aanduidingen in dezelfde richting : de Markt bij uitstek, het *forum*, lag in 1089 aan de westelijke zijde van de Burg (127). In de 12e eeuw mag de aanleg worden geplaatst van een meer westelijk gelegen haven, het Ketelwijk (128), te vergelijken met de aanleg te Gent van de Ketelvest, een kortere verbinding van de Schelde met de Leie. In beide gevallen werd een kortere verbinding beoogd van de aloude drukste waterweg — te Brugge het zeezwin, te Gent de Schelde — met het meer naar het Vlaams binnenland gekeerde stadsgedeelte.

5.

Hij die zou menen dat men over de étappes van deze zwaartepuntverplaatsing in de agglomeratie Brugge wel meer zou kunnen te weten komen via onze kennis van de achtereenvolgende omwallingen van deze stad, komt bedrogen uit. Onze kennis hieromtrent is geringer dan de literatuur over dit onderwerp zou doen geloven.

Zo heeft men gemeend uit een oorkonde van 1089 voor de Sint-Donaaskerk te Brugge te mogen lezen, dat er in dat jaar reeds een omwalling bestond, en dat deze o.m. de Sint-Salvatorskerk omsloot. Aldus zou reeds een

---

(126) Hierop kom ik dus elders terug.

(127) GYSSELING en KOCH, *a.w.*, I, p. 297, nr. 170.

(128) Deze binnenhaven stond namelijk in verbinding met de omwallingsgracht, en is waarschijnlijk niet ouder dan deze. De omwallingsgracht is wel niet vóór 1128 ontstaan (zie hiervóór p. 24 en hierna p. 56). Dr. J. Marechal, adjunct-conservator van het Rijksarchief in de provincie Westvlaanderen, was zo vriendelijk mee te delen, dat hij het ontstaan van het Ketelwijk plaatst omtrent het midden der 12e eeuw. Dit strookt volkomen met onze opvattingen hieromtrent.

behoorlijk gebied westelijk van de Burg zijn gevat in een versterkingsgordel.

Toch geeft de oorkonde van 1089 dit niet te verstaan. Er staat daar slechts te lezen, dat onder het onroerend bezit van de proost van Sint-Donaas toen voorkwamen : *in parochia Sancti Salvatoris in castello forinseco II curtes* (129). Hieruit is ten onrechte afgeleid dat de Sint-Salvatorskerk toen *in castello forinseco* lag. In werkelijkheid zegt de tekst dat de twee Brugse *curtes* van de proost gelegen waren binnen de parochie van Sint-Salvator, meer bepaald *in castello forinseco*.

Wat bedoelt men met dit *castellum forinsecum*, met deze „buitenburg”, met deze omwalde uitbreiding van de grafelijke burcht (130) ?

Dit karakter van buitenburg vertoonde in elk geval de zg. Oudeburg, een omwald wijkje binnen Brugge met als ruggegraat de straat die ook Oudeburg heette (zie afb. 4). Deze omwalling, in het oosten grenzend aan de grafelijke burcht, zullen we aan het eind van dit artikel van nog dichterbij beschouwen. Op te merken valt, dat alleen de noordelijke helft van dit wijkje gerekend werd tot de *parochia Sancti Salvatoris* (131).

Maar, ook al verdient de Oudeburg volop de benaming *castellum forinsecum*, toch is het ook weer niet uitgesloten dat met „buitenburg” in 1089 een ander omwald stadsgedeelte werd bedoeld. Ik acht het niet uitgesloten, maar volstrekt onbewijsbaar, dat de term *castellum forinsecum* sloeg op een omwalling in de omgeving van de hiervóór reeds genoemde Sint-Walburgakerk. Misschien immers bewaren in die omgeving ten oosten van de Burg enkele opvallende topografische bijzonderheden

(129) GYSSELING en KOCH, *a.w.*, I, p. 298, nr. 170.

(130) Met GANSHOF, *Iets over Brugge*, p. 286, ben ik van mening dat het hier gaat om een omwald iets, en niet, zoals DHONDT, *Brugge*, p. 28, meent, om een „buiten de burcht” gelegen nederzetting met of zonder omwalling.

(131) Zie hiervóór p. 37.

samen de herinnering aan een vroege uitbreiding van de omwalling van de Burg (132).

Er is zelfs nog een derde mogelijkheid, en wel dat de Oudeburg samen met een omwalde wijk meer oostelijk, in de ogen van een toeschouwer uit het jaar 1089 één groot *castellum forinsecum* uitmaakten.

Wat hier ook van zij, de oorkonde van 1089 geeft geen uitsluitsel omtrent de uitbreiding van de agglomeratie Brugge in die tijd.

Ook Galbert, de historicus van de gebeurtenissen rond de moord op graaf Karel in 1127, legt men meer in de mond dan hij in werkelijkheid te verstaan geeft.

Galbert kent buiten de Burg (*castrum*) een *suburbium*. Dit was omwald, want het bezat poorten. Men kon dit *suburbium* betreden *apud Harenas*, dus bij het Zand (133). Nu plegen de geleerden te veronderstellen dat deze toegang moet worden gezocht op de huidige

---

(132) Ik wijs in het terrein tussen de Boomgaardstraat en de Verwersdijk op de gerekte, achter perceel Hoogstraat 686a gelegen lege ruimte, in het oosten grenzend aan de voormalige kreekrand en in het oosten aan een oude rooilijn ter hoogte van de knik in de Kandelaarstraat (vgl. afb. 3). Deze ruimte was van de Hoogstraat af bereikbaar door een steegje ter plaatse van perceel nr. 687. Verder naar het noorden wijs ik op de rechter zijsteeg van de Koningstraat (perceel nr. 625) die doodloopt in de tuin van perceel nr. 618 van de Spinolarei. Dit alles gecombineerd suggereert een tussen de Boomgaardstraat en de Verwersdijk vrijwel parallel met de Boomgaardstraat en o.m. onder de koorafsluiting der huidige St. Walburgakerk lopend, zuid-noord gericht gedeelte van een omwalling, ter plaatse aanleunend tegen de voormalige kreek en los staande van, want niet gelijk gericht met de gegraven Sint-Annarei en de Spiegelrei. Als deze indruk juist is, is er geen reden om te veronderstellen dat deze laatste rei (die met de Kraanrei één geheel vormt) ooit iets te maken heeft gehad met een omwalling van of binnen Brugge. Ik acht het zelfs niet uitgesloten dat Spiegelrei en Kraanrei nog in de 12e eeuw niet bestonden! De knik in de Kandelaarstraat vergelijkte men met de knik in de Mostaardstraat (zie hierna, p. 59). De naam Cromme Wael (thans Koningstraat) heeft, zoals wij hiervóór p. 28 hebben gezien, niets te maken met een omwalling (vgl. DE SMET, *Straatnamen*, p. 362, nr. 267). Verder zou moeten worden uitgezocht waar de benaming Middelburgstraat vandaan komt.

(133) GALBERT, uitg. PIRENNE, p. 27, c. 16.

Vrijdagmarkt, en dat daarom de stadsomwalling van Brugge reeds in 1127 daar lag, bij het einde van de Noordzand- en de Zuidzandstraat. Duclos echter heeft er terecht op gewezen, dat het Zand, van de centrale Burg af gezien, reeds bij de buurt van de Sint-Salvatorskerk begon (134). En kan, gelet op haar naam, ook de Noordzandstraat niet in haar volle lengte van oost naar west binnen het Zand hebben gelegen? Is het oostelijk uiteinde van deze straat niet amper 300 meter van de Burg verwijderd, en ligt dit uiteinde zelfs niet dichterbij de Burg dan bij de Vrijdagmarkt?

Het is dus niet uitgesloten dat de omwalling van het *suburbium* uit het jaar 1127 kleiner van omtrek was dan de stadsomwalling die, althans later in de 12e eeuw, achter de Westmeers en de Moerstraat en dus over de Vrijdagmarkt liep.

Het heeft belang in dit verband te wijzen op twee passages bij dezelfde Galbert welke bekend zijn, maar die toch nog meer aandacht verdienen dan ze tot nu toe hebben gehad. Op een bepaald ogenblik — 27 maart 1127 (hoofdstuk 51) — laat Galbert de *burgenses* van Brugge samenkomen *in agrum quod suburbio adiacet intra septa villae*, dus op een plein grenzend aan het *suburbium*, maar nog gelegen binnen de omheining van de *villa* (135). Hier plaatst Galbert ons tussen twee begrenzingen, beide, naar het zich thans laat aanzien, concentrisch ten opzichte van de centrale Burg van de graaf. De *septa villae* moet men vergelijken met wat een paar dagen later te Sint-Omaars de *cingula ville* heet, en waarmee men daar de stadsomwalling, de buitenste, aanduidde (136).

---

(134) DUCLOS, *a.w.*, p. 29.

(135) GALBERT, p. 80, c. 51.

(136) G. ESPINAS, *Le privilège de Saint-Omer de 1127*, in *Revue du Nord*, XXIX (1947), p. 46, par. 5: *infra cingulam ville sue* (1127 apr. 14).

Verderop — in hoofdstuk 75 — noemt Galbert nogmaals de *villa(m)* en het *suburbium* naast elkaar (137). Hij memoreert aldaar, dat deze tijdens de dramatische gebeurtenissen van 1127 waren versterkt: *consiliati sunt villam et suburbium nostrorum (nostrum?) sepire et circumfodere*, en hij voegt er aan toe: *sicut supra memoravimus*.

Hiermee verwijst Galbert ons op ondubbelzinnige wijze naar een passage uit zijn hoofdstuk 25. Slaan we echter deze passage op, dan worden we niet veel wijzer. Want in dat hoofdstuk is alleen sprake van een in begin maart 1127 begonnen versterking *fossatis et sepibus* van wat éénmaal de *loca suburbii* en overigens het *suburbium* genoemd wordt. Het woord *villa* wordt er niet gebruikt (138).

Toch was Galbert in zijn hoofdstuk 51 duidelijk genoeg. Er bestond op het eind van dezelfde maand maart buiten de centrale Burg een in zijn ogen wel omljnd *suburbium*, en dit was kleiner van omtrek dan de omwalling van wat toen *villa* heette. Met dit laatste werd kennelijk de nieuwste, buitenste, stadsomwalling bedoeld. Nu is het standpunt dat Galbert in hoofdstuk 51 inneemt, een ander dan dat van hoofdstuk 25. In hoofdstuk 51 betreft het de localisering van een bepaalde handeling *binnen* Brugge; in hoofdstuk 25 de verdediging van Brugge naar buiten, dus de versterking van de *periferie* van de stad. Als we nu even veronderstellen dat Brugge in 1127 een nieuwe omwalling kreeg — en duidt het grootscheepse karakter van de onderneming niet in die richting? — dan is bij de tracering daarvan gedeeltelijk gebruik gemaakt van een reeds bestaande. De zuidzijde van de Burg was immers ouder dan 1127 en maakte tot na de 12e eeuw tevens deel uit van de stads-

---

(137) GALBERT, p. 119, c. 75.

(138) Ibidem, p. 44, c. 25.

omwalling. Zo kan aan die kant van de stad in het nieuwe tracé een stuk omwalling van vóór 1127 nog over een grotere afstand behouden zijn, m.a.w. kan in de omwalling van de *villa* de bestaande omwalling van een ouder *suburbium* voor een deel zijn opgenomen. Dan kan het, nog anders gezegd, in 1127 een uitbreiding van het *suburbium* hebben gegolden, en dan zou Galbert in zijn dagboek deze nieuwe uitleg pas later hebben aangeduid als de *villa*, toen hij deze wilde onderscheiden van het oudere, kleinere *suburbium*.

Wat hier ook van zij : eind maart 1127 bestond er te Brugge een stadsomwalling — of was men bezig zulk een omwalling aan te leggen — die een kleiner *suburbium* besloten hield. Nu is het een hachelijke onderneming, te bepalen waar zich het *suburbium* bevond en waar de *septa villae* lagen.

Gelukkig kunnen we althans één vast gegeven vooropstellen. De buitenste omwalling van Brugge kan in 1127 niet ruimer zijn geweest dan de bekende 12e-eeuwse grachtengordel bestaande o.m. uit de Smedenrei en de Poortgracht. Nu is het de grote vraag : bestond deze omwallingsgordel ook al in 1127 en valt hij *dus* samen met de *septa villae*, of kwam hij pas later in de 12e eeuw tot stand ?

We weten uit steeds dezelfde Galbert dat de Brugelingen zich in 1128 hebben doen omgeven door nieuwe grachten : *Brudgenses fossatis novis circumdederunt se* (139). Zou men al in het jaar na de grote fortificatiewerkzaamheid van 1127 — die in 1128 nog maar nauwelijks voltooid kan zijn geweest — zich geroepen hebben gevoeld tot een nieuwe omwalling, of zou het hier niet veeleer de completering van een in maart 1127 begonnen verdedigingsgordel, de aanleg van de bij de *septa villae* behorende *fossata* betreffen ?

---

(139) Ibidem, p. 158, c. 110.

Vast staat in ieder geval, dat de *septa villae* van maart 1127 niet verder reikten dan de grachtengordel der latere 12e eeuw, waarbij het een open vraag blijft of deze *septa* zelfs reeds tot zo ver reikten! Hieruit volgt ogenblikkelijk als tweede feit dat het *suburbium* — dat immers een geringere omtrek had dan de *villa* — in elk geval kleiner was dan de grachtengordel der latere 12e eeuw, dat dus, wanneer we ons beperken tot het terrein ten westen van de centrale Burg, de grens van dit *suburbium* ergens tussen deze Burg en de Vrijdagmarkt, m.a.w. tussen de Wollestraat en de Smedenrei kan hebben gelegen.

De rest is onzekerheid, want we moeten dus ruimte houden voor de mogelijkheid dat het gebied tussen deze twee uitersten behalve door de *suburbium*-omwalling ook nog doorsneden werd door de *septa villae*, namelijk indien deze laatste in 1127 nog niet samenvielen met de bekende grachtengordel.

Nu leert ons de plattegrond, dat het gebied tussen Wollestraat en Smedenrei in elk geval door één, mogelijk door twee omwallingen, werd doorsneden. De eerste is die van het wijkje Oudeburg, onmiddellijk ten westen van de Burg. Deze omwalling volgde o.m. de Nieuwstraat, 250 meter ten westen van de Burg (140). Tussen deze Nieuwstraat en de Smedenrei liggen nog 400 meter. Midden hiertussen ligt de Sint-Salvatorskerk.

Welnu, het is even ten westen van deze laatste kerk dat ik op de plattegrond van Brugge sporen vind welke wellicht wijzen op de vroegere aanwezigheid van een omwalling, en die, naar ik meen, nog niet de aandacht hebben getrokken. De richting van deze mogelijke omwalling wordt van de Goezeputstraat af naar het noorden toe ongeveer aangeduid door de loop der volgende stegen: de Oranjeboomstraat, de Lindenstraat en het gangetje aan de noordzijde van de Zuidzandstraat

---

(140) Zie hierna p. 59.

dat in het verlengde van de Lindenstraat loopt. Daarna volgt men op enige afstand de buiging van de Zilverstraat, en kruist zodoende de Giststraat, de Kopstraat en de Korte Zilverstraat. Daarna wordt het tracé onduidelijk. Sloot dit tussen de Korte Zilverstraat en de Kleine Sint-Amandstraat aan bij een omwalling — een oudere? — welke, buigend met de laatst genoemde straat en het begin van de Kuipersstraat, de Grote Markt en de Sint-Walburgakerk omsloten hield (141)? Hier kan alleen de archeoloog pogen uitkomst te bieden.

Indien onze hypothese over een omwalling meebuigend met de Zilverstraat juist is — en ik geloof dat het gebogen tracé, althans daar, met enige waarschijnlijkheid in die richting wijst — dan blijft het een nog volkomen open vraag of we hier staan voor de grens van het *suburbium* of wel voor die van de *villa* van 1127.

Uit dit alles moge blijken hoe weinig wij, ondanks de oudste oorkonden voor de Sint-Donaaskerk en ondanks het hele verhaal van Galbert, eigenlijk weten over de stadsontwikkeling van Brugge tot in de volle 12e eeuw! En dan hebben wij in ons onderzoek nog niet betrokken 1° een oorkonde van 1089 die de O.L.V.-kerk situeert *in burgo Brugensi* (142), 2° de bul van 1105 die van deze zelfde kerk zegt dat ze ligt *apud oppidum Brugense* (143). Het eerste stuk plaatst deze kerk kennelijk binnen een omwalling (144), het tweede echter schijnt er op te wijzen — maar in hoe verre geeft een pauselijke oorkonde plaatselijke toestanden juist weer? — dat deze zelfde kerk buiten de stad, en men is geneigd te zeggen:

---

(141) Zie wat ik hiervóór in noot 132 heb gezegd over een mogelijke omwalling rondom de oude Sint-Walburgakerk. Zoals reeds is gezegd, is het twijfelachtig of de Kraanrei en de Spiegelrei ooit een rol hebben gespeeld in enige versterking.

(142) GYSSELING en KOCH, *a.w.*, I, p. 300, nr. 172.

(143) A. MIRAEUS en J. F. FOPPENS, *Opera diplomatia et historica*, II, Bruxellis 1723, p. 957.

(144) Zie over het begrip *burgus* voorlopig hierna noot 164.

ook buiten de stadsomwalling (145), lag (146).

6.

Laten we tot slot onze aandacht richten op een gebiedje dat hierboven al meermalen is genoemd: de Oudeburg, en wel vooral omdat het in deze omgeving is dat de meesten de oudste Brugse handelsnederzetting zoeken (147).

Over deze Oudeburg weten we niet veel meer dan dat dit kleine, bijna rechthoekig omwalde gebiedje ten westen van de Burg een interessante naam heeft (148). Het

(145) Hetzelfde meent GANSHOF, a.w., p. 298, noot 38. Ten noorden van de Reie zijn in het Sint-Janshospitaal en bij de O. L. Vrouwekerk sporen gevonden van waterlopen (kennelijk grachten) (vgl. DE SMET, *Hydrografie*, p. 15). Wat is hun betekenis geweest? Na DUCLOS, a.w., kaart t.o.p. 17, is er geloof ik, geen aandacht meer besteed aan een waterloop tussen het Sint-Janshospitaal en de St.-Aubertstraat, welke staat afgebeeld op de hierboven op p. 29 genoemde plattegrond uit het Gruuthusemuseum. Deze was niet van natuurlijke aard en schijnt niet onbelangrijk te zijn geweest. Duclos maakt er een onderdeel van een oude omwalling van. Dit is mogelijk. Meer kan men er niet van zeggen.

(146) Over de interpretatie van een passage uit Galbert m.b.t. de ligging al dan niet binnen Brugge van de O. L. V.-kerk vooral DHONDT, a.w., p. 29.

(147) Zie hiervóór p. 32.

(148) Over de omwalling van dit wijkje vindt men veel gegevens bij DUCLOS, a.w. Deze wijst op p. 15 op een verdwenen water in de as van de Nieuwstraat. Volgens Duclos boog dit water aan de noordzijde van de straat Oudeburg reeds 13 meter achter de rooilijn om naar het oosten. Dit laatste ligt zeer beslist niet voor de hand. Duclos heeft na 13 meter de sporen van een waterloop zien ophouden, en verbindt dit spoor met een onderaardse gang die hij zou hebben gezien. Het kan niet anders dan dat het genoemde water in werkelijkheid nog iets verder naar het noorden toe is doorgelopen, ondertussen het Schaapstraatje tot een doodlopend steegje makend, om vervolgens bij de Loppemstraat om te buigen naar het noord-oosten, en via de knik in de Mostaardstraat (thans Sint-Niklaasstraat) en via de Lakenhal, vlak achter het Belfort, uit te komen in de Wollestraat. Over het laatste deel van dit traject vindt men kostbare inlichtingen bij DUCLOS, a.w., p. 12 en 435, waar tevens wordt aangetoond dat dit laatste deel Boterbeek heette. Dit betekent echter niet dat over dit hoge terrein in deze richting een natuurlijke beek zou hebben gelopen. Zulks is volkomen uitgesloten. Op de één of andere wijze, direct of indirect, zal de omwallingsgracht van de Oudeburg water hebben betrokken van de echte

bestond uit niet veel meer dan twee hoofdstraten van nog geen 150 en 180 meter lengte (149) (resp. de Wollestraat en de Oudeburg). Het grensde aan de Burg en had meer bepaald de vorm van een verlengstuk van het wereldlijke, dus zuidelijke gedeelte hiervan. Kennelijk bestond er aanvankelijk, dat is vóór het graven van de Kraanrei tussen beide, een afzonderlijke verbinding van de Burg naar de Oudeburg via een poortje in de Burg-

---

Boterbeek. De ware loop van de Boterbeek, van het ogenblik dat deze Brugge binnendringt, was reeds voor DUCLOS, *a.w.*, p. 12-13 een raadsel. De voorstelling van een natuurlijke Boterbeek, stromend onmiddellijk ten zuiden van de Sint-Salvatorskerk, dus langs een helling, is te dwaas om gehandhaafd te blijven. Men heeft de indruk dat het water van de echte Boterbeek zich reeds dadelijk in het uiterste zuidwesten van Brugge vermengd heeft met water van andere beken, en later door mensenhanden geleid is naar het Brugse grachtensysteem.

Het is in elk geval uitgesloten dat de waterloop die het wijkje Oudeburg aan de noordkant begrensd, van natuurlijke aard was. Deze lag nog hoger op de helling van de centrale zandrug dan de waterloop die de Oudeburg aan de zuidzijde begrensd, de Dijver. Men ziet hoe misleidend „natuurlijk” deze waternamen Boterbeek en Dijver zijn. Dijver kan zelfs een jong-prehistorische naam op-ara zijn (vgl. M. GYSSELING, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, II, s.l. 1960, p. 1115; anders: A. C. H. VAN LOEY, *Studie over de Nederlandsche plaatsnamen in de gemeenten Elsene en Ukkel*, Leuven 1931, p. 272). Toch was de Dijver te Brugge slechts een vakje van een gegraven en dus jonge molenbeek. Het is wel opvallend dat juist de grachten aan weerszijden van de Oudeburg reeds vroeg niet simpel Reie heetten. Was ook Dijver de benaming van één der beken die Brugge in het zuidwesten binnenvloeden? Een Kerkebeek bijvoorbeeld zal oorspronkelijk toch wel een andere naam hebben gehad? Het was één van de beken met jonge benaming, waarvan het water door de Dijver afvloeide.

(149) Het lijkt me dat DHONDT, *Brugge*, zich op de plattegrond tegenover p. 30 vergist, waar hij een doorgaande weg laat lopen tussen de Steenstraat in het noorden en de Groeninge in het zuiden, en wel via de Mostaardstraat (thans Sint-Niklaasstraat) (overgenomen door VERHULST, *Bruges*, p. 42 en 48). Deze Mostaardstraat eindigt immers bij de straat Oudeburg, en heeft aan de overzijde van deze laatste geen voortzetting. Ook de brug over de Dijver die aan het eind van deze fictieve voortzetting wordt getekend, heeft in werkelijkheid niet bestaan. Bovendien komen we op dat fictieve punt aan de Dijver helemaal niet uit tegenover de straat Groeninge. De enige brug over de Dijver lag en ligt nog aan het eind van de Wollestraat.

muur (150) — de *portam unam castris in parte occidentis* uit hoofdstuk 41 van Galbert (151)? — en een steegje in de Wollestraat (152). Men vraagt zich af, of de Oudeburg samen met het zuidelijk deel van de Burg niet aanvankelijk een eenheid hadden gevormd, waarvan het oostelijk uiteinde op een zeker ogenblik een meer gepro-
 nonceerd karakter had gekregen. Merkwaardig is het in ieder geval, dat de omwallingsgracht van de Oudeburg zich binnen de Burg als begrenzing voortzet. Deze begrenzing sluit daar de Burgkerk van Sint-Donaas buiten, hoewel deze laatste zo centraal mogelijk te midden van de wereldlijke en kerkelijke gebouwen op de Burg schijnt te zijn geplaatst. De bouw van deze centrale kerk zou volgens de archeologen op z'n laatst omstreeks het midden der 10e eeuw liggen (153). Zou onze hypothese m.b.t. een oudere burchtbegrenzing ten zuiden van de Burgkerk door archeologisch onderzoek bevestigd worden, dan zou dit kunnen betekenen dat de bouw van de Burgkerk is samengevallen met de stichting ten noorden van de genoemde omwallingsgrens van een kerkelijk burchtgedeelte en de annexatie hiervan hij het bestaande, voortaan wereldlijke deel (154).

Dit zijn slechts bedenkingen van sterk hypothetische aard, bedoeld als prikkel om het bij het in de Burgkerk zo prachtig begonnen archeologisch onderzoek niet te laten (155). Wie weet of men niet tot de ontdekking

---

(150) Zie de tekeningen bij DUCLOS, *a.w.*, p. 24, 29 en 419.

(151) uitg. PIRENNE, p. 66, c. 41.

(152) DUCLOS, *a.w.*, p. 584 beneden. Aan weerszijden van dit steegje bevonden zich twee oude gebouwen: het Wulhuis (waarvan de Wollestraat haar naam ontleent) en het zgn. Oude Steen (zie ben.).

(153) Vriendelijke mededeling van Dr. L. Devliegher te Brugge.

(154) Dit zou niet hoeven te betekenen dat de oude kustweg oorspronkelijk buiten de Burg om liep. We hebben al gezegd (p. 33) dat deze kustweg vroeger misschien de Oudeburg (straat) volgde.

(155) Hier moet nog worden gewezen op de *Tractatus de ecclesia sancti Petri Aldenburgensi* (uitg. O. HOLDER-EGGER, in *M. G. H.*, SS. XV-2, p. 872, c. 19): het betreft de bestemming van

komt dat de oudste burgkern binnen de Oudeburg lag, wijzende op de aanwezigheid nog binnen de Oudeburg, maar zo dicht mogelijk bij het Steen van de Burg, van een Oude Steen (156)? Wat van dit alles ook zij, de hypothese dat Oudeburg en Burg samen één grafelijke burcht — een hoofdburcht met een voorburcht — vormen, lijkt mij een overweging en een nader onderzoek overwaard. Men kan daarbij misschien wijzen op de ligging van de twee Brugse vleeshuizen ten opzichte van de grafelijke burcht. In zeer vele steden was het de gewoonte, het vleeshuis (*macellum*) op te richten vóór de hoofdingang van de heerlijke burcht. Ook te Brugge lag er aan de voet van de Burg, tegenover de zuidelijke toegang — waarschijnlijk te identificeren met de *pons castri* uit het verhaal van Galbert (157) — een vleeshuis, dat echter, gelet op de naam Oostvleeshuis (158), niet het enige was. Het andere, Westvleeshuis geheten (159), lag vóór de ingang van de Oudeburg. De twee lagen aan weerskanten van het gebiedje waarin wij een oorspronkelijk castrale eenheid menen te zien!

---

de stenen uit oude muurwerken te Oudenburg ten behoeve van bouwwerken te Brugge (vgl. L. DEVLIEGHER, *Oudheidkundig onderzoek van de Sint-Pieterskerk te Oudenburg*, in dit tijdschrift, XCV (1958), p. 139): *nam antea, Balduini Insulani temporibus, comitis totius Flandriae, aedificia Brugensis urbis magna ex parte lapidibus istis constructa dignoscuntur. Quia postquam comes Ernardus Barbatus Bruggiam aedificare coepit, muros huius urbis (= Oudenburg) destruere et lapides Bruggensibus tribuere in urbis aedificium fecit, quatenus hac destructa, augmentaretur illa constructa*. Met *Balduinus Insulanus* is graaf Boudewijn V (1035-1067) bedoeld. Zijn voorganger die werken uitvoerde aan de Brugse Burg, heet hier *Ernardus Barbatus*. Hierin ziet men thans graaf Arnulf I (918-965). Maar het is niet bekend dat deze ooit *Barbatus* is genoemd. Deze bijnaam is daarentegen wel eens gegeven aan zijn opvolger Arnulf II (965-988), de vader van Boudewijn IV ook bijgenaamd *Barbatus* (988-1035). Vgl. *Breve chronicon Tornacenses. Martini*, uitg. E. MARTENE en U. DURAND, *Thesaurus novus anecdotorum*, III, Lut. Paris. 1717, kol. 1456: *Obiit Arnulfus iunior Barbatus, et Balduinus Barbatus filius eius succedit*.

(156) DUCLOS, *a.w.*, p. 15 en 585.

(157) Hierop hoop ik elders terug te komen.

(158) DE SMET, *a.w.*, p. 344 nr. 39.

(159) *Ibidem*, p. 346, nr. 59, op de huidige Simon Stevinplaats.

Ook is een vergelijking interessant met wat de topografie van de stad Gent ons leert. Ook daar bestond een zgn. Oudburg, eveneens in de vorm van een omwald aanhangsel bij de grafelijke burcht. Frappanter nog: ook daar heette de hoofdstraat Oud(e)burg, en liep een Steenstraat er ten noorden omheen (160). Zelfs in oppervlakte vertonen beide grote overeenkomst: die van de Oudburg te Gent was 3 ha 52 a, die van de Brugse Oudeburg 4 ha. Beide waren dus bescheiden van omvang. Burg en Oudburg hadden te Gent een gezamenlijke omtrek van 1150 meter, te Brugge van 1230 meter.

De gelijkenis tussen de beide Oudburgen is dus werkelijk frappant. Tot voor kort zag men in de Gentse Oudburg hetzelfde als wat wij nu in de Brugse menen te zien: een deel van de grafelijke burcht, een soort voorburcht (161). Onlangs echter is te Gent over het oorspronkelijke karakter van de Oudburg aldaar een nieuwe hypothese geopperd (162). Deze zou daar min of meer los van de Burcht moeten worden gezien, en moeten worden beschouwd als een vroegere stedelijke agglomeratie, mogelijk als de oudst bekende handelsnederzetting in het gebied van Gent. Maar deze hypothese staat op broze gronden (163). En overigens zal men de

---

(160) Dit schijnt er wel op te wijzen dat in beide steden de Steenstraat niet zo heette omdat ze vroeg bestraat was (vgl. DE SMET, *a.w.*, p. 346, nr. 57), maar omdat ze voerde naar het Steen van de graaf (vgl. P. J. MEERTENS, *Straatnaamgeving in de Middeleeuwen*, in *Bijdragen en Mededelingen der Naamkunde-Commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*, V (1953), p. 14).

(161) Zo nog H. VAN WERVEKE, in *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, II, Utrecht enz. 1950, p. 185, met op plaat 16/1 een afbeelding van de Burcht en de Oudburg te Gent.

(162) H. VAN WERVEKE en A. E. VERHULST, *Castrum en Oudburg te Gent; bijdrage tot de oudste geschiedenis van de Vlaamse steden*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XIV (1960), p. 3-59.

(163) Men zie mijn opmerkingen in dit tijdschrift, XCVIII (1961), p. 133-135. Ibidem p. 244-246 hebben beide Gentse auteurs zich verdedigd tegen één van mijn opmerkingen, en menen daarmee ook de overige argumenten van de tafel te hebben geveegd.

Gentse Oudburg voortaan niet meer los van haar Brugse tegenhanger mogen beschouwen. De Gentse — daarin heeft men gelijk — is zeer oud, hoewel ik haar begin niet ver vóór het eind der 9e eeuw zou durven terug te leggen (164).

Het is mogelijk dat ook de Brugse Oud(e)burg ongeveer zo oud is. In elk geval is het uitgesloten — en het heeft zin hier de nadruk op te leggen — dat die daar oorspronkelijk het karakter zou hebben gehad van een handelsnederzetting. De Brugse Oudeburg wordt dan wel, namelijk in het zuiden, bespoeld door een waterloop, maar deze, de Dijver, is gegraven als onderdeel van de molenbeek. We herhalen dat deze beek bestond in verband met de molen, en dat juist de aanwezigheid van de molen aan het eind van de gracht scheepvaartverbinding verhinderde met het water er beneden. De aanlegplaats waaraan Brugge zijn naam dankte, kan alleen stroomafwaarts van de molen hebben gelegen en niet op een helling, op enige afstand van natuurlijk open water, bovendien afgewend van de zee en haar zwinnen.

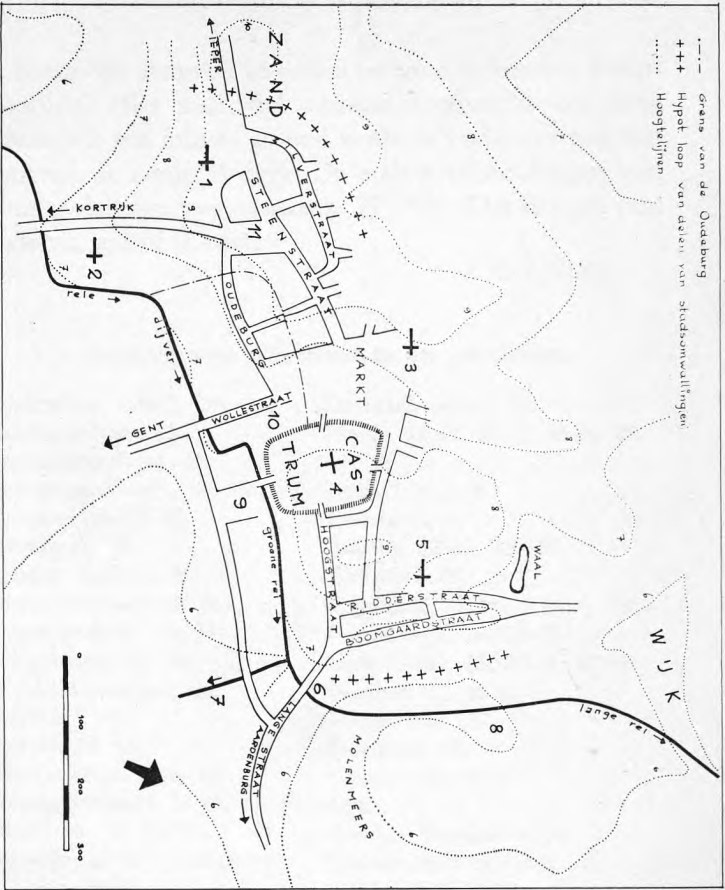
Daarmee zijn we teruggekeerd tot het begin van Brugge. De vraag hoe oud Brugge, de handelsplaats, wel

---

Deze blijven echter zonder meer onaangetast en blijven de soliditeit aantasten van de ons hier interesserende conclusie van beide auteurs in een artikel dat voor het overige een voorbeeld mag worden genoemd voor dergelijk topografisch onderzoek. Ik blijf het, wat het probleem van het 10e-eeuwse *novum castellum* te Gent betreft, tot nader order houden bij hetgeen hierover is geschreven door F. BLOCKMANS, in dit tijdschrift, LXXII (1939), p. 71-74.

(164) Dat ze in het tweede kwart der 10e eeuw reeds bestond, acht ik ten zeerste waarschijnlijk. De Gentse *Vetus Burgus* heet Oudburg, doordat ze ouder was dan de *burgus* der kooplieden, d.w.z. dan de tot een *burg(us)* omwalde nederzetting der kooplieden. Want het kan, als men de teksten bekijkt, niet aan twijfel onderhevig zijn dat het woord *burgus* in deze noordelijke streken een simpele latinisering was van „burg”, versterking. En aangezien de koopliedennederzetting te Gent — gelijk wij elders hopen te zullen aantonen — tegen het eind van de regering van graaf Arnulf I (918-965) reeds van zulk een omwalling voorzien was, zal de Oudburg er op zijn laatst reeds in het midden der 10e eeuw zijn geweest.

Afb. 4: Brugge
omstreeks 1100.

1. S. Salvator'skerk.
  2. O. L. V.-kerk.
  3. S. Christoffelkapel.
  4. S. Donaaskerk.
  5. S. Walburgakerk.
  6. Molenbrug.
  7. Overlaatsloot.
  8. Strooi (straat).
  9. Oostveeshuis.
  10. Oude Steen.
  11. Westveeshuis.
- NB. Onzeker is het of 8-11 reeds bestonden.

is, hopen we eenmaal in ander verband te kunnen beantwoorden. Hier kan wel worden opgemerkt dat deze natuurlijk ten minste zo oud is als de oudste vermeldingen van de naam Brugge. De oudste vermeldingen van Brugge dateren van omstreeks 870-875. Dat Brugge veel ouder is, geloof ik niet.

A. C. F. KOCH

Register van plaatsnamen en gebouwen

Aardenburg (stad), 38.	Deventer (stad), 39.
Akademiestraat, 16.	Dijver, 12-13, 17-18, 43-44, 60,
Annuntiatenstraat, 31.	64.
Antwerpen (stad), 38, 46.	Egem (dorp), 8.
Arnhem (stad), 47.	Eiermarkt, 9.
Astridpark, 25.	Engelse Straat, 38, 50.
Attigny (paleis), 45.	Ezelpoort, 13.
Augustijnenklooster, 31.	Ezelstraat, 23.
Augustijnenrei, 15, 31.	Ganzeplaats, 20, 25-26.
Bal(c)straat, 25, 31.	Gent (stad), 35, 50-51, 63-64.
Beenhouwersstraat, 24.	Genthof, 37, 40-41.
Begijnhof, 18.	Gistfabriek, 13.
Belfort, 32, 59.	Giststraat, 58.
Blankenbergse dijk, 24.	Goezeputstraat, 57.
Boomgaardstraat, 37-44, 50, 53.	Gotje, 25, 30.
Boterbeek, 24, 59-60.	Gouden Handstraat, 23.
Buitenburg, zie : Castellum forinsecum.	Gouvernementsgebouw, 11.
Burg, 11-12, 17-20, 27, 32-34, 37-38, 40-44, 49-55, 57, 59, 60-62.	Groene Rei, 17-18.
Carmersbrug, 27.	Groeninge, 60.
Carmersstraat, 27.	Groningen (stad), 46-47.
Castellum forinsecum, 52-53.	Grote Markt, zie : Markt.
Compiègne (paleis), 45-46.	Hansbeke (dorp), 8.
Cordioaniersstraat, 9, 11.	Hoogstraat, 7, 9, 33, 37-42, 53.
Coupure, 20.	Hoogstuk, 25.
Cromme Wael, zie : Kromme Waal.	Hoornstraat, 26.
Damme (stad), 13-14.	Houtbrekersdam, 28.
Dampoort, 13.	Ieper (stad), 51.
	Ieperstraat, 9, 11.
	Jan Miraelstraat, 15, 31.
	Jan Van Eyckplaats, 27.
	Jeruzalemkerk, 30-31.

- Jezuiëtenkerk, zie: St. Walburga-Molen, 19-21, 27, 37-38, 43-44, kerk. 60, 64.
 Kalvariebergstraat, 15. Molenbrug, 5, 17-19, 43-44.
 Kandelaarstraat, 53. Molenmeers 26-27, 41, 44.
 Kelkstraat, 9. Mostaardstraat 53, 59-60.
 Kerkebeek, 60. Nieuwstraat, 57-59.
 Ketelvest te Gent, 51. Niklaas Desparsstraat, 9, 11.
 Ketelwijk, 5, 12, 15-17, 29, 31-32, 51. Noordzandstraat, 54.
 Kipstraat, 11, 16. Oedelem (dorp), 8.
 Klaverstraat, 23-24. O.L. Vrouwkerk, 12, 18, 34-38, 58-59.
 Kleine St. Amandstraat, 9, 58. Oostvleeshuis, 62.
 Konfijtsraat, 25. Oranjeboomstraat, 57.
 Koningbrug, 27-28, 39. Oudburg te Gent, 63-64.
 Koningstraat, 27-28, 53. Oudeburg, straat, 33, 37, 43, 52, 59-61, 63.
 Kopstraat, 58. Oudeburg, wijk, 5, 36, 52-53, 57, 59-64.
 Korte Ridderstraat, 39. Oudenaarde (stad), 46.
 Korte Winkel, 37. Oudenburg (stad), 62.
 Korte Zilverstraat, 58. Oude Reie, 5, 12-14, 30.
 Kortrijk (stad), 51. Oude Steen, 61-62.
 Kraanplaats, 5, 9-12. Oude Zak, 24.
 Kraanrei, 5, 10-12, 16-17, 27, 43, 53, 58, 60. Oud Zwin, 14-15, 23.
 Kromme Waal 27-28, 50, 53. Pons castri, 62.
 Kroonstraat, 22. Poortgracht, 21, 56.
 Kuipersstraat, 58. Potterierei, zie : Lange Rei.
 Lakenhal, 59. Raamstraat, 23.
 Lane, 24, 26. Rei(e), 5, 8, 11-12, 14, 17-19, 32-33, 37, 43, 59-60.
 Lange Rei, 13-15, 17, 23, 25-28, 31. Reims (stad), 15.
 Lange Straat, 25, 33, 38. Ridderstraat, 38-44.
 Leertouwersstraat, Witte en Zwarte, 19-20, 25. Rolweg, 25.
 Leie, 50-51. Roopeerdstraat, 27.
 Lindenstraat, 57-58. Rozendal, 23.
 Loppemstraat, 59. Salomonstraatje, zie : Kandelaarstraat.
 Mariabrug, 10. Scheepsdalelaan, 22.
 Markt, Grote, 11-12, 32-33, 50-51, 58. Scheepstraatje, 59.
 Middelburgstraat, 9, 53. Schelde, 46, 50-51.
 Minnewater, 5, 9-10, 12, 18-20, 43. Sijsele (dorp), 8, 33-35, 37.
 Moerstraat, 54. Schottendijk, zie : St. Annarei.
 Simon Stevinplaats, zie : West-

vleeshuis.	Rei.
St. Annabrug, 10, 26.	Steenstraat, 7, 9, 33, 43, 50, 60,
St. Annakerk, 27.	63.
St. Annarei of Schottendijk, 17,	Steenstraat te Gent, 63.
19, 53.	Strooistraat, 26-27.
St. Aubertstraat, 59.	Tiel (stad), 47.
St. Clarastraat, 14-15, 17, 30.	Torhout (stad), 8.
St. Donaaskerk, 51-52, 60.	Turris Ravenni Danwilts, 13.
St. Gilliskerk, 28, 31, 37.	Varsenare (dorp), 24.
St. Gilliskerkstraat, 23, 26.	Verwersdijk, 19, 53.
St. Gilliskoorstraat, 23.	Veurte Roy, zie : Oude Reie
St. Janshospitaal, 12, 18-19, 59.	Veurne (stad), 45, 47.
St. Janplaats, 9, 12.	Vlaming, 25-26.
St. Joriststraat, 24.	Vlamingdam, 24, 37.
St. Maartensplaats, 50.	Vlamingstraat, 9-11, 16.
St. Niklaasstraat, zie :	Vleeshuis, zie : West- en Oost-
Mostaardstraat.	vleeshuis.
Sint-Omaars (stad), 54.	Vrijdagmarkt, 9, 54, 57.
St. Salvatorskerk, 12, 32, 34-	Vuile Reitje, 31.
37, 43, 48, 51, 54, 57, 60.	Vuldersreitje, 21, 25-27, 30.
St. Walburgakerk, voormalige,	Watermolen, zie : Molen.
5, 44-46, 48, 50, 52, 58.	Westmeers, 54.
St. Walburgakerk (Jezuiëten-	Westvleeshuis, 37, 62.
kerk), 48, 53.	Wic, zie : Wijk
Smedenpoort, 24.	Wijk, 5, 15, 28-29, 31, 37-38,
Smedenrei, 56-57.	40-41, 44.
Snaggaardbrug, 10, 23, 27.	Wijnendale (dorp), 8.
Snellegem (dorp), 33-34, 37, 48.	Wolhuis, 61.
Spanjaardstraat, 16.	Wollestraat, 57, 59-61.
Speelmanstraat, 31.	Wulpenstraat, 13.
Spiegelrei, 10, 16-17, 27, 37,	Zand, 32, 53-54.
39-40, 43, 53, 58. Zie ook :	Zilverstraat, 58.
Spinolarei.	Zuidzandstraat, 9, 54-57.
Spinolarei, 53, zie oik Spiegel-	Zutfen (stad), 47.
rei.	Zwevezele (dorp), 8.
Steen, 62.	Zwin, 14, 22-23, 26, 29, 31, 33,
Steenhouwersdijk, zie : Groene	51.

De voorgeschiedenis van het Wilhelmietenklooster te Brugge

De XIde en XIIde eeuw kenmerken zich door de stichtingen van vele en velerlei nieuwe Ordens. De abdijen van Benediktijnen, de monasterieën van reguliere kannuniken, de huizen van de Joannierterorde, Tempelridders en vooral van de bedelorden, vonden in de Zuid-Nederlanden een grote bijval, de vrouwenkloosters rezen als paddestoelen uit de grond (1). Sedert de Evangelisatie in de Nederlanden ontstonden ook vanaf de VIIde, maar vooral in de XIde en de XIIde eeuw heel wat ermitages, door eenzame kluizenaars gebouwd, die midden de woeste onbebouwde landerijen of buiten de steden hun kluizen optrokken, in de nabijheid van een bron met drinkbaar water; zij begaven zich aan gebed en meditatie, verscholen voor de gemeenschap in een primitieve van hout en riet gebouwde hut (2). De kluizenaars liepen blootsvoets, droegen een grove pij met schoudermantel en kap, en lieten hun baard en hoofdhaar groeien. Het waren gestalten van boete en gebed. De Wilhelmieten, in de „Stal van Rhodes” bij Siëna gesticht door de H. Wilhem van Malaval, een Frans ridder, door Albertus en Raynaldus later georganiseerd tot een kluizenaarsorde, droegen in het begin van de stichting een bruin habijt van grove stof, liepen blootsvoets en hadden veel vasten- en boetedagen; hun leven was zo streng doorgevoerd, dat het bijna onmenselijk werd.

---

(1) E. de Moreau, *Kerk en geestelijk leven van het Concordaat van Worms tot het einde van de dertiende eeuw*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht, 1950, dl. II, bl. 509.

(2) G. Boulmont, *Ermitages*, Brussel, 1892, bl. 92, 93; G. Boulmont, *Nos anciens Ermitages*, Brussel, 1903, bl. 95 en vlg.

Paus Gregorius IX verleende hen de Regel van St. Benediktus, schonk hen het witte habijt met zwart schapulier, het missaal en het brevier van de Benediktijnen in 1228. Innocentius IV gaf hen in 1248 de titel van „Eremijten van St. Wilhelm” en Clemens III schonk hen in 1266 de bulle van autonomie met het recht op privileges, bezittingen en tienden (3). Eerst maar bij het concilie van Bazel in 1435, toen de kluizenaars zich over bijna gans Europa hadden verspreid, werd de Orde ingedeeld in drie grote provincies, met een provinciaal aan het hoofd, en een prior aan elk huis.

Vóór die indeling waren de Wilhelmieten reeds over de Nederlanden talrijk gevestigd in een menigte van Ermitages. Bazeldonk werd gesticht in 1245, door een zekere edelman Winand Bazel, die buiten 's Hertogenbosch op zijn uitgestrekt leen, dat zijn naam zal dragen, een kluis stichtte, die uitgroeide tot een klooster (4); er moeten zich veel novicen hebben aangeboden om het strenge boeteleven te aanvaarden, want dit huis wordt de bakermat van de andere conventen, die in snel tempo vertakten en zich vermenigvuldigen.

Het eerste huis echter was dat van Biervliet in de woestine, gesticht in 1249. Dan volgden: Bernardfagne (Ferrières) in 1249, Mariagaarde in 1249, Groot- en Klein Duren in 1255, Walincourt bij Kamerijk in 1255, Nieuwland bij Flienes in 1256, Parijs, het huis Montrouge, buiten de stad in 1256, Aalstbing 1260, Vloesberg bij Lessen in 1263, Nijvel in 1267, Huibergen bij Bergen-op-Zoom in 1278, 's Grevenbroek bij Keulen in 1280, Parijs, les Blanc-manteaux in 1298 (5), zodat op

---

(3) Petrus Silvius, *Vita S. Guilielmi Eremitae*, Brussel, 1626, app. bl. 4.

(4) *Geschiedenis van het Wilhelmietenklooster te Huybergen*, Bergen-op-Zoom, 1907, bl. 10 en vlg.

(5) P. Hélyot, *Histoire les Ordres religieux*, Parijs, 1863, dl. II, bl. 438.

het einde van de XIIIde eeuw, de Wilhelmiëten fel verspreid waren in onze streken, doch meestal buiten de omheiningen van de steden of midden de landvlakten, langs de grote banen om er een gasthuis open te houden voor „passante pelgrims” of voor vermoeide en verdwaalde reizigers, een apostolaatsvorm die ze maar aangenomen hebben sedert het einde van de XIIIde eeuw onder invloed van de nieuwe Regel van St. Benediktus, die de gastvrijheid en het ontvangen van Christus in de vermoeide reizigers voorschreef (6), „De hospitibus suscipiendis”. Deze kenmerkende trek voor hun latere kloosters vinden we niet vermeld bij de Biervlietermonniken waarover het hier gaat; vermoedelijk hebben zij eerst de Regel van St. Augustinus gevolgd, waarover er tussen de verscheidene huizen heel wat innerlijke twisten ontstonden, daar ze zich innig door éénzelfde doel met de Augustijnereremijten verbonden wisten.

Heel eigenaardig is dan ook de benaming die in de meeste en oudste schenkingsakten voorkomt ten voordele van het Biervlieterconvent: „fratres Eremitae de Wastina Beatae Mariae”.

Het was pater Hugo van Antwerpen die door de overste van Bazeldonk werd aangeduid om te Biervliet in de woestine te gaan stichten in 1245 (7), daarin bevestigd door zijn provinciaal frater Joannes. Wat tot die stichting aanleiding heeft gegeven is ons niet bekend, maar wij vermoeden dat, zoals het met menig een van hun stichtingen ging, er reeds kluizenaars moeten gewoond hebben midden die wildernis, doch die vrij leefden, aan geen Regel gebonden waren en mogelijk verlangden zich bij een geordende eremijtenorde aan te sluiten, geholpen door de grote landeigenaars, die er een zegen

---

(6) J. Baudot, *Dict. Connaissances religieuses*, Parijs, 1926, dl. III, bl. 658; B. Wuyts, *Regula Sti Benedicti*, Westmalle, 1881, cap. L. III, bl. 113.

(7) Bollandisten, *Acta SS.*, Antwerpen, 1658, 10 febr., bl. 480.

in zagen bidders op hun grondgebied te mogen huisvesten.

Zo zijn de Wilhelmieten gaan stichten te Bernardfagne in 1249, op het landgoed van een zekere Adelard Roeneus, die een uitgebreide kluis ter ere van O.L. Vrouw gebouwd had op een oudere kluis in 1188 door een priester Wericus opgetrokken en bewoond (8); deze kluisenaars sloten aan met de Wilhelmieten en dat was de oorsprong van het klooster.

De Biervlietermonniken zullen later in 1276 zelf uitzwermen naar Nijvel, doch ze zullen zich vestigen op reeds door kluisenaars bewoond gebied: want er was reeds in oude tijden een ermitage gesticht met een eigen Regel, doch die werd door paus Gregorius X (1271-1276) niet goedgekeurd en de kluis werd afgeschaft; het is dan dat deze eenzaten zullen aansluiten om te kunnen blijven bestaan en de Regel van de Wilhelmieten zullen aannemen, met wie ze verbroederen; zo ontstond het klooster te Nijvel (9). In het land van Waas, in de Vier-Ambachten en rond Aardenburg hadden kluisenaars zich genesteld, onder meer „in de woestine”, nu de Noordpolder genaamd, te Salegem (Vrasene) waar in 1123 de kluis werd gebouwd, te Coesvoorde in 1136, te Hulsterlo en te Baudelo in 1189, te St.-Jan-in-Eremo dicht bij Watervliet-Biervliet gelegen (10); in de omgeving waren er in Zeeuws-Vlaanderen de kluisenaars van Elmare ten zuiden van IJzendijke, op ongeveer 10 km van Biervliet; ze worden vernoemd in Reynaert de Vos,

---

(8) Bart. Fiesen, *Historia Ecclesiae Leodiensis*, Doornik, 1642, bl. 387.

(9) A. Tarlier-A. Wauters, *Géographie et histoire des communes Belges, Ville de Nivelles*, Brussel, 1862, bl. 147; J. H. Gauze, *Les Guilielmites*, in *Spectator* (van Nijvel) jan. 1958; G.C.A. Juten, *De Orde van de H. Guilielmus in Noord- en Zuid-Nederland*, in *Analectes pour servir à l'hist. ecclésiastique de la Belgique*, dl. 32, 1906, bl. 44-67.

(10) K. Vossen, *Het Ontstaan der parochies in Waas* in *Annalen van Waas*, dl. 53, 1943, bl. 116.

v. 372-74, waarin Reyneke zich vertoont als monnik-kluizenaar, gekleed met de monnikspij, geschoren kruin en met de pelgrimsstaf in de hand, terwijl hij onder de mantel een haren boetekleed draagt. Dit kluizenaarsconvent werd gesticht in 1144; de meeste van die genoemde kloosters lagen „up de moer in die woestine” v. 26661 (11).

In Zeeuws-Vlaanderen waren het de grote abdijen, St. Baafs en St. Pieters van Gent, Ter Duinen, Ter Doest en Cambron, die er de grote landeigenaars waren, de bezitters van uitgestrekte tiendelanden; zij waren ook de grote indijkers van de moerassen en welen, de veroveraars van het vruchtbare land op de zeevloed veroverd (12). Het is dus heel goed mogelijk dat, door het toedoen van deze groten en op aanbeveling van gravin Margareta van Vlaanderen en Henegouwen, de Wilhelmieten een ermitage, die uitgestorven was of geordend verlangde te leven met vaste Regel, hebben overgenomen en er de stichting naar eigen geest en leest hebben uitgebouwd.

Het klooster van de Wilhelmieten is gemakkelijk te situeren: het lag in het gebied dat tot het Ambacht van Bouchoute behoorde, doch rechtsgebied van Watervliet. Het klooster vormde de grens tussen de Nieuwe Keure van Watervliet en de Keure van de Vier-Ambachten, de grens tussen Kroon- en Rijks-Vlaanderen (13). De prior

(11) J. Teirlinck, *De Toponymie van den Reinaert*, Gent, 1910-1912, bl. 49-50.

(12) Dr. M.K.E. Gottschalk, *Historische Geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, Assen, 1958, dl. I, bl. 837.

(13) Ibidem. — Bij J. Walters, *De eerste geloofspredikers op het grondgebied van het huidige bisdom Gent*, Gent, 1946, lezen we het volgende: „Omstreeks 1243 kwam Walter van Marvis, bisschop van Doornik, de grenzen vaststellen van Bassevelde, Lembeke, Oosteekloo en Watervliet. Dat lokte protest uit vanwege de Utrechtse Kerkvoogd. Naar alle schijn deed hij beroep op paus Innocentius IV, want in februari 1245, benoemde de H. Stoel drie scheidsrechters om het geschil bij te leggen. Zoveel haken en ogen kwamen nochtans aan die zaak, dat enkel in 1264, de toenmalige

tekende zelf met die grensbepaling de akten : „ prior fratrum Willeminorum de loco beatae Mariae de Moro juxta Pietem ”, „ Sente Marien clooster van Wastine dat hier voormaels ghestaen heeft in de prochie van Bouchaute aen de Piete ” (1278).

Het schijnt dat Margareta van Vlaanderen een uitgesproken genegenheid koesterde voor de Wilhelmieten van Biervliet, die ze zo rijk met schenkingen had bedeed, zodat de zoon Gwijde van Dampierre in later door hem bevestigde akten daar op zinspeelt : „ ego Guido, comes Flandriae collationem et eleemosynam a karissima Domina et Matre mea praedicta, dictis Fratribus, prout superius est expressum, laudo et approbo et gratas habeo ” (14).

In het Rijksarchief te Gent (15) worden ongeschonden de oorspronkelijke schenkingsakten op perkament, met hun originele zegels versierd, bewaard waarvan we de korte inhoud hier aangeven :

„ De 12e maart 1255 schenkt gravin Margareta aan de Wilhelmieten-eremijten, één bunder land, gelegen in de Jorismoer (Morum Georgii) tot zielelafenis van haar overleden bloedverwanten en tot eigen heil. Het stuk is voorzien van haar groot zegel in bruine was, de gravin in hofkledij voorstellend en als tegenzegel haar wapenschild (16).

De 10e april 1258 verleent zij aan de prior en de ere-

Kerkvoogden van Doornik en Utrecht er in toestemden de uitspraak te aanvaarden van twee arbiters door gravin Margareta aangesteld. Deze verklaarden dat Oosteekloo en zijn abdij, Kaprijke en Lembeke behoorden bij het bisdom Doornik en dat het klooster van de Wilhelmieten afhing van Utrecht. Naar een getuigenis van 1280 vormde de straat vóór de kloosterpoort de scheiding der Vier-Ambachten met de nieuwe Keure van Watervliet : het klooster behoorde dus bij het ambacht Bouckhoute ”.

(14) Mireaus, *Opera Diplomatica*, Brussel, 1882, dl. III, bl. 122.

(15) Fonds Bethlehemblooster-Deinze (1232-1469), Doos N° 3-4. Al deze stukken zijn later in de XVde eeuw overgeschreven in het cartularium van het St. Margareta-klooster.

(16) *Ibid.* Map 1.

mijten van St. Wilhelm een cijns van 8 deniers Vlaamse munt, om jaarlijks het overlijden van haar echtgenoot te celebreren, „plechtig in de kerk van het convent”. Wat dus bewijst dat de kluizenaars zich een ruim gebouw hebben opgetrokken dat als klooster dienst deed, met daarnaast een ruime kapel, waar zij de goddelijke getijden, naar St. Benediktus Regel, zongen en de openbare diensten verrichtten.

Uit een stichtingsakte van het convent te Peene in 1261, vernemen we dat de Wilhelmieten gewoonlijk met zes monniken een huis vormden, vier paters en twee lekebroeders, „secundum consuetudinem ordinis vestri” (17), alhoewel dit getal mocht toenemen, in het vooruitzicht later uit te zwermen. De 12de februari 1262 schenkt de gravin „Fratribus Heremitis Ordinis Sti Wilhelmi” 6 bunder land gelegen te Benthil bij Biselvere en twee maand later in april verruimt ze die gift tot 20 bunder woestinegrond (18). De 10e februari 1263 doet ze een tweede schenking van 80 bunder woeste grond gelegen aan de Paradijsstraat, waarop de monniken de tienden mogen heffen, alles in aalmoes tot meerdere eer van God en tot lafenis van de zielen harer bloedverwanten (19).

In oktober 1272 geeft ze nog 10 bunder moergrond, gelegen bij Waterschot en voegt er in 1275 nog 41 gemeenten land bij met de tienden gelegen te Bouchoute (20). In dit zelfde jaar verkrijgen de eremijten nog een rente van 29 schelling groot op landen te Biervliet, van Hugo gezeid de Zoete van Biervliet (21).

Eerst in 1278 verkregen de monniken 54 bunder land waarop ze belastingen te betalen hadden, 56 schellingen

---

(17) Mireaus, o.c., bl. 121.

(18) R.A.G., o.c., Map. 2.

(19) Ibid. Map 3 en 4.

(20) Ibid. Map 5.

(21) Ibid. Map 6.

per jaar, doch kort daarop, de 7de oogst reeds van het zelfde jaar werd hen door de gravin kwijtschelding verleend en werd de belasting omgezet in „ een pitancie ” van wijn, die gegeven moest worden voor de helft op het anniversarium van Margareta's zuster dat in de kerk moest gecelebreerd worden, en voor de tweede helft op de dag na St. Jans-Onthoofding. Tevens verkregen de Wilhelmieten verlof om 41 gemeten land bij te kopen in de Alvericspolder. Dan volgen in de komende jaren een hele serie schenkingen van partikuliere aard, kopingen en verkopingen, pachtingen en verpachtingen, bijna allen in de omgeving van het convent, in de St.-Jorispolder, in de St.-Salvatorspolder en Sinte-Clemenspolder (22).

De eigendommen van de Wilhelmieten kunnen zo worden samengevat: 50 gemeten moergrond in Dirk-Cleiland; 1 bunder moergrond om er turf te steken voor eigen gebruik en voor de handel; 20 bunder in de wastina van O.L. Vrouw; 80 bunder te Watervliet in de Lestraat en de Paradijsstraat; 80 bunder tiendenlanden; 2 bunder om er een watergang te graven; 10 bunder met een jaarcijns aan 9 penning Vlaams; 41 gemeten in de Alvericspolder; 24 1/2 gemeten turfgrond in de moeren.

In 1293 verkregen ze dan van Gwijde van Dampiere, verlof om langs de wegen en de landerijen wilgebomen te planten en zelfs boomgaarden aan te leggen „ juxta novem plantationem Willeminorium ” (23).

In al deze akten van de gravin uitgegaan, worden er geen paters genoemd, steeds is het „ prior et fratres eremitae ”, zodat ons buiten de stichter Hugo van Antwerpen, de eerste monniken niet gekend zijn; een zekere broeder Ghijsbrecht, die in de Beatrijssproke wordt vernoemd, moet tot deze communitieit hebben be-

---

(22) Ibid. Map 7 en 8.

(23) Gottschalk, o.c.

hoord (24); dan zijn ons bekend : 1265 - frater Hendrik (25); 1267 - fr. Julianus en Walter, die gaan stichten naar Nijvel; 1289 - fr. Jacoppe, prior van den Godtshuyse van Willeminen; 1292 - fr. Janne van den Elmare; 1332 - Broeder Pieter Doelemont, prior van de Willelijnen; 1357 - Broeder Arnoud den Coorenbittere den Willelijnen; 1357 - Broeder Willem Pharante prior van den Willelijnder Wastine; 1368 - Broer Clais Bortoene; 1342 - Broeder Wouter Jooszoon Woutre Lambrechts zoens van den Willeminen clooster; 1367 - Broeder Willems Scule van Ryssele; 1390 - Broeder Willem van Praet en Broeder Jan den Backere syn neve; 1395 - Broeder Michiel van den Willeminen; 1392 - Broeder Wouter van Wevelswale.

Het was in 1276 dat de Biervlietermonniken gingen stichten te Nijvel, na een akkoord te hebben gemaakt met de generaal die te Grosseto in Italië verblijf hield : „Frère Guillaume, prieur général de l'ordre des Guillemites donne son approbation aux lettres de l'official de la Morinie du 23 décembre de l'année précédente, datum apud Heremit. Sti Guillelmi Grossetanensi anno 1275 ” (26). Uit een brief van frater Joannes, prior generaal in 1276, is uit te maken dat het klooster van St. Katerina gesticht werd door een poorter van de stad Nijvel, Eustache de Roelx, sire de Trasignies et de Trieth, in een buitenwijk van de stad. Reeds vóór dit klooster werd gesticht, was er in de Chaudesrue een niet erkende ermitage met eigen levensregel, door Gregorius X ontbonden; de Wilhelmiëten hebben eerst dit huis willen

(24) Alb. Thijm, *Legenden en Fantaziën*. Amsterdam, 1859; J. A. Jonckbloet, *Beatrijs, Eene sproke uit de XIIIde eeuw*, 's Gravenhage, 1841; P. Stracke, in *Leuwerke Bijdragen*, 1927, bl. 58; P. Janssens, *Een Cisterciënser van Baudelo dichter van de Beatrijs-sproke ?*, in *Ons Geestelijk Erf*, 1960, bl. 186-196.

(25) R. A. Gent, *o.c.*, Cartularium, zie jaartallen.

(26) A. Wauters, *Table Chronologique des chartes et diplomes imprimés*, Brussel, 1877, dl. V, bl. 334.

overnemen : maar er kwam zoveel tegenstand vanwege het kapittel en de alvermogende dame van Nijvel, de abdis der nobele kannunikessen, dat eindelijk na beraadslagen beide partijen tot een overeenkomst geraakten. De Wilhelmieten zouden buiten de stad bouwen, aan de rivier de Thines, waar ze een hospitium zouden openen voor passante pelgrims (27).

Ondertussen moest het Biervlieterconvent heel wat leden hebben kunnen aanwinnen om de leemten bij dit uitzwermen te kunnen aanvullen. Te meer dat er in deze streken van moerassen, kreken, lage gronden, veel werk was om het gewonnen land in te dijken, de dijken regelmatig te versterken en de gedreineerde gronden te bemesten en te bezaaien. We weten niet van een groot opzet, maar zeker is het dat ze, naar het voorbeeld der grote abdijen die in de omgeving lagen, hebben uitgezien naar een rijkst mogelijke opbrengst van hun kultuurlanden. Ze hebben zeker grote verwachtingen gekoesterd en hadden er zelf een kerk gebouwd met de gedachte dat het volk zich in de omgeving zou komen vestigen, als pachters, indijkers met hun polderwerklieden, die dan hun kerk zouden ondersteunen en begiftigen.

Toponiemen, nu nog in zwang, getuigen van hun noeste arbeid om die woeste landen vruchtbaar te maken : „de Willemijnbos ” te Bouchout, „de Willemijngeule”, de „prioerenwech ” enz. (28).

Hun eerste nederzetting was reeds een mislukking, want in 1304 verkregen ze van de abt van St. Baafs te Gent, Walter van Erdenborch (1295-1305), 20 bunder heidegrond om er „een convent te bouwen ” te Hanne-

---

(27) Tarliers, o.c., bl. 7.

(28) F. De Potter, *Geschied. der gemeenten van Oostvlaanderen*, Gent, 1872, Bouchout, bl. 11, Watervliet bl. 58, 67, Assenede bl. 223.

kinswerve (29), omdat de lagere drassige gronden bij overstromingen geen voldoende waarborg boden. Hun eerste voorlopig klooster was vermoedelijk uit hout opgetrokken op stenen fondamenteen, het tweede was uit baksteen gebouwd.

Op 16 november 1377 „ is sulck een tempeest der winden opgeresen, dat men tot nog toe noyt sulckx gelijk en hadde gesien ofte gehoort. De opswellende Ocean zijn geweldige baeren worpende in het gat van Biervliet, heeft aldaer een groote openinge gemaect en aldus synen onvullycken schoot vergroot met 17 dorpen; alwaer menschen en beesten verdroncken, huysen, stallen en scheuren op de waetren gevaert wierden en niet als baeren en wierden gesien. De schaede en is hier niet berekelijk, dewelcke door de onachtsaemheyt der sluys-meesters was ingevoerd; gemerkt de sy seer nauwkeurig waeren om het inghestelt dijckgeldt op te haelen en uyt te persen, hetwelkt sy meer besteden tot onnuttighe gebouwen en koopingen als tot het noodig onderhouden van dijcken en sluysen. De overwaterde plaetsen waeren dese : geheel Ysendijcke, S. Nicolaus, Elmetre, Roese-laere, Ooymanskerke, Piete, St. Catherine ten Hamere, S. Jan in de Wildernis (in Eremo), een deel van Schoonendijcke, Hugenfliet, een deel van St. Marie van Biervliet Bouchaute, t' Clooster der Guillielmijten, enz. ” (30).

Hier wordt dus het klooster niet meer vernoemd „aan de Piete”, maar verder gelegen in de richting van Watervliet, al hebben ze hun landerijen aan de grensstreek wel bewaard. De monniken hebben een hoger gelegen zandvlakte gekozen, waar ze bij grote stormen ook niet veilig waren.

---

(29) A. Van Lokeren, *Histoire de l'abbaye de St. Bavon*, Gent, 1855, dl. II, Chartès et documents, bl. 50.

(30) Nicolas Despars, *Chronijcken van Vlaenderen*, Brugge, ed J. De Jonghe, 1837, dl. I, bl. 37.

Het is een feit dat alle mogelijke middelen werden aangewend om door nieuwe dijken het verdrinken land zoveel mogelijk terug te winnen op de vloed, maar ze zijn er niet helemaal ingelukt, al hadden ze er al hun krachten en kapitalen voor ingezet.

Een tweede ramp komt definitief hun eigendommen teisteren. „Omtrent de feestdag van S. Elisabeth, den 25 November 1404, heeft men nooyt groter overvloed van water in Vlaenderen gesien, den welken drij mijlen verr' onse landen aen den zee-strandt heeft overspoelt, veel menschen en beesten versmagt, gebouwen, scheuren en stallen afgeworpen, besonderlijk in de Vier-Ambachten, tot Sluys, Damme, Ardenburg, Oostburg, Biervliet, Hugenfliet, Wulpen, Cadsant en Bouchoute, welke Plaetsen de grootste schaede hebben geleden, waer veel ingedijkte landen sijn vergaen...” (31).

Weer hadden ze getracht hun land te herwinnen door het aanleggen van nieuwe dijken, „doch dat sy gheensins vermeughen 'tselve land bedijken en recupereren” (32). 88 jaar hadden ze gezwoegd, zonder enig resultaat. Zoveel zwoegen en hard labeur hadden die landerijen gevergd en ze hadden niets opgeleverd. De kloostergermeente was door deze twee rampen zo verarmd dat ze niet meer bij machte was haar land terug te winnen.

Toen hebben de monniken uitgezien naar een nieuwe woonst, waar ze veilig hun religieus ideaal konden verwezenlijken, vredig en rustig zoals hun medebroeders, uit andere conventen, buiten de gevaarlijke vloedzone; ze kozen Brugge. In 1430 zijn de eerste monniken toegekomen om er aan de Gentpoort, op een aangeworven terrein met de bouw te beginnen van het klooster, St. Antoniusdal genaamd; in 1433 hadden ze reeds gebouwd, vermits de stad Brugge hun in dit jaar een toelage voor

---

(31) Ibidem, dl. II, bl. 133.

(32) R.A. Gent, Cartularium, o.c.

de bevoering van het convent had uitgekeerd (33); in 1434 worden ze reeds in een stadsrekening aangetekend gevonden : „ de strate te Willeminen die men heet de dreve ”.

Eenmaal hier gevestigd, hebben ze kapitalen nodig voor de bouw van hun kerk en hospitiüm en ze zien uit naar de verkoop van hun landerijen in de Noordpolder.

Zo verkopen ze aan een zekere Antoon de Baenst van Bouchoute, 64 gemeten land in 1465, en 300 gemeten aan St. Margrietesconvent te Deinze, ook Bethlehem genaamd, mits een eeuwigdurende rente te betalen van 20 deniers Vlaams per gemet met ingang van 1467. De paters van Bethlehem mochten, na het droogleggen van de geteisterde landen, de gronden verpachten in naam van de Wilhelmiëten, kwitanties afleveren, en procederen. Dat was alles wat er van hun vroegere bezittingen overschoot (34). Tekenden de akte van verkoping; „prior Geeraert Pottere, paters Geeraert de Meyere, Bernard Naghelnakere, Arnold Janszone, conventuelen ”.

Hun kerk werd geconsacreerd de 16 oogst 1478 door de bisschop van Doornik, in tegenwoordigheid van Maximiliaan en zijn gevolg (35). Zo werden de Wilhelmiëten ingeburgerd te Brugge, waar ze een belangrijke invloed zullen uitoefenen door hun latijnse school (36), doch die gefnuikt wordt bij de Hervormingsonlusten. Bij hun terugkeer naar de stad, maken ze zoals al hun huizen een

(33) A. Duclos, *Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge 1910, bl. 569. — G.C.A. Juten, *Het klooster der Guilhelmiëten te Biervliet en Brugge*, in *Annales de la Société d'Emulation*, LVII (1907), bl. 63-73.

(34) F. De Potter o.c. Watervliet, bl. 58-69. geeft heel de verkoopakte aan. Vgl. A. Vanden Abeele, *Geschiedenis der stad Deinze*, Gent, 1865, bl. 175.

(35) A. Duclos, *De Wilhelmiëten te Brugge*, in *Rond den Heerd*, dl. II (1866), bl. 85.; dl. VII (1872), bl. 102. Zie ook : M. English, *Een relikwie van S. Willem te Brugge* (1701), in *Biekorf* 1938, bl. 189-191.

(36) A.C. De Schrevel, *Histoire du Séminaire de Bruges*, Brugge, 1895, dl. I, bl. 56.

zware strijd door, daar ze door het aangaan van leningen, om hun huizen en kerk te herstellen, de schulden nooit te boven komen en zich zodanig bezwaren dat ze materieel en ook moreel ten ondergaan.

Hun religieus leven was niet altijd voorbeeldig; zoals Mgr. Triest op het concilie van de Belgische bisschoppen moest klagen over de wereldse geest der Wilhelmieten van Beveren-Waas, en Mgr. Zoesius van 's Hertogenbosch over het Wilhelmietenklooster van zijn bisschopsstad over het gebrek aan regeltucht, zo moest ook Mgr. van Susteren later heel wat misbruiken in het St. Antoniusdalklooster constateren, zodat de bisschoppen overeenkwamen aan de paus (37) voor te stellen de Wilhelmieten hun exemptie te ontnemen en ze onder de jurisdictie van de bisschoppen te stellen, ofwel de afschaffing der orde aan te vragen.

Te Brugge restten er amper nog vier paters in 1764 en op het provinciaal kapittel van de Wilhelmieten gehouden te Aalst, werd door provinciaal Judocus Canis, op aandringen van Mgr. Van Susteren besloten de Brugse paters aan te sluiten bij het klooster van Nijvel, dat personeel te kort had.

Op 18 december 1764 werden ze werkelijk bij het convent van Nijvel ingelijfd. De prior van Nijvel verkocht de Brugse gebouwen in 1766, terwijl de kerk der Wilhelmieten een tijdlang nog dienst bleef doen als parochiekerk (38), ter vervanging van de geteisterde St. Catharinekerk.

De Wilhelmieten zijn verdwenen bij gebrek aan eenheid in de Orde, daar ze door onderlinge twisten steeds verdeeld waren; hun huizen stonden onafhankelijk van mekaar met eigen *stabilis loci* voor de leden; midden dat

---

(37) Mgr. de Ram, *Synodicum Belgicum*, Mechelen, 1828, dl. I, bl. 464, 471.

(38) *Rond den Heerd*, dl. VII (1878), bl. 85 en 100.

kleine getal paters was de geschikte man met de nodige talenten om overste te zijn niet altijd te vinden; onderkomen uit armoede die hen buiten huis dreef voor hun onderhoud, verloren ze door hun uithuizigheid, hun geest en regeltucht; ze werden door Jozef II in 1784 afgeschafte en gelaïciseerd, hun goederen tot staatsdomein verklaard en verkocht.

Heel wat Orden vonden de kracht om zich weder op te richten, en op het oude puin een nieuw religieus leven herop te bouwen. De Wilhelmiëten maken op die regel een bijna enige uitzondering.

P. JANSSENS, C.SS.R.

Nieuwsbladen te Brugge in de 17e eeuw

Nog onlangs werd beweerd, dat er te Brugge vóór de Franse Revolutie waarschijnlijk slechts één nieuwsblad werd uitgegeven: de *Nieuwe Tydinghen* van Nikolaas Breyghel (1).

Reeds in 1890 had de toenmalige stadsarchivaris van Brugge er de aandacht op gevestigd, dat door de Brugse stadsregering van 1658 af toelagen aan gazetten werden uitgekeerd (2). Hoewel hij daarbij niet uitdrukkelijk verklaarde dat hiermede Brugse nieuwsbladen werden bedoeld, toch laat de aangehaalde tekst en het kader waarin ze verscheen, dit sterk vermoeden. Wij twijfelen er overigens niet aan dat de auteur wel te Brugge gedrukte nieuwsbladen op het oog had.

Wanneer R. Van Eenoo en A. Viaene het tegengestelde voorstaan, dan ligt het voor de hand dat zij de tekst van Gilliodts niet hebben gekend ofwel gemeend hebben ermede geen rekening te moeten houden.

Anderzijds stelt zich de vraag op welke gronden de bewering van archivaris Gilliodts berust: opgave van bronnen bleef inderdaad achterwege.

---

(1) R. Van Eenoo, *De pers te Brugge 1792-1914. Bouwstoffen*, Leuven, 1961, blz. 4: „Vóór de franse Revolutie heeft Brugge slechts één blad gekend”; A. Viaene, *De drukkersfamilie De Busscher*, in *Biekorf*, LXIII (1962), blz. 35: „Tot in 1792 had Brugge geen eigen nieuwsblad”. — Over de *Nieuwe Tydinghen*, die van 1637 tot 1645 te Brugge werden uitgegeven, zie: A. Warzée, *Essai historique et critique sur les journaux belges*, Gent, 1845, blz. 209-210; A. Visart de Bocarmé, *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, Brugge, 1927, blz. 40, 43; A. Schouteet, *Onze Brugse Nieuwsbladen*, in *Brugsche Courant* van 22 juni 1946.

(2) L. Gilliodts-van Severen, *Bruges ancienne et moderne. Notice historique et topographique sur cette ville*, Brugge, 1890, blz. 38-39: „dès 1658, nous voyons le magistrat subventionner les gazettes hebdomadaires, qui, par la publicité des nouvelles politiques et des mercuriales, donnaient une base étendue et plus sûre aux transactions”.

Wij hebben derhalve gemeend deze aangelegenheid aan een nieuw onderzoek te moeten onderwerpen. Het resultaat van dit onderzoek moge hierna volgen.

De bewering van Gilliodts werd zogoed als zeker ontleend aan de Brugse stadsrekeningen. Van de rekening over het dienstjaar 1656 sept. 2 - 1657 sept. 2 af — Gilliodts spreekt van 1658 af — tot en met de rekening over het dienstjaar 1669 sept. 2 - 1670 sept. 2, komt in de rubriek „Uutgheven van ghemeene saeken” telkens een post voor waarin van wekelijkse gazetten spraak is. De tekst uit de eerstvermelde rekening luidt aldus : „An Alexander Michiels, Lucas vande Kerckhove ende andere bouckdruckers ende bouckverkoopers, over verscheyde saecken voor de stadt ghedruckt met het leveren van de wekelicke gasetten, by drye rekenynghen, ordonnantiën ende quyctantiën, tsamen de somme van derthien ponden grooten; syn XIII lb. gr.” (3).

De posten uit de volgende rekeningen zijn van dezelfde inhoud, maar de medegedeelde namen van de drukkers zijn soms verschillend. In de rekening over 1657/8 is er spraak van dezelfde twee drukkers, maar de voornaam van vanden Kerckhove wordt er ten onrechte als *Lenaert* aangegeven. In de rekeningen over 1658/9 en 1659/60 komt er de naam van Nikolaas Breyghel bij, terwijl in de rekening over 1661/2 daarenboven ook nog spraak is van Pieter Roose. In de rekening over 1662/3 wordt enkel Alexander Michiels met naam genoemd en in de rekeningen over 1663/4 en 1664/5 vermeldt men opnieuw slechts de twee eerstgenoemde drukkers. In het exemplaar van de rekening over 1665/6, dat op het Algemeen Rijksarchief te Brussel berust, is dit eveneens het geval, maar in het exemplaar van dezelfde rekening, dat op het Stadsarchief te Brugge wordt bewaard, wor-

---

(3) Aangehaalde rekening op het Brugse stadsarchief, fol. 127 v., nr. 3.

den daarenboven nog de weduwe van Jan Clouwet en Pieter van Pee genoemd. In de rekeningen over 1666/7, 1667/8 en 1668/9 is de naam van Pieter van Pee weggevallen, maar in de rekening over 1669/70 is hij er opnieuw bij (4).

Hieruit af te leiden dat de Brugse stadsregering toelagen aan Brugse nieuwsbladen heeft verleend, zoals Gilliodts heeft gedaan, is aan de aangehaalde teksten een al te ruime interpretatie geven. De boekdrukkers leveren wel gazetten aan het stadsbestuur, maar werden deze nieuwsbladen wel te Brugge gedrukt? Dat wordt toch nergens uitdrukkelijk gezegd. Gaat het niet veeleer over vreemde nieuwsbladen, zodat de drukkers alleen als leveranciers vergoed worden? Daarenboven spreken de teksten telkens over verscheidene drukkers, zodat het wellicht ook over verscheidene gazetten gaat. Als men daarbij nog bedenkt hoe schaars de nieuwsbladen in die tijd waren, dan wekt de mededeling van Gilliodts op zijn minst verwondering.

Al valt sterk te betwijfelen of Gilliodts kennis had van meer preciese documenten dan de zopas aangehaalde teksten uit de stadsrekeningen, toch had hij gelijk: tussen 1656 en 1670, en nog later, zijn inderdaad nieuwsbladen te Brugge verschenen.

Op 30 juni 1666 werden Lucas vanden Kerckhove, Alexander Michiels en de zoon van de weduwe van Jan Clouwet, drie Brugse drukkers-uitgevers van nieuwsbladen, op het stadhuis ontboden, waar hen door de thesauriers de zopas getroffen beslissing van het schepencollege

---

(4) Zie: Brugge, stadsarchief, *stadsrekeningen*: 1657/8, fol. 133 v., nr. 2; 1658/9, fol. 137 v., nr. 2; 1659/60, fol. 169 v., nr. 3; 1661/2, fol. 140, nr. 3; 1663/4, fol. 120, nr. 1; 1665/6, fol. 120 v., nr. 3; 1668/9, fol. 108, nr. 4; 1669/70, fol. 123, nr. 1; Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamer*: nrs. 32709 (rek. 1662/3), fol. 131, nr. 2; 32711 (rek. 1664/5), fol. 136 v., nr. 2; 32712 (rek. 1665/6), fol. 120 v., nr. 3; 32713 (rek. 1666/7), fol. 123, nr. 1; 32714 (rek. 1667/8), fol. 113 v., nr. 1.

werd medegedeeld. Omwille van de „confuselicke” berichten, die door de nieuwsbladen werden verspreid, zouden de schepenen de nieuwsbladen beperken en voortaan nog slechts één enkel blad laten verschijnen. De toelating zou verleend worden aan de drukker, die daarvoor het hoogste bedrag aan de stad zou willen uitkeren. De drukkers werden derhalve verzocht zich over de beslissing van het schepencollege te beraden en elk afzonderlijk hun aanbod bij de thesauriers in te brengen.

Nadat de drukkers hadden verzocht om verder hun nieuwsblad te mogen laten verschijnen, trof het schepencollege op 22 juli 1666 de volgende regeling. Alexander Michiels, Lucas vanden Kerckhove en Jan Clouwet zouden „by ordre ende by toere successivelick” een nieuwsblad mogen uitgeven. Het blad zou tweemaal per week verschijnen: de dinsdag en de vrijdag. Hadden de nieuwsbladen vroeger „disordren ende quade manieren” uitgelokt, voortaan moesten zij onpartijdig optreden en zich onthouden „daerinne te draghene yemants zyde”. Het medegedeelde nieuws diende „simpelick te verhalen de maeren ende tydinghen zoo die van andere gemeenten gheschreven worden”, dus zonder van commentaar voorzien te zijn. Sloeg de opgelegde onpartijdigheid niet alleen op de eigenlijke berichtgeving, dan werd meteen het opnemen van advertenties en reclamen, voor zover er toen hiervan al sprake was, geenszins in de hand gewerkt. Daarenboven werd een censuur ingesteld: vooraleer te mogen afgedrukt worden, moest het nieuwsblad het „imprimatur” verworven hebben van meester Jacob Talbout, griffier van de stadsthesaurie, die daartoe door het schepencollege was aangesteld. Ten slotte dienden de drukkers het niet onaanzienlijke bedrag van 8 pond 6 schelling 8 denier groot aan de stad uit te keren, welk bedrag ter ondersteuning van de armen zou aangewend worden. Met deze voorwaarden verklaarden de

drukkers zich akkoord en betaalden het genoemde bedrag.

Nu een overeenkomst tussen de stadsregering en de drukkers van nieuwsbladen was tot stand gekomen, verscheen er te Brugge nog slechts één nieuwsblad dat bij beurten door drie verschillende drukkers tweemaal per week werd uitgegeven. Deze zonderlinge overeenkomst moet ongetwijfeld tot heel wat verwickelingen aanleiding gegeven hebben. En toch wordt hierover in de documenten, waarover wij beschikken, met geen enkel woord gesproken.

Wanneer wij ongeveer zes jaar later voor het eerst weer iets over de Brugse nieuwsbladen vernemen, gaat het zelfs allermintst over geschillen tussen de verschillende Brugse drukkers van nieuwsbladen.

Op 18 maart 1672 had het stadsbestuur brieven ontvangen van de landvoogd, Don Juan Domingo de Zuniga y Fonseca, waarbij bevolen werd een onderzoek in te stellen betreffende de Brugse drukkers, Alexander Michiels, Lucas vanden Kerckhove, de weduwe van Jan Clouwet en Pieter Roose, en de octrooien waarbij „zylieden zyn druckende gazetten”. Van dit onderzoek diende de stadsregering bij de landvoogd verslag uit te brengen. Van dit verslag hebben wij echter geen kennis; zijn inhoud moet ongetwijfeld zeer leerzaam geweest zijn en heel wat bijzonderheden hebben bevat waarover wij nu in het duister tasten.

Het optreden van de landvoogd wijst er op dat onze Brugse drukkers waarschijnlijk niet in het bezit waren van een octrooi om nieuwsbladen uit te geven. Maar of zij toen een dergelijk octrooi bezaten of niet, zeker is dat er voorts nieuwsbladen te Brugge het licht zagen. Een aantekening uit het register van resolutiën van de stadsregering d.d. 10 juli 1672 levert ons hiervan een afdoend bewijs. Toen werd aan Alexander Michiels en de

weduwe van Jan Clouwet verbod opgelegd „eenighe gazetten” uit te geven tenzij na het imprimatur van meester Jacob Talbout, vader of zoon (5), ofwel van een van de twee burgemeesters verkregen te hebben.

Dat er van 1666 tot 1672 nieuwsbladen te Brugge werden gedrukt, menen wij hiermede voldoende te hebben bewezen. Alles wijst er verder op dat deze nieuwsbladen al geruime tijd vroeger bestonden en ook dat zij nog zekere tijd daarna zijn blijven bestaan. Zeker is ook dat er na het verdwijnen van de *Nieuwe Tydinghen* van Nikolaas Breyghel in 1645 geen lange periode zonder Brugse nieuwsbladen is geweest. In ieder geval zijn we ver af van de algemene mening als zou het tweede Brugse nieuwsblad pas in 1792 zijn verschenen.

In tegenstelling echter met het eerste Brugse blad, stellen de daaropvolgende nieuwsbladen niets dan vraagtekens. Het ontbreken van meer preciese documenten en vooral van specimina, laten inderdaad vele problemen onbeantwoord, zoals o.m. betreffende het formaat, de indeling, de inhoud en de strekking. Zelfs de naam van de bladen, die aan de *Nieuwe Tydinghen* zijn opgevolgd, ontgaat ons. Desniettemin hopen wij hiermede een bijdrage tot de geschiedenis van de pers te Brugge en in Vlaanderen te hebben geleverd, een geschiedenis die nog moet geschreven worden.

A. SCHOUTEET

---

(5) Jacob Talbout de jongere werd als griffier van de stadthesaurie naast zijn vader, Jacob Talbout de oudere, op 30 december 1661 benoemd. In feite werd van dan af het griffierschap van de thesaurie door twee personen uitgeoefend, maar de stadsregering diende slechts één wedde uit te keren. Op 19 februari 1667 diende Jacob Talbout de oudere als dusdanig ontslag in — hij was toen al drieënzeventig jaar oud — onder voorwaarde zolang het hem mogelijk bleef verder zijn functie te blijven waarnemen. Vgl. Brugge, stadsarchief, *secrete resolutiën van de stadsregering over de jaren 1659-1666*, fol. 91 v.-92; *Idem over 1666-1672*, fol. 11.

BIJLAGEN

I.

Actum den 30 juny 1666.

Ontboden de druckers van de gazetten deser stede ende hemlieden, te weten : ... (6) vande Kerckhove, Alexander Michiels ende de zone vande weduwe Clouet, vooren ghehouden de resolutie vanden collegie van dat tselve nyet en verstaet zoo confuselick ende zijtdraghende gasetten te laten drucken, nemaer dat zy stellen zullen een alleene omme deselve te drucken, ende dat denghone die daer meest stadsproffycyte daervoor wilt gheven, ende dat zij hun daeruppe zouden beraden ende elck hun ghebot ter tresorie overbrynghen omme daerup aen den collegie rapport te doene.

Brugge, stadsarchief, *Feriën van de thesauriers over de jaren 1665-1667*, fol. 130 r.-v.

II.

Actum den 22 july 1666.

Alsoo voor desen by ordre van den collegie verboden is gheweest aen de bouckdruckers deser stede te drucken de wekelicke gasetten ofte niemaren omme de disordren ende quade manieren die zy daerinne waeren comitterende ende dat zy tsydert versocht hebben de voors. gassetten anderwaerf te moghen drucken op zulcke ordre als 't den voorn. collegie daeroppe zoude believen te stellen, so eyst dat de ghecommitteerde ter tresorie, uut crachte van de autorisatie ende resolutie van den voornoomden collegie, hebben gheconsenteert, zoo zy doen by desen, alles nyetmin tot wederroupen, de persoonen van Alex. Michiels, Lucas vanden Kerckhove ende vidua Jan Clouwet, bouckdruckers, omme de voorseyde ghasetten te drucken ende dat by ordre ende by toere successivelick, eene seffens, tweemaal ter weke, te weten; des sdysendachs ende svrydachs, zonder daerinne te draghen yemants zyde nochte daeruutte eennighe argumenten ofte illatien te maecken, nemaer simpelick te verhalen de maeren ende tydyngghen zoo die van andere gemeenten gheschreven worden ende behoudens dat eer anderstont deselve te drucken, zy ghehouden zullen wesen die te laten visiteren by meester Jaques Talbout de jonghe, daertoe ghecommitteert, ende voorts an de stadt betalende tot proffycyte van den aermen de somme van VIII lb. VI s. VIII d. gr., twelcke zy alhier present hebben beloofd te volcommen.

(*Kanttekening* :) Van de somme is ontfanck ghemact te weten als afghetrocken op hunne rekeninghen overghelevert ten jare 1667

---

(6) De voornaam werd in het origineel niet ingevuld.

staende by de rekeninghe principael, fol. 123, article 2°, alwaer van dese drie druckers mentie ghemact wordt, dus : memorie.

Id., t.a.p., fol. 134 v.

III

Actum 18 maerte 1672.

Ontfaen brieven van Zyne Excellentie van den... (7), daerby ordonnerende dat ontboden souden worden Alexander Michiels, Lucas vanden Kerckhove, de weduwe van Jan Clouwet ende Pieter Roose, bouckvercoopers, om hemlieden af te vrAGEN uuyt wat hoofde zylieden zyn druckende gazetten, hun ten dien eynde te doen toonen d'octroyen die zy daervan souden moghen hebben ende daer t'eynden Zyne Majesteyt daerop souden dienen van advys van dit collegie.

Id., Secrete resolutiën van de stadsregering over de jaren 1666-1672, fol. 217 r.-v.

IV

Actum 10 july 1672.

... Gheordonneert aen Alexander Michiels ende de weduwe van Clouwet niet uuyt te gheven eenighe gazetten by hemlieden gedruickt tenzy deselve daer te vooren gheëxamineert ende ghecensureert zynde by meester Jacques Talbout d'oude ofte de jonghe, ende in hemlieden absencie van den heere burchmeester van schepenen ofte van den commune, op de boete van vichtich guldens, tot eviteren van abuysen ende inconvenienten die souden connen resulteren tot nadeele van dese provincie ende dese stadt ende ten ondienste van Zyne Majesteyt.

Id., t.a.p., fol. 231 v., nr. 3.

---

(7) De hier ontbrekende datum werd in het origineel niet ingevuld.

Beeldhouwwerk van Otmaer van Ommen in West-Vlaanderen

De naam van de Antwerpse „antiksnijder” meester Otmaer van Ommen, werd uit de Liggeren van het Sint-Lucasgild opgediept door ridder Edm. Marchal, die voor Antwerpen, Mechelen en Ieper verscheidene werken van die kunstenaar aanhaalt (1). In een afzonderlijke bijdrage aan deze „srijnwercker ende beeldesnijder” gewijd door G. Caillet in 1904 komt de afbeelding voor van een portaal-tekening voor de Sint-Maartenskerk te Kortrijk, alsook een fac-similé van Otmaers handteken en monogram (2).

Het zou tot 1946 duren vooraleer in Antwerpen zelf deze „niet naar waarde geschatte kunstenaar” zijn plaats zou krijgen in een goed-gedocumenteerd artikel van Ad. Jansen, waaraan wij volgende biografische gegevens ontleen (3).

Otmaer moet ca. 1540 geboren zijn, en bereikte een hoge ouderdom aangezien hij in 1616 nog vermeld staat als deken van het Sint-Lucasgild. Van hem zijn twee kinderen bekend: Otmaer (de jonge), eveneens beeldhouwer, en Rachel, die in het huwelijk trad met Jan de Gipploy (alias Juppyloy en Supploy); deze werkte veelal samen met zijn schoonvader.

---

(1) E. Marchal, *La sculpture et les chefs-d'oeuvre de l'orfèvrerie Belges*. Brussel, 1895, blz. 366-367.

(2) G. Caillet, *Omer van Ommen, Sculpteur anversois, ses oeuvres à Courtari et Yper*. — Bull. v.d. Geschied- en Oudheidk. Kring te Kortrijk, I (1903-04), blz. 120-143; 283-284.

(3) A. Jansen, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Antwerpse Barokbeeldhouwkunst*. — Tijdschr. voor Gesch. en Folkl. der Prov. Antwerpen, IX (1906), blz. 5-63.

Op de werklĳst van Otmaer (de oude) komen, in het aangehaald artikel, voor West-Vlaanderen, volgende werken voor :

1593	Ieper Kathedraal	:	triomfkruis met bijhorende beelden
1593-94	Id. (Niet : Kathedraal, maar) Kapel van de Schepenkamer :		altaar-retabel met Ecce-Homo-beeld.
1593-94	Kortrijk St-Maartenskerk	:	binnenportaal.
1593-96	Id.	id.	: koorafsluiting.
1595	Id.	id.	: 4 koorstoelen.

Vooralsnog kunnen wij de lijst met enkele belangrijke werken aanvullen :

1595-97	Nieuwpoort O. L. Vrouwekerk :		hoogaltaar
	Id.	id.	: triomfkruis met bijhorende beelden.
-	Id.	id.	: koorlessenaar.
1597	Id. Kapel van de Schepenkamer :		altaar-retabel met Calvariegroep.
1596-97	Veurne St-Walburgakerk	:	koorgestoelte.
	Id.	id.	: paaskandelaar.
1596-97	Menen St-Vedastuskerk	:	koorafsluiting.
	Id.	id.	: koorgestoelte met lessenaars.
1597-98	Diksmuide St-Niklaaskerk	:	bekroning van de zijkoordeuren o.m. bestaande uit de beelden van St-Niklaas en O. L. Vrouw.

Van voornoemde werken geven wij de bewijsstukken in bijlage, terwijl wij hier de kunstgewrochten beschrijven voor zover dit nog mogelijk is.

NIEUWPOORT. *O.-L.-V.-kerk* : *Hoogaltaar*. Uit de aantekeningen in de kerkrekeningen (3 bis), die maar gedeeltelijk bewaard blijven, kunnen wij alleen opmaken dat het door van Ommen geleverde altaar vervaardigd

---

(3 bis) Het is Z. E. Heer C. Denorme, die onze aandacht vestigde op de werkzaamheden van O. van Ommen te Nieuwpoort. Wij danken hier ook van harte de h. K. Berquin van Nieuwpoort, om zijn dienstvaardigheid tijdens onze opsporingen.

was uit hout en uitgerust werd met een tafereel geschilderd door Frans Denys uit Ieper. Dit Renaissance-of vroegbarokaltaar moest ca. 1710 de plaats ruimen voor een groots opgezet Barokaltaar, aan de kerk geschonken door Maarten van de Walle (4).

Hoewel wij geen absolute zekerheid hebben over het lot van het oude hoogaltaar, toch staat het zo goed als vast dat dit verplaatst werd naar het noordelijk koor dat, vóór de vernieling van de kerk in 1914, bekend stond als het koor van O.-L.-Vrouw van het Skapulier. Camille Wybo beschrijft dit altaar als volgt: „Un autel renaissance de toute beauté... L'énorme retable est d'une construction sévère et harmonieuse. Quatre colonnes corinthiennes supportent l'entablement gracieux orné de rosaces et de pendentifs. Au sommet une niche contient une statue de Vierge. Une balustrade surmonte l'entablement, et sur les socles se voient les statues de S. Nicolas, S. Laurent et deux anges. Les grands panneaux sont occupés par un triptyque de composition heureuse; au centre, l'adoration des Bergers; à droite, la Circoncision; à gauche, l'Adoration des Mages. Ces tableaux sont détériorés ” (5).

Het museum van Nieuwpoort bewaart een schilderijtje van I. A. Huic dat dit vooroorlogse zijkoor voorstelt; in 1927 verscheen een binnenzicht van de oude kerk met het behandelde altaar (6). Ons zoeken naar een documentaire foto of tekening van dit altaar, werd ten slotte beloond met het aantreffen van het retabel op de prent

---

(4) Zie Bijlage I, 6-8.

(5) C. Wybo, *Nieuport ancien et moderne*. Brugge, 1904, blz. 82-83.

(6) W. Conrad e.a., *De Kust* (St. Leurs, Steden en Landschappen, V). Antwerpen, z.j. (1927), blz. 47. Diezelfde afbeelding komt voor in St. Leurs, *Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst*, dl. I, Antwerpen, 1937, blz. 358.

met het Nieuwpoortse torentabernakel, in het platenboek van J.J. van Ysendycke (7).

Gelukkig dat ons deze afbeeldingen bewaard blijven; zo worden wij „de visu” ingelicht over de bouwwijze van dit altaar. Het retabel is opgebouwd uit vier kolommen, die met hun hoog vierkant voetstuk rechtstreeks rusten op de grond en boven verbonden zijn door een vooruitspringende kroonlijst waarop in het midden een miniatuur-retabel rust met in de middennis een zittend Lievevrouwebeeld. De grote kolommen dragen korinthische kapitelen; de zuilenschachten zijn voor twee derden gekanneleerd, terwijl het benedendeel met loof- en rankwerk versierd is. Zij delen de achterwand in drie vakken die ingenomen worden door een schilderij; het geheel komt voor als een drieluik. Boven op de kroonlijst rust een soort borstwering waarvan de steunen een heiligen- of engelenbeeld dragen. De hele opbouw, evenals alle sierelementen (pendentiefs, diamantknoppen, rolwerk, enz.) duiden erop dat wij hier staan voor een kunstwerk dat tot de Vroegbarok behoort en op het einde van de 16e eeuw tot stand kwam.

Vergelijken wij de kroonlijst van dit altaar met die van de portaalschets voor Kortrijk, dan is de gelijkenis sprekend. Het voorkomen van de drie beelden op het oudhoogaltaar is gemakkelijk verklaarbaar: midden, het Mariabeeld, patrones van de kerk; links, het beeld van St-Niklaas, patroon van de Norbertijnenabdij te Veurne, die het personaat uitoefende over deze kerk; rechts, het beeld van de H. Laurentius, patroon van de verdwenen St-Laurenkerk te Nieuwpoort.

In 1839 werd dit altaar hersteld en opgefrist; wij vinden dit aangetekend in het dagboek van Thomas Deroo: „1839. Den 25 July beginnen af te breken den autaar

---

(7) J. J. van Ysendycke, *Documents classés de l'Art dans les Pays-Bas*, dl. IV, Antwerpen, 1886-87, pl. 4.

van O.L.V. van Kindsbedde om dezelve te vernieuwen, ende in de maand October zelfde jaer is het volmaekt geweest gelijk het alsnu bestaet ! (8). Het altaar maakte een beste indruk op Al. Couvez; hij schrijft immers : „No 3, Tableau. L'Adoration de Bergers à Bethléem. Ce tableau orne l'autel qui vient d'être restauré tout récemment, avec beaucoup de talent. Cet autel se trouve dans la chapelle du Saint-Scapulaire. Retouchée, il y a quelques années, l'Adoration de Bergers est d'une composition heureuse et quelques-uns des personnages sont supérieurement dessinés ” (9).

Stippen wij terloops aan dat de oude kerk van Nieuwpoort nog een paar altaren bewaarde, die sterk geïnspireerd waren door dit van van Ommen; wij bedoelen de kleine altaren die stonden tegen de oostmuur van beide dwarsbeuken : het H. Kruisaltaar en dit van O.-L. Vrouw van den Rozenkrans ? (10). Het groot St-Norbertusaltaar, dat opgesteld stond tegen de zuidmuur van het zuidelijk transept en getekend was „anno 1630”, leunde meer aan bij het soort houten altaarretabels, dat in de streek Ieper-Veurne veelvuldig voorkwam.

Triomfkruis. Archivalisch staat vast dat in 1597 voor de kerk van Nieuwpoort een triomfkruis met bijhorende beelden geleverd werd door Otmaer van Ommen. Daar de kerk in 1914 in de vlammen opging, blijft ons van die Calvariegroep niets bewaard; alleen een foto van de middenkerk laat onder de westelijke vieringsboog de zware balk zien waarop het kruis en de beelden van Maria en

---

(8) R. de Beaucourt de Noortvelde, *Histoire de Nieuport. II, Documents historiques.* Oostende, 1910, blz. 90.

(9) A. Couvez, *Inventaire des objets d'art... de la Flandre Occidentale.* Brugge, 1852, blz. 530.

(10) Dit laatste altaar wordt niet vermeld door C. Wybo, *a.w.*; het was toen reeds verdwenen. Wellicht was dit het oorspronkelijk (vóór 1710) Lievevrouwaltaar dat als schilderij de afbeelding droeg van de 15 rozenkransmysteries (cfr. A. Couvez, *a.w.*, n° 6). Dit altaar stond een tijdlang in de kapel der Spanjaarden (de huidige doopkapel).

Johannes rusten. De balk is onversierd evenals de voetstukken waarop de beelden prijken; van het kruis is spijtig maar het onderdeel zichtbaar. Toch volstaat dit om te besluiten dat de oorspronkelijke toestand hier niet bewaard is gebleven. En inderdaad, in het dagboek van Th. Deroo lezen wij : " 1834. Het groote beeld van onzen gekruysten Godt, alsnu geplaetst tegen de zuydzijde, was voorheen in het midden der kerk geplaetst, recht voor het hoogzael met een dwarsbalk van d'eene naer d'andere pilaer, boven daer waer de weeskinderen zitten. Voorheen waren zware balken dweers de kerk, die op de eynden geheel slegt waren en ongelukken konden veroorzaeken door hun nedervallen, dewelke vervangen zijn door zwaere ijzeren baeren; alsnu ook is de kerk geplafonneerd, die voorheen bloot was dat men geheel het binnenwerk zag " (11).

Uit het rapport dat Felix Bethune voordroeg in het Provinciaal Comité voor Monumenten en Landschappen te Brugge, in verband met de uit te voeren herstellingswerken aan de kerk te Nieuwpoort, blijkt dat de restauratiewerken voorzagen in het terugplaatsen van kruis en beelden op een balk (12); deze werken werden waarschijnlijk uitgevoerd in 1888. Normaal zouden wij veronderstellen dat ook het beeld van de Gekruisigde werd teruggeplaatst; dit wordt echter formeel tegengesproken door C. Wybo : „La croix triomphale est ornée aux extrémités des emblèmes des Evangélistes; les statues de la Ste. Vierge et de St. Jean sont du XVIIe siècle, mais le Christ date d'une époque plus récente " (13).

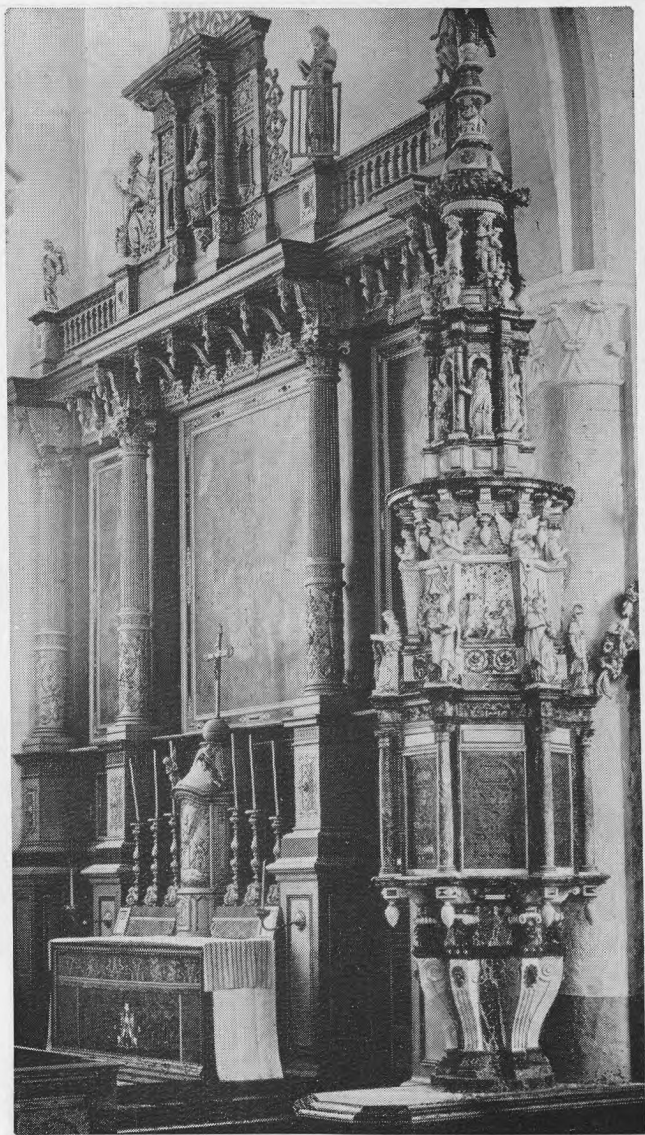
Willen wij weten hoe het Nieuwpoortse triomfkruis er oorspronkelijk uitzag, dan hoeven wij maar de afbeelding na te gaan van van Ommens kruis in de St-Maar-

---

(11) R. de Beaucourt de Noortvelde, *a.w.*, blz. 89.

(12) Bull. van het Prov. Comité voor Monumenten en Landschappen, dl. III (1889) blz. 65-66.

(13) C. Wybo, *a.w.*, blz. 90.

Afb. 1. — Nieuwpoort — Zicht op altaar van O.L. Vrouw (oorspronkelijk hoogaltaar) door Otmaar van Ommen (toestand vóór 1914) naar J. van Ysendyck, *Documents classés d'art dans les Pays-Bas*.

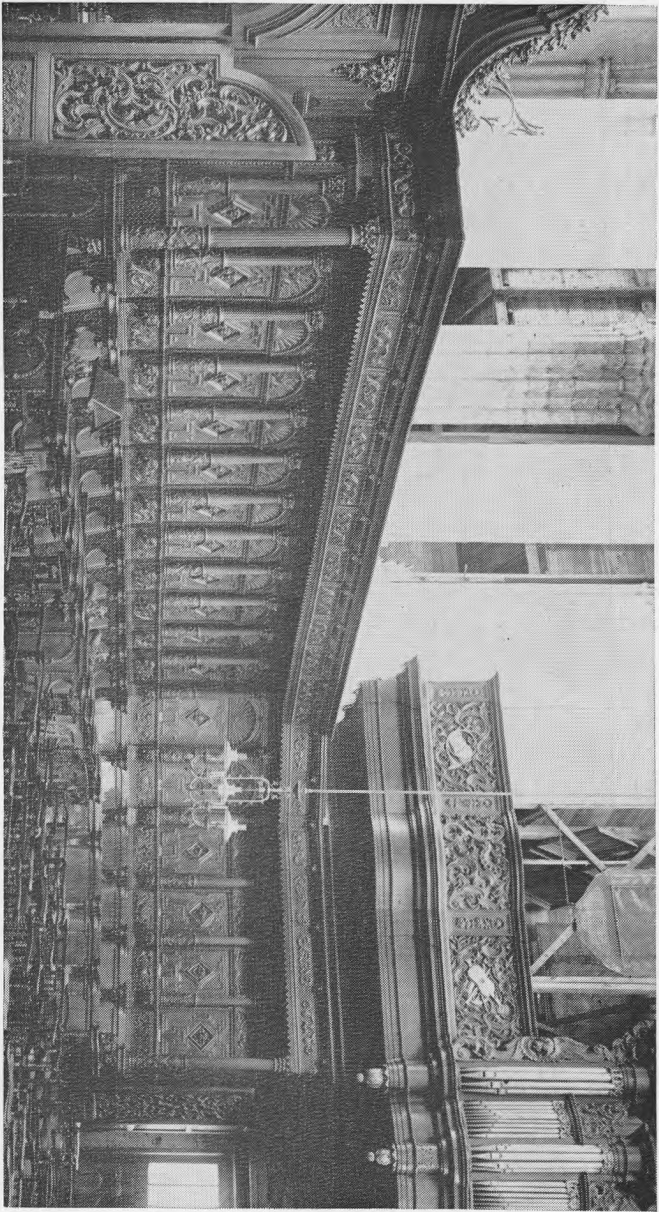

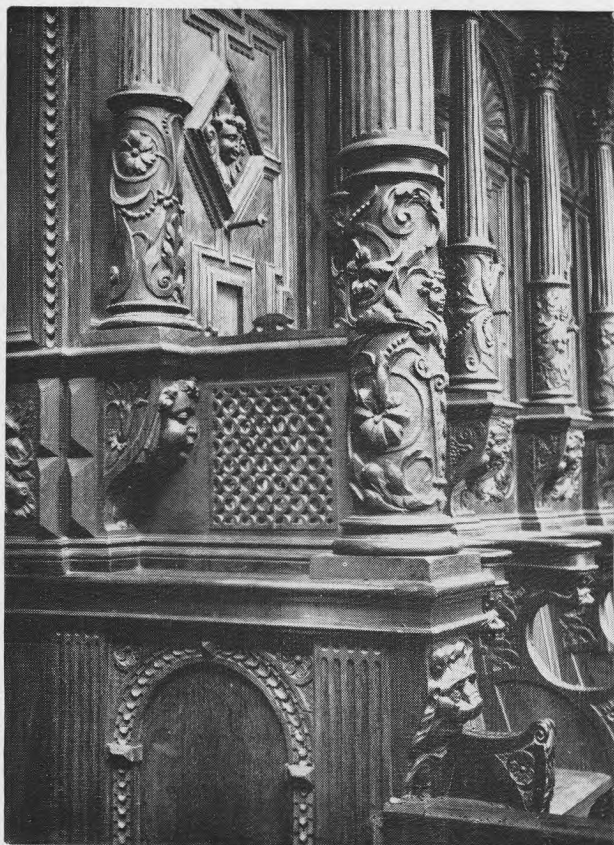
Afb. 2. — Nieuwpoort — Zicht op binnenkerk vóór 1914. Beelden van de Lievevrouw en St.-Jan (Calvariegroep) door Otmaar van Ommen.

(Foto ACL Brussel)

Afb. 3. — Veurne, St.-Walburgakerk — Koorgestoelte door Onnaar
van Ommen (toestand vóór 1910).
(Foto ACL Brussel)

Afb. 4. — Veurne, St.-Walburgakerk — Détail koorgestoelte.

(Foto ACL Brussel)

tenskathedraal te Ieper; het heeft er een randversiering in bladwerk en aan ieder kruiseinde komt een vierpas voor met de symbolische afbeelding van een der Evangelisten (14).

Het is het noteren waard dat te Nieuwpoort, evenals te Ieper, een publieke loterij werd uitgeschreven om de kosten te helpen afdragen voor het nieuw hoogaltaar en triomfkruis (15).

Schepenkamer. Over het retabel voor het altaar in de Schepenkamer is ons heel weinig bekend: de schriftelijke verbintenis, die Otmaer ons naliet, handelt in onduidelijke bewoordingen over een calvariegroep, ter waarde van zes ponden, die van Ommen leveren zal tegen mei 1597 „in erkenne van diveersche gratuiteiten (hem) bij der wet derzelver stede ghedaen” (16). Ook in Ieper had Otmaer een gelijkaardige schenking gedaan voor het altaar van de Schepenkamer, na het oprichten van het triomfkruis in de St-Maartenskerk aldair (17). In dezelfde akte verbindt de kunstenaar zich voor de kerk van Nieuwpoort een „pulpiter ofte lessenaere”, d.i. een koorlezenaar, te leveren tegen Kerstmis 1596 (18).

VEURNE. *S. Walburgakerk. Koorgestoelte.* Fr. de Potter, E. Ronse en P. Borre schrijven: „De zitplaatsen der kanunniken werden gebeeldhouwd in 1629 door eenen kunstenaar van IJperen, Urbaan Taillebert, en 't koor werd eenigen tijd nadien door een nieuw doksaal

---

(14) A. Deschrevel, *Verdwenen kunstschaten uit de St-Maartenskerk te Ieper*. — Album English, Brugge, 1952, blz. 95-116, afb. 1.

(15) A. Viaene, *Het Triomfkruis in St-Maartens te Ieper hersteld (1593)* — Westvlaamsch Archief (bijblad van Biekorf), dl. II (1940), blz. 12-15.

(16) Zie Bijlage I, 5.

(17) A. van den Peereboom, *Ypriana*, dl. I, Brugge, 1878, blz. 173, n. 6; en G. Caillet, *a.w.*, blz. 132-133.

(18) Zie Bijlage I, 5.

gesloten" (19). Na hen hebben alle lokale geschiedschrijvers deze gegevens eenvoudig overgenomen.

Lang reeds koesterden wij wantrouwen tegenover deze toeschrijving en late datering; wij zagen in het koorgestoelte van Veurne een werk van vóór 1600, doch daartegen pleitte het voorkomen van het jaarcijfer 1629 op een der stoelen of zitplaatsen.

Dank zij de welwillendheid van Zeereerw. Heer J. Vervenne kregen wij inzage in de oude rekeningen van de collegiale kerk en vonden daar dat het koorgestoelte (46 plaatsen, zoals het nu voorkomt) geleverd werd in 1596 door Otmaer van Ommen uit Antwerpen (20).

In de rekeningen lezen wij verder dat in 1614-1616 (nà het bouwen van het nieuwe koordoksaal?) zitplaatsen werden bijgemaakt door Jacob Ootgheer (21); deze werkte naar het model van de reeds bestaande. Een tweede maal moet het koorgestoelte bijgewerkt zijn geweest, aangezien één rugbeschoot het jaartal 1629 draagt (22). De kerkrekeningen over de jaren 1626-1713 zijn verloren gegaan; gelukkig komt een aantekening voor in de „Acta Capituli”, die ons meldt dat Jacobus Lefebure, schrijnwerker, het koorgestoelte moest afwerken in 1629 (23).

In dit jaartal 1629 ligt de reden waarom het koorgestoelte van Veurne tot nog toe steeds aanzien werd als het jongste in de reeks Renaissancegestoelten van het

(19) F. de Potter, E. Ronse en P. Borre, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, dl. II, Gent, 1875, blz. 187.

(20) Zie Bijlage II, 1-2.

(21) Solvi Jacobo Otghier ad bonum computum pro augmentatione sedilium IIcXL lb. par. (Kerkrek. 1614-1615). Solvi Jacobo Otghier ad bonum computum pro augmentatione sedilium IcXXII lb. X sch. par. (kerkrek. 1615-1616). Jacobo Otghier in plenam solutionem selilium chori solvi juxta quitancias XXX lb. par. (Kerkrek. 1616-1617).

(22) Het komt nu voor onder het doksaal, naast het hoofdportaal; oorspronkelijk bevond het zich in de zuidwestelijke hoek van het koorgestoelte (zie afb. 3 precies onder de gaslamp).

(23) Zie Bijlage II, 3.

Westland: Ieper, kathedraal (1598); Diksmuide, St-Niklaaskerk (1622); Lo, abdijkerk (1624); Nieuwpoort, O. L. Vrouwkerk (1627). Welnu in feite komt het gestoelte van Veurne vooraan in de rij en het is klaarblijkend dat de koorbanken van Diksmuide, Lo en Nieuwpoort geïnspireerd werden door die van Veurne.

Omstreeks 1908 werd het bijgewerkte gedeelte van het koorgestoelte (zes bovenplaatsen langs weerskanten), samen met het koordoksaal, weggebroken om het zicht op het koor vrij te maken; dit lokte hevige protesten uit (24). Acht van deze koorstoelen werden opgesteld tegen de westmuur van het middenschip onder het huidige doksaal. Aldus komt het Veurnse koorgestoelte opnieuw voor in zijn oorspronkelijke dispositie. Of alle onderdelen (zittertjes, bv.) hun vroegere plaats terugvonden na de evacuatie van heel het kunstwerk tijdens de eerste wereldoorlog, is een andere vraag. Doch dit doet niets af van de hoge kunstwaarde van het geheel.

Op kunsthistorisch gebied is het koorgestoelte van Veurne van het grootste belang; het is niet enkel een van de zeldzaam bewaard-gebleven kunstwerken - en wellicht het meest omvangrijke - uit het vruchtbare kunstenaarsleven van Otmaer van Ommen, doch het laat ons tevens toe uit te maken hoe de verdwenen koorbanken van Menen (1596) en die van de Antwerpse Kathedraal (1606) en St-Joriskerk (1612) er uitzagen.

De *Paaskandelaar* van van Ommen ging verloren; wij kunnen ons moeilijk voorstellen welke vorm en afmetingen hij had. De rekeningen vermelden ons enkel dat hij geschilderd werd in 1598 door Jan van Aerdenburch; dit gebeurde opnieuw in 1607 door meester Marc Boucquet van Veurne.

MENEN. S. *Vedastuskerk*. Over het koorgestoelte in

---

(24) Zie *Bull. des Métiers d'Art*, dl. VII (1907-08), blz. 360-366, en dl. VIII (1908-09) blz. 63-64.

die kerk weten wij niet veel af; de tekst van de rekening is uiterst fragmentarisch, en vermeldt alleen dat van Ommen de afsluiting leverde tussen het midden- en de zijkoren en dat hierin het koorgestoelte verwerkt zat. Hoeveel plaatsen telde dit gestoelte? Waarschijnlijk een tiental; we weten immers dat het gestoelte in 1460 elf plaatsen telde (25). Dit gestoelte werd vernield tijdens de kerkbraken van 1566 en 1578. Wij noteren in de kerkrekeningen van 1577-1588 (f° 69 r°) dat een nieuw „ghestoelte in den Hooghen Coor” geleverd werd door iemand uit Antwerpen. Spijtig maar dat de aantekening de naam niet vermeldt van die Antwerpse kunstenaar. Wij denken deze tekst te moeten interpreteren als een soort koorbank (*sedilia*) voor de celebrerende priesters, zoals die welke vóór 1914 nog voorkwam te Diksmuide. Er kan o.i. hier moeilijk spraak zijn van een koorgestoelte, aangezien pas zestien jaar later Otmaer van Ommen opdracht krijgt de koorafsluiting en het logisch erbijhoorend koorgestoelte te leveren en te plaatsen. Aldus ten minste verstaan wij de woorden: „beede de afluucxelen van den hooghen choir, mitsghaders de ghestoelten ende lessenaers”. Het blijkt echter niet wat wij hier door het woord „lessenaers” moeten verstaan; waarschijnlijk worden daarmee de lezenaars bedoeld die dienen tot armleuningen in een gestoelte waar geen dubbele rij zitplaatsen voorkomt (26).

DIKSMUIDE. *St. Niklaaskerk*. Hier bestond het werk van Otmaer van Ommen in het aanbrengen van een bekroning boven de deuren van de zijkoor-afsluitingen; waarschijnlijk werd hierop een soort nis aangebracht, waarin respectievelijk het beeld van O.L. Vrouw en dit

(25) A. Rembry-Barth, *Histoire de Menin d'après les documents authentiques*, dl. IV, Brugge, 1881, blz. 582.

(26) Zie Bijlage III, 2.

van St. Niklaas prijkten „ ghestoffert ende gheschildert naer tbehoren ” (27).

Spijts het feit dat J. Weale de kerkrekeningen van de St-Niklaaskerk integraal publiceerde, konden wij niets terugvinden in verband met die afsluitingen van de zij-koren. Het is niet onmogelijk dat ze vervaardigd waren ca. 1543 door Jacob de Keysere, geluwgieter te Brugge, en dat ze bij het uitbreken van de beeldenstorm gedolven werden om nadien teruggeplaatst te worden.

Waar algemeen bekend staat dat de Renaissance uit Italië, via de Antwerpse schilders en graveerders - wij bedoelen hier niet het het minst de modellen-boeken van een Cornelis de Vriendt (alias Floris) of van een Hans Vredeman de Vries - de Nederlanden veroverde, blijkt hier dat ook andere kunstenaars tot die kunsternieuwing hebben bijgedragen. Onze bedoeling was het werk en de invloed van een Antwerpse snijwerker in de westhoek van West-Vlaanderen aan te duiden en te onderlijnen. Wij zijn er ons echter van bewust dat van Ommens werklijst onvolledig blijft; verder archiefonderzoek - vooral in Frans-Vlaanderen - kan nog heel wat aan het licht brengen. Moge onze bijdrage hiertoe een aansporing worden !

A. DESCHREVEL

BIJLAGEN

I. NIEUWPOORT.

1. Uittreksels uit de Kerkrekening van 1595-1596.

Meester Jan Boudens, wynckelier, wie ghelevert heeft ses handen papier omme te schrijven de billetten van de loterye tot VI sch. de handt...?, ende es per acquyct betaelt XXXVI sch. par.

Heer Gijsebrecht Cappellaen, wie bij laste ende met assistencie van de kerckmeesters gheschreven heeft de billetten van de loterye, ende bij ordonnancie ende acquyct betaelt V lb.

(27) Zie Bijlage IV, 1.

Den tamboryn, van ghesleggen thebben de trommele int uutroupen van prijzen, betaelt XXIII sch.

Pieter Lievens de jonghe, brauwere, wie ghelevert heeft een halve tonne dobbel marsbier, ghedispenseert ende ghesleten bij de kerckmeesters ende andere, gheholpen hebbenle sluyten de voorschreven briefvekens van loterye, es betaelt VI lb.

Verlooren an een gouden croone ghegheven bij Don Pedro voor ses looten XVIII sch.

Betaelt Robert Lams, weerd in den Keyzer, over dhelfscheede van XXV lb., somme ende ghelach tsijne huysen verteert bij mijn heeren van der wet ende kerckmeesters int accordeeren met Otmaer van Hommen nopens den hooghen aultaer ende het crucefix, par ordonnancie XII lb. X sch.

Betaelt Jan Cornelis Nocke, weerd in den Papengay, over de verteerde costen ghedaen bij den voorschrevenen Otmaer van Ommen, alhier tot tweemaal ghecommen omme te besichtigghen de plaetse van den voorschrevenen aultaere ende omme te accordeeren, bij ordonnancie ende acquyt XV lb. XVI sch.

Betaelt an denselven Otmaer van Ommen voor godtspenning van sijn anneghenomen werck XXX sch.

Betaelt an denselven Otmaer van Ommen van hier vertreckende, voor teergheldt omme goet te vynden up sijn tweede payement van sijn anneghenomen werck, par acquyt XLVIII lb.

Betaelt an Franchoy Hebbij, als ghelijcke somme hebbende doen tellen door de handen van Nicolas van Thuynen an Jacques de Dryve, wie ghelijcke somme heeft doen betaelen door de handen van Pieter de Hase an den voorschreven Otmaer van Ommen, over het eerste payement van sijn anneghenomen werck, par acquyt VI lb.

Betaelt an eenen messagier ghebrocht hebbende van Handtwerpen het protaict ende patroon van den voorschreven anneghenomen hooghen aultaer ende crucefix XXXVI sch.

Betaelt Anthoenis Verbeke, schrijnweecker, van int bart beslegghen thebben de twee bovenschrevenen patronnen, par acquyt XL sch.

Nieuwpoort, Stadsarchief, Bundel No 3152.
Kerkrekening 1595-96 : Uitgaven.

2. *Uittreksels uit de Kerkrekening van 1596-1597.*

Loys ende Jacques de Waeframs, wie ghelevert hebben zeker balken ende andere houten materiaelen, dienende tot verstijven van den hooghen aultaer ghepresen bij Stoffel Bogaert ende Jan

Vegheman, temmerlieden, tot LVI lb., over dhelfscheede bij accoorde met Mr. Otmaer van Ommen ghemaect, ende par acquyct betaelt
LXXVIII lb. par.

Marcx de Grave, de jonghe, voerman, wie met zijne peerden ende waghén ghevoert heeft van up de caye tot up het kerckhof de voorschreven balcken ende andere materiaelen es par acquyct betaelt
V lb.

Cornelis Janssen, metsenaere, van ghemaect thebben de verstijvynghe van de voorschreven hooghe aultaer, midtsgaders van ghelevert thebben alle de brycken ende het calck daertoe noodich, ende verschooten thebben XXXVI sch. par. van tdelven traide pitten, es tsamen par acquyct betaelt
XII lb. IX sch.

Mores van Slijpe, timmerman, van gheholpen thebben te stellen ende verstijfne de voorschreven hooghen aultaer met twee cnapen ende stellynghe van den cruyce, ende over dhelfscheede van XLV lb. IIII sch., par acquyct betaelt
XXII lb. XII sch.

Jan de la Haye, smit, van ghelevert thebben tot behouwe van de kercke, ende namelick tot het rechten ende verstijfven van den voorschreven hooghe aultaer ende stellen van den cruyce, par acquyct betaelt.
IIIIxx IIII lb.

Mr Otmaer van Ommen, schrijnweercker ende beeltesnijder der stede van Andtwerpen, es over zijn tweede payment van het accoort met hem ghemaect nopende het maecken, leveren ende stellen van den voorschreven hooghen aultaer ende crucifix, met XXX lb. par., weerde van twee dobbel duccaten in specie in de voorschreven contracte besproken voor hoofcleet voor sijn huusvrauwe. ghemynct XLVIII lb., hem gheadvancheert in zijn vertreck, naer het maecken van den voorschreven contracte, par acquyct betaelt

Vc IIIIxx II lb.

Ghepresenteert an de cnapen van den selven Otmaer, voor wijnpennynghen
VI lb. VI sch.

Denzelven Vermasschele, wie ghelevert heeft twee hellen incarnate toole, omme den hooghen aultaer te decken tot XXIIII sch. par. de helle, ende es par acquyct betaelt
XLVIII sch.

Nieuwpoort, Eod. loco: *Kerkrekening van 1596-97*: Uitgaven.

3. *Uittreksels uit de Kerkrekening van 1597-98.*

Betaelt Mr Otmaer van Ommen, beeltesnijder der stede van Antwerpen, over het derde payment ende vulle betaelynghe van den hooghen aultaer ende crucefix, bij den voorschrevenen Otmaer ghemaect, ende tot contentement van de kerckmeesters ghelevert, par acquyct
VIc lb. par.

Robert Lams, weerd in den Keyser, over seker teerynghe tsijnen

huuse ghedaen bij kerckmeesters int vereensen ende veracordeeren met meester Franchoy's Denys, meester schilderare, nopende het panneel van den hooghen altaer deser kercke, es par acquyct betaelt

XXII lb.

Nieuwpoort, Eod. loco : *Kerkrekening van 1597-98* : Uitgaven

4. *Uittreksel uit de stadsrekening van 1598-99.*

AN Mre. Othmaere, scrijwercker van Antwerpen, ghemaect hebbende dhooghen altaer binnen de prochiekercke deser stede, zes kannen wijns.

Nieuwpoort, Stadsarchief, Bundel Nr 3685 : *Stadsrekening van 1598-99.*

5. *Contract voor het maken van een retabel in de Schepenkamer. 13 oktober 1596.*

Ic, Otmaere van Ommen, scrijwercker ende beeldesnijder, wonende t'Antwerpen, kenne gheobligiert te zijne te leveren ten behouwe van den outaere wesende binnen schepencamere der stede van Nieuwpoort een beelde ghemaect van waeghenschot met heure verchiersel, danof tblatt ofte panneel wijt wert vuf voeten (en half), hooghe (acht) zeven voeten ofte daerontrent, behorlick gheschildert met een crucifix, Onze Vrouwe ende saint Jean, ollieverwe zo ick eene daervan begheren zal, tenminste weerdich zes ponden grooten, ende dat over ende in erkenesse van diverse gratuiteiten mij bij der wet derzelver stede ghedaen ten tijde dat ick binnen dezelve stede anneghenomen ende upgherecht hebbe den hooghen outaer ende tcrucifix binnen Onzer Vrouwen kercke aldaer, metghaders oock een pulpiter ofte lessenaere voor dezelve kercke al oncoste derzelve stede ofte kercke, welcke lessenaere ick leveren zal te Christmesse naestcommende, ende tvoorschreven beelt jehens meye oock naestcommende, zonder veerder uutstel.

Toorconden mijn hantecken, den XIIen van October 1596.

(get.) Otmaer van Ommen.

Nieuwpoort, Stadsarchief, Nr 301.

6. *Uittreksel uit de Kerkrekening van 1709-10.*

Betaelt Francois de Wynt, sooveele dheeren regierders van de kercke tsijnen huuse verteert hebben in het contracteeren van de condition van de annemers van den hooghen outaer, par ordonnantie ende quitantie

XI lb. V sch. par.

Nieuwpoort, Stadsarchief, Bundel Nr 3157 : *Kerkrekening van 1709-10* : Uitgaven.

7. *Uittreksel uit de Kerkrekening van 1710-11.*

Betaelt aen de klyncker over het klyncken van eenighe barders van den ouden hooghe autaar...

Nieuwpoort, Eod. loco *Kerkrekening van 1710-11* : Uitgaven.

8. *Uittreksels uit de Kerkrekening van 1714-15.*

Dheer Martinus Vande Walle heeft tot cieraet van dese kercke gejoint eenen hooghen autaar, met obligatietie dat de kercke in recompentie dies eeuwelick moet doen lesen in deselve kercke een wekelicke messe op de donderdagh, ende is betaelt aen de eerweerde paters Carmers over tdoen van deselve diensten verschenen 29 april 1714 ende 1715, par twee ordonn. ende quytantien

IIIxx lb. par.

Betaelt aen de heer Gysdaele (*koster-organist*), over oncosten bij hem ghesuporteert int besorghen van de privilegie van den hooghen autaar, par ordonnantie ende quittance

XXVIII lb. par.

Nieuwpoort, Stadsarchief, Bundel Nr 3158 : *Kerkrekening van 1714-15* : Uitgaven.

9. *Grafschrift van M. van de Walle (1727).*

Graefplaetse van d'Heer Martinus van de Walle, fs Petri, in sijn leven schepen ende tresorier deser stede, overleden den 19n 9bre 1727, oudt 58 jaeren, ende joff. Mary-Magdalena Frays, f^a Judoci, sijn huusvrouwe, overleden den 24n Oust 1741, oudt 71 jaeren, die t'samen gejoint hebben den hoogen autaar in desen choir, in huwelijcke geweest 31 jaeren; geprocreeert 12 kinderen, 7 soonen en 5 dogteren, waervan 7 in leven sijn : Sr. Martinus Ludovicus overleden den 9 April 1728, oudt 31 jaeren, getrouwt met joff. Mary Catherina Allemeersch, overleden den 12 maerte 1754, oudt 55 jaeren; joff. Joanna overleden den 23 july 1738, en oudt 32 jaeren, ende Ludovicus Frans overleden.. De vorsejde joff. Marie Magdalena Frays, te vooren weduwe van d'Heer Johannes Snouck bij denwelken gewonnen heeft een soone, den Eerweerde Heer Johannes-Baptista, pastor van St. Janshospital tot Brugge, pastor van Leke, overleden den 23 juni 1737, welcken heer van de Walle geweest is syndiek van de Eerw. P. P. Recoletten.

Met lesen wilt hun indachtigh wesen. Amen.

Uitg. R. de Beaucourt de Noortvelde, *a.w.*,
dl. II, blz. 175.

II. VEURNE.

1. *Uittreksels uit de rekeningen van de
S. Walburgakerk van 1596-97.*

Item, Mro. Ottmaro, scrinario, pro duabus arris (*godspenning*),
nempe novorum sedilium in choro et arboris paschalis

XL sch. par.

Item, ex ordinatioe dominorum Ioanni Otgheer et Henrico Hoen,
scrinariis, qui visitaverunt nova sedilia in choro erecta, pro quitan-
tia

VIII lb. par.

Item, Mro Livino Lucas, muratori. qui cum suis famulis operatus
est in choro in erectione arboris paschalis et sedilium, pro quitantia

XXI lb. XII sch. par.

Item, Petro Patvoort, fabro lignario, pro dietis diversis per ipsum
et suos famulos ad onus fabricae, insuper materialibus diversis sub-
ministratis, prout in quitantia narratur

IIC XXXIII lb. XVIII sch. par.

Item, eidem Patvoort, pro bina visitatione novorum sedilium in
choro erecorum, pro quitantia

III lb. par.

Item, insuper Petro Patvoort, qui in mea absentia in choro nova
sedilia posuit, et diversa materialia ad hoc administravit, sicut in sua
schedula, pro quitantia

IIC LI lb. XIX sch. VI den. par.

Item, Guilielmo van Heede, fabro ferrario, pro opere suo manu-
ali, insuper materialibus ferreis, per ipsum tum in ponendis novis
sedilibus quam aliter administratis, sicut in sua lista, pro quitan-
tia

LXVIII lb. IX sch VI den. par.

Veurne. Archief van de S. Walburgakerk.

Computus van 1596-97 : Expensae

2. *Uittreksels uit de rekening van de
S. Walburgakerk van 1597-98.*

Item, Otmaro van Ommen, scrinario Antverpensi, in duabus vici-
bus, prout in quitantia

XL lb. par.

Item, Guilielmi Herrewijn, a quo domini emerunt annum redi-
tum redimibilem denario decimoquinto, cuius capitalem sommam
domini in erectione novorum sedilium fabricae mutuo commodave-
runt

Vc XL lb. par.

Item, dominus cantor Bruyne, etiam eodem tempore numerabat
XL lb. par., quas adduxit in computu suo inter exposita tamquam
soluta Otmaro van Ommen fol. VII° verso, sed quia easdem nume-
ravit tamquam magister fabricae et totalis somma receptorum a

dicto Otmaro ponitur in appendice inter exposita, sub qua somma praesens somma comprehenditur, una deduci debet in computu praesenti fol. VII° verso, hic solum (modo) pro memoria.

Sequuntur ponenda inter exposita in eodem computu :

Magistro Otmaro van Ommen, Antwerpiensi, causa XLVI sedilium ex contractu pro singulis XL lb. par., simul faciunt Im VIIIc XL lb. par., a qua somma deduci debent centum lb. par. quas remisit, et XIII lb. ratione Patvoort, sic remanet hic inter exposita

Im VIIc XXVI lb. par.

Item, praedictus Otmaer recepit ex contractu pro arbore pascali

IIIcXII lb. par.

Veurne, Eod. lico: *Computus 1597-98: Expensae*, f° 7v., 10v. en 11r.

3. *Beslissing van het kapittel van S. Walburga (1629).*

Actum 23 apr. 1629. Domini de Capitulo resolverunt Jacobum Lefebure, fabrum scrinarium, compellendum ad suplementum contractus ex sua parte et ut quam citissime sedilia chori perficiantur.

Veurne, Eod. loco: *Acta capituli, t. IV, 1620-1662.*

Deze tekst werd ons welwillend medegeedeeld door Z.E. Heer C. Denorme.

III. MENEN.

1. *Uittreksel uit de Kerkrekeningen van 1577-88.*

Alvooren betaelt an Pieter de Huevele ende Marx van Roubaix, kerckmeesters omme te helpen betaelen den werckman van Hantwerpen, die hier leverde het ghestoelt in den Hooghen Coor, de somme van 368 lb. par.

Menen, Stadsarchief. I, n° 509: *Kerkrekening van 1577-1588*, f° 69 r°

2. *Uittreksel uit de Kerkrekening van 1596-97.*

An Mr. Otmaer van Ommen, ter causen dat hij ghelevert ende ghemaect heeft beede de afluucxelen van den hooghen choir mitsgaders de ghestoelten ende lessenaers VIIc IIIxx XVIII lb. par.

Menen, Eod. loco, I, n° 510: *Kerkrekening van 1596-97*, f° 36 r°. Uitg. A. Rembry-Barth, a.w., dl. IV, blz. 538. Wij danken hierbij de h. O. Mus uit Ieper, die vruchteloos het archief van Menen doorzocht heeft om verdere gegevens over van Ommen te ontdekken.

IV. DIKSMUIDE.

1. *Uittreksels uit de Kerkrekening van 1597-98.*

Item, betaelt Charels Tack (*smid te Diksmuide*) van leveringhe van diverssen ijsserwerck tot het stellen van het werck boven de choordeuren, bij ordonnancie van mijnen heeren van der wet

XXX lb.

Item, betaelt Adriaen Schullinck, over de verteerde costen tzijnen huuse ghedaen bij Ottmaer, bildesnijdere van Andtwerpe, int upstellen van zijn werck boven de choordueren, bij laste van der wet

XXXVI lb. XVI sch.

Item, betaelt Otmaer van Ommen, scrinewercker ende bildesnijder binnen der steede van Andtwerpe, over tmaken ende leveren van het scrinewerke ghemackt boven de chooren van Onse Vrouwe ende Sinte Niclaus, bij accorde bij mijnen heeren van der wet met hem ghemackt, midtgaders tleveren van de bilden van Onse Vrouwe ende Sinte Niclaus ghestoffert ende gheschildert naer tbehoren, de somme van twee ende dertich ponden grooten over het accord van twerck, ende twee ponden grooten over het hofcleet van zijne huusvrouwe, tsaemen vierendertich ponden grooten, compt hier in ponden parisis ende betaelt de somme van

IIIc VIII lb.

Item, betaelt Adriaen Schullinck, over de theercosten tzijnen huuse ghedaen bij Otmaer van Women, scrinewercker, int afrekenen van zijnen werck, bij laste van mijnen heeren van der wet

VIII lb. XVI sch.

Uitg. W. H. J. WEALE, *Les Eglises du doyenné de Dixmude*, dl. II, Brugge, 1875, blz. 49-50.

2. *Uittreksel uit de Kerkrekening van 1598-99.*

Item, alhier in betaelynghe zulcx als bij de doenders deser meer betaelt es gheweest an Otmaer van Ommen, bij abuse, up de leveringhe van zijn werck staende boven de chooren, overmidts dat hij zijne voorwaerde bij hem niet en was hebbende ten daeghe van het leveren van zijnen wercke, ende naer de handt hem te kennen ghegeven gheweest zijnde, zecht hem noch wel zoo veele toegheleyt te moghen worden, over het hofcleet van zijnen huusvrouwe, de somme van

XVI lb. I sch.

(*In marg.:*) Zij dese XVI lb. I sch. par. wederomme gherecouvreert up denzelven Otmaer, volghende zijne obligatie in date VIIen julij 98, inhoudende LXII lb. par.

Uitg. *Ibid.*, blz. 52.

La carrière militaire de l'exégète brugeois Jean-Aloys Van Steenkiste

Les exégètes d'aujourd'hui ne consultent plus beaucoup l'oeuvre du chanoine Jean-Aloys Van Steenkiste. Sa bibliographie, très étendue, ne donne plus de mal qu'aux bibliothécaires aux prises avec les innombrables éditions de ses commentaires souvent réimprimés.

Le chanoine Van Steenkiste eut cependant son heure de célébrité. Il ne fut pas seulement un exégète fort lu, de réputation internationale, ce fut aussi une figure pittoresque, qui mérite d'être rappelée. Il fut mêlé un moment à l'épopée des zouaves pontificaux, ou, plus exactement, à celle du „ bataillon franco-belge ". C'est cette aventure militaire, découverte au hasard d'une enquête biographique (1), que l'on voudrait évoquer ici.

Jean-Aloys Van Steenkiste était né à Rumbleke (Fl. occ.), le 20 août 1830. Ses parents, les époux Van Steenkiste-Verhelst, étaient de modestes artisans (le père fabriquait des peignes à tisser) qui élevèrent huit enfants (2). Jean-Aloys était le sixième. Il alla en classe à Rumbleke chez le maître Liboire Baert, puis au petit sémi-

---

(1) On m'avait demandé une notice sur le chan. J.-A. Van Steenkiste, qui doit paraître dans le *Supplément du Dictionnaire de la Bible* (Paris, Letouzey). Je dois beaucoup de reconnaissance à M. l'abbé M. English, archiviste du diocèse, qui m'a fourni la plus grande partie de ma documentation. M. J. Delbaere, de Rumbleke, M. l'abbé J. Winnepenninx et mon confrère Dom Ch.-M. de Witte m'ont aussi fort aidé. Ce dernier a poussé l'amabilité jusqu'à faire des sondages dans plusieurs dépôts de la Ville éternelle; ils n'ont malheureusement pas donné les résultats espérés.

(2) Les parents Van Steenkiste habitaient une vieille maison au nord de la Hoogstraat (ancienne maison Vanfleteren). Aujourd'hui démolie, elle a cédé la place aux numéros 4, 6 et 8 actuels. Une photographie de cette maison est conservée aux Archives de l'Evêché de Bruges et chez M. J. Delbaere à Rumbleke. Sur la famille Van Steenkiste voir J. Delbaere, *Het St-Vincentiusgenootschap te Rumbleke*. Mémoires du Cercle hist. et archéol. de Courtrai, N.S., XXI (1944-45), p. 148-149.

naire voisin de Roulers, où il acheva ses humanités en 1850. Ses études cléricales suivirent. L'abbé Van Steenkiste fut ordonné prêtre à Bruges le 2 juin 1855. Il fut envoyé ensuite à l'université de Louvain, où il eut pour maître le célèbre Jean-Théodore Beelen (1807-1884). Celui-ci n'eut pas seulement une profonde influence sur la formation intellectuelle du jeune Rumbekois, il devait aussi, bien involontairement, le précipiter dans la seule aventure de sa vie : son séjour aux armées pontificales.

Voici les dessous de cette affaire. Au moment où l'abbé Van Steenkiste passait son examen de licencié en théologie, en juillet 1859, le conflit entre l'évêque de Bruges, Mgr J. B. Malou, et l'université de Louvain, au sujet du traditionalisme, venait d'entrer dans sa phase aigüe (3). Beelen était un des quatre professeurs qui signaient, le 1er janvier 1860, l'*Exposé* soumis à l'examen du cardinal d'Andrea, préfet de la Congrégation de l'Index (4). Mais déjà Mgr Malou avait retiré de Louvain les deux jeunes prêtres qui y faisaient leur théologie pour les envoyer à Rome.

Au début de 1860 nous trouvons donc J.-A. Van Steenkiste au Collège belge de Rome en compagnie de son condisciple de Louvain, l'abbé Henri Lahousse (5). Les deux jeunes ecclésiastiques ont des cours à suivre en

---

(3) Voir A. Simon, *Le cardinal Sterckx et son temps*, II (Wetteren, 1950), p. 180-183.

(4) A. Franco, *La première réaction systématique dans l'épiscopat belge contre l'enseignement du traditionalisme à l'université de Louvain*. — *Ephemerides theologicae Lovanienses*, XXXIV (1958), p. 456 sv.

(5) Henri-Pierre Lahousse, né à Izegem le 11 avril 1831, ordonné prêtre le 3 février 1855, licencié en théologie, avait été professeur de théologie morale au grand séminaire de Bruges de 1871 à 1896. Il mourut le 25 mars 1913, chanoine titulaire de Saint-Donatien et grand pénitencier du diocèse. Les archives du Collège belge de Rome ne semblent pas avoir conservé de traces de leur passage. Ces archives ne seraient d'ailleurs rien de plus qu'„ une petite caisse avec quelques vieux papiers ” qui ont été examinés à notre demande.

ville. Lesquels ? Ils ont pour tâche „ d'approfondir toutes les parties des livres saints ” et de pousser l'étude des langues orientales „ sans lesquelles on ne peut tirer profit de cette étude ”. Le 14 janvier l'évêque prend même la peine d'écrire à chacun des deux étudiants en particulier pour leur communiquer ses avis. Il est probable qu'il ne les aura pas laissés partir pour Rome sans directives; mais, ayant reçu les souhaits des deux „ Romains ” à l'occasion du nouvel-an, et sans doute aussi leurs impressions, il en profite pour leur redire, avec plus de netteté, comment il entend qu'ils utilisent leur temps.

Hélas ! le moment était mal choisi pour poursuivre un si judicieux programme. La péninsule italienne vivait des heures de fièvre. Décidé à devancer Garibaldi, Cavour préparait l'invasion des Etats pontificaux. Rome improvisait sa défense. Par décret du 23 mai 1860, le général de La Moricière était chargé de recruter et d'enrôler les volontaires français et belges, qui désiraient prendre du service dans l'armée pontificale (6). Ainsi devait naître le célèbre „ bataillon de tirailleurs ”, dit „ bataillon franco-belge ”, placé sous le commandement du major Louis-Aimé de Becdelièvre (7) et du capitaine de Charette.

Est-ce saisi par une vague d'héroïsme collectif que l'abbé Jean-Aloys Van Steenkiste alla rejoindre comme aumônier les combattants de Charette et du major de

---

(6) Rome, Archivio di Stato pontificio. Ministerio delle Armi, Busta 3153, chemise 23, f° 900, donne des *Renseignements sur la formation des corps volontaires*; même, dans le même fonds, Matricola 1626, un *Storico sommario del corpo*, nous apprend que l'enrôlement avait déjà commencé le 5 mai 1860. Voir encore R. Aubert, *Le pontificat de Pie IX* (dans : *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, XXI), Paris, 1952, p. 90-91.

(7) Le vicomte Louis-Aimé, dit Victor de Becdelièvre (1826-1871), „ ancien lieutenant colonel des zouaves pontificaux ”, a publié des *Souvenirs de l'armée pontificale* (Paris-Lyon, 1867), un ouvrage polémique dépareillé par asysex bien d'errieurs. Sa correspondance est conservée dans le fonds Stato pontificio, Ministerio delle Armi.

Becdelièvre ? Je croirais plutôt qu'il fut sollicité d'aller à Terni se dévouer auprès de ses concitoyens jusqu'à l'arrivée de leur aumônier en titre (8). Les évêques belges avaient en effet désigné l'abbé François Vyt pour tenir cet emploi (9). Quand celui-ci fut arrivé sur place, Mgr. Malou pouvait écrire, le 4 août, à l'abbé Van Steenkiste : „ Je suppose votre mission dans l'armée pontificale terminée; prenez donc vos mesures pour être rentré en Belgique avant la fin de septembre ” (10).

Les deux étudiants quittèrent Rome au mois d'août. Ils s'arrêtèrent à Lorette, où l'armée du général de Lamoricière devait, quatre semaines plus tard, remporter un brillant succès sur Cialdini. Ils rentrèrent ensuite en Belgique en traversant la Suisse et l'Allemagne. De Rumbeke, l'abbé Van Steenkiste écrivait, le 19 septembre, à son évêque qu'il était rentré le 7, mais qu'une indisposition, et sans doute encore les séquelles „ d'une fièvre assez maligne ” gagnée à Terni, l'empêchaient de venir prendre les ordres de Sa Grandeur (11).

(8) C'est peut-être à Jean-Aloys Van Steenkiste que le major de Becdelièvre fait allusion lorsqu'il écrit de Terni, le 28 juin 1860, au général de Lamoricière : „ Notre chapelain m'a rallié à Terni ” (Rome, Arch. di Stato, Stato pontificio, Ministero delle Armi, Buste 3153, chemise 23, f° 899 v°). Cependant le nom du jeune prêtre ne figure pas dans le *Registro matricolo degli ufficiali* (Rome, Arch. Stato, Stato pontif., Min. delle Armi, Matricola n° 1787), sans doute parce qu'il ne faisait partie des cadres qu'à titre intérimaire.

(9) François-Antoine Vyt, né à Lokeren le 9 juillet 1825, devint aumônier au Bataillon franco-belge le 29 juin 1860; dans la suite il fut nommé curé de Saint-Joseph à Alost (*Matricule du Bataillon des tirailleurs franco-belges*, Lille, s.d., p. 12). Il mourut à Alost le 13 septembre 1879. D'après sa notice nécrologique dans : *Godsdienstige Week van Vlaanderen*, XIII (1879), p. 167, il ne serait resté qu'un an en service dans l'armée pontificale.

(10) Il n'avait pas encore quitté Rome le 17 août 1860, voir J. Delbaere, *op. cit.*, p. 159.

(11) Peu après, le 28 septembre, arrivait à Rumbeke, placeté par Mgr. Malou, l'indult pontifical que l'abbé Van Steenkiste avait sollicité à Rome, le 17 août précédent, accordant aux membres de la Société de Saint-Vincent, dont son père, Pieter van Steenkiste, était un des membres fondateurs, une indulgence plénière (J. Delbaere, *op.cit.*, 159). C'est lui aussi sans doute qui avait procuré aux Soeurs de Charité de Rumbeke (sa soeur Rosalie faisait partie

L'ancien aumônier n'allait pas tarder à se remettre. Le 16 octobre 1860 il est nommé vicaire à Menin et, l'année suivante (29 octobre 1861), vicaire à la cathédrale. Son *cursus honorum* va se dérouler désormais suivant le rythme majestueux des ecclésiastiques nantis de diplômes : le 23 septembre 1862, il est nommé professeur d'Écriture sainte au grand séminaire; il le restera dix ans. Le 31 août 1872, il sera appelé aux honneurs d'un canonicat. Le 24 février 1882, il est nommé curé de Notre-Dame et doyen du district Bruges-Sud. Il prit sa retraite le 21 février 1908 : sa santé n'avait jamais été forte (il souffrait fréquemment d'asthme), mais il conservera jusqu'au dernier moment sa lucidité d'esprit, ne cessant de se tenir au courant de la production scientifique et littéraire. Le chanoine J.-A. Van Steenkiste mourut en 1913, la veille de la Toussaint. Il fut enterré, le 5 novembre suivant, dans le caveau des chanoines, au cimetière de Bruges (12).

Le bref passage de Jean-Aloys Van Steenkiste au „ bataillon franco-belge ” paraît lui avoir laissé une impression durable. Toujours est-il que le jeune Rumbekois n'oublia jamais ses frères de combat (13). Excellent orateur, il se fit leur défenseur et l'infatigable propagandiste de leur cause. „ Peu de temps après son arrivée à

---

de cette communauté sous le nom de Soeur Aloysia) une relique de la Sainte Epine, accompagnée d'un authentique daté de Rome, du 7 juillet 1860 (voir J. Delbaere, *Het klooster der Zusters van Liefde van de H. Vincentius a Paulo te Rumbek*, — Mémoires du Cercle hist. et archéol. de Courtrai, N. S., XXVII (1957-1958), p. 98).

(12) Voir l'excellente notice nécrologique parue dans le journal brugeois *La Patrie* du 2-3 novembre 1913 (reproduite dans *Le Bien Public* de Gand, 60e année, n° 308); non signée, elle serait l'oeuvre d'un autre Rumbekois, le chanoine H. Rommel († 1915). Une autre notice a figuré dans *De Gazette van Brugge* du 3 novembre 1913.

(13) La décoration *Pro Petri Sede*, créée par le bref *Arbiter ac moderator* du 12 novembre 1860 et décernée aux combattants de Castelfidardo, fut accordée en 1861 à l'abbé Van Steenkiste. Son nom ne figure cependant pas dans le *Registre degli individui a cui è stato spedito il breve della medaglia Pro Petri sede* (il contient, il

Menin, raconte son biographe, il fit une éloquente oraison funèbre des soldats pontificaux tombés à Castelfidardo, lors du service solennel qui fut célébré pour eux dans l'église Saint-Vaast. Quelques jours tard il prêcha à Meulebeke en une circonstance analogue. Il obtint plus de succès encore à Bruges, le 29 novembre suivant, à la chapelle du Saint-Sang, le jour même où cinq zouaves du pape rentrés en Belgique après Castelfidardo partaient de nouveau pour Rome, afin d'y prendre un second engagement dans le bataillon des zouaves".

Faut-il prêter au paisible chanoine une mentalité de „croisé" ? Plus tard, il devait encourager de même la campagne anti-esclavagiste. C'est ainsi que, puisant dans les gros revenus que lui valait sa production scientifique, il envoya un jour la somme considérable de quatre mille francs-or au capitaine Joubert „pour lui permettre d'acheter des armes". Bien sûr, les Noirs d'Afrique ne lui reprocheront jamais ce geste, mais, gageons que le curé-doyen de Notre-Dame trouverait aujourd'hui, pour l'argent de ses bonnes oeuvres, un emploi plus pacifique.

N. N. HUYGHEBAERT

ANNEXES.

1. *Mgr. J. B. Malou à J.-A. Van Steenkiste (12 janvier 1860)*

Lettre à M. Van Steenkiste à Rome, 14 janvier 1860.

Je vous remercie de vos bons souhaits de nouvel an et je vous offre les miens. Ce que je viens de dire à ce propos à votre confrère (1) vous concerne aussi.

est vrai, 11.767noms !), conservé à Rome (Arch. Stato, Stato pontificio, Ministerio delle Armî, Buste 1498-1499). Plusieurs photographies montrent pourtant l'abbé Van Steenkiste arborant fièrement sa médaille; celle-ci est également gravée, avec la croix de l'Ordre de Léopold (qu'il reçut le 11 mai 1900), sur le flanc gauche du monument que le curé-doyen Van Steenkiste fit ériger, en février 1906, dans le parvis de l'église Notre-Dame à Bruges, à l'occasion du 50e anniversaire de la proclamation du dogme de l'Immaculée Conception et du 50e anniversaire de sa propre ordination sacerdotale.

(1) Le même jour l'évêque a écrit à l'abbé Lahousse au sujet de de ses études. Sa lettre, probablement jointe à celle qu'il destinait

J'ai toujours entendu qu'à Rome vous vous appliqueriez spécialement à l'étude de la Ste Ecriture et par conséquent aux langues orientales, sans lesquelles il est bien difficile d'approfondir toutes les parties de nos livres saints. Je ne vois donc aucun inconvénient à ce que vous vous appliquiez surtout aux langues. Cette étude ne devient réellement utile que lorsqu'on a acquis un degré assez élevé de connaissance, aussi longtemps qu'on reste dans les notions élémentaires, on ne peut guère en tirer de profit. Je verrai donc avec plaisir que vous poussiez cette étude à fond, afin que vous puissiez vous en servir. Donnez le reste de votre temps aux études qui servent à l'interprétation des Saintes Ecritures, l'archéologie, etc.

Je ne vous parlerai point des affaires publiques, aussi bien connues à Rome qu'ici, mais je vous engage à prier beaucoup, afin que le Seigneur étende son bras et dissipe ses ennemis.

J. B., év. de Bruges.

Acta Episcop. Brug.

Actes de Mgr. Malou, 1860.

2. *Mgr Malou à A.-J. Van Steenkiste (4 août 1860)*. Bruges. Arch. de l'Evêché.

Lettre à M. Van Steenkiste au Collège belge à Rome.

Je suppose votre mission dans l'armée pontificale terminée; prenez donc vos mesures pour être rentré en Belgique avant la fin de septembre. Je vous remercie des vœux que vous m'avez exprimés à l'occasion de ma fête. Si vous rentrez à une autre époque que M. Lahousse, voyez si le R. P. Perrone (2) ou Mgr De Necker (3) n'ont aucune communication à me faire.

Bruges, Ibidem.

3. *L'abbé J.-A. Van Steenkiste à Mgr Malou (16 septembre 1860)*.

A sa Grandeur Monseigneur l'Evêque de Bruges.

Monseigneur,

J'ai l'honneur de vous informer que je suis revenu de Rome le 7 du courant. Pendant mon voyage, j'ai ressenti encore quelques légè-

---

à J.-A. Van Steenkiste, contenait des avis et des conseils relatifs aux études des deux jeunes gens.

(2) Giovanni Perrone, théologien jésuite, né à Chieri (dioc. de Turin) le 11 mars 1794, mort à Castalgandolfo le 28 août 1876. Dans l'affaire du traditionalisme de Louvain il avait pris le parti du chanoine Lupus contre les positions d'Ubaghs et de la *Revue catholique*. Voir à son sujet la notice par C. Testore, dans *l'Enciclopedia Cattolica*, IX (Cité du Vatican, 1952), col. 1197-98.

(3) Mgr. Félix de Neckere, prêtre brugeois, recteur de Saint-Julien à Rome et protonotaire apostolique. Il était l'agent diplomatique des évêques de Bruges et de Liège à Rome.

res atteintes d'une fièvre assez maligne, que j'avais gagnée à Terni, quand je faisais les fonctions d'aumônier du Bataillon Franco-Belge.

Depuis mon retour dans ma famille, je souffre d'une indisposition, qui, je l'espère, n'aura pas de gravité, mais qui pour le moment ne me permet pas de sortir, et m'empêche de venir en personne vous présenter mes respects, et recevoir les ordres de Votre Grandeur.

En attendant que le médecin me permette de m'acquitter de ce doux devoir j'ose croire, Monseigneur, que vous agréerez les félicitations que je vous adresse de tout coeur sur le rétablissement de votre santé ainsi que l'assurance nouvelle du plus profond respect avec lequel j'ai l'honneur d'être.

de Votre Grandeur

Monseigneur

le très humble serviteur en J.-C.

J.-A. Van Steenkiste

Rumbeke le 19 septembre 1860.

Bruges, Archives de l'Evêché. *Varia*
concernant le clergé moderne.

Oorkonden en Mededelingen

EEN VIJFTIENDEEUWSE BRUGSE EDELSMID IN JOEGOSLAVIE.

Alle gegevens over Vlaamse kunstenaars uit de vijftiende eeuw zijn het noteren waard, zelfs als zij op het eerste zicht weinig belangrijks bieden. Wanneer het echter gaat over meesters die in de vreemde hun bedrijvigheid uitgeoefend hebben, is iedere vermelding, hoe schijnbaar onbeduidend ook, zelfs het publiceren waard, vooral indien het een kunstenaar betreft, waarover weinig bekend is.

Dat is het geval met Rombout de Wachter, die te Parijs geboren, zich in 1427 te Brugge als poorter liet inschrijven om er het beroep van edelsmid uit te oefenen (1). Van deze kunstenaar was tot nu toe niets meer dan die inschrijving bekend; onlangs kwamen wij op het spoor van een drietal akten die op het archief van Dubrovnik (het vroegere Ragusa) bewaard zijn, en niet enkel zijn naam vermelden, maar bovendien enig licht op zijn bedrijvigheid in het verre Joegoslavië werpen (2).

---

(1) In het Brugse Poorterboek over 1418-1434 (Brugge, Stadsarchief), komt op f° 95 v°, nr 2 volgende inschrijving voor: „Rombout de Wachte f. Lauwereins gheborn van Parijs cochte zijn poorterscip upten Xsten dach van houymaend omme te doene ende bevryet te sine int ambocht van den zelvsmeden bi Lauwereins den Wachte zinen vader. (*In margine*) Her Jan Volkaerd; XX s. ”. Cfr. R. Parmentier, *Indices op de Brugsche Poorterboeken*, I, blz. 210-211. Brugge, 1938. In de stadsrekening over 1426-1427 staat op f. 18 v°, nr. 3: „Item den X sten dach van wedemaendt ontfæn van Romboudt den Wachte f. Lauwerins, gheborn van Parijs; XII lb. „Hier is *wedemaendt* voorzeker een verschrijving voor *hooimaand*.

(2) Op ons verzoek om inlichtingen over de bedrijvigheid van Rombout De Wachter in Joegoslavië, heeft de h. Miljen Samsalovic uit Zagreb ons de teksten over deze kunstenaar aangewezen die Cvito Fiskovic in zijn studie over de edelsmeden van Dubrovnik (13e - 16e eeuw) vermeld had (*Dubrovacki zlatari od XIII stoljeca*, in: *Starohravatska prosvjeta*, 3e s., 1, 1949). Dr. Vinko Foretic, directeur van het archief te Dubrovnik, bezorgde ons aanvullende inlichtingen en fotokopiën van de documenten die in zijn archief bewaard zijn. Beiden betuigen we onze hartelijkste dank.

De eerste akte waarin hij vermeld wordt, is gedateerd van 28 januari 1457 (Bijlage I). Daarin wordt verklaard dat een zekere Nicolaus de Bono aan Jakob de Mozis, vennoot en factor van de Florentijnse vennootschap Petrus en Jakob de Pazis, de som van 3187 1/2 en 225 dukaten verschuldigd is wegens juwelen ter waarde van 30.000 dukaten. Die juwelen waren een roze robijn van 240 karaat en een parel van 57 karaat met twee robijnen en met een kamee, die de koning van Navarra voorstelde. Uit een akte die in 1456 te Rome was opgesteld blijkt dat Jakob de Mozis en de Florentijnse vennootschap deze juwelen in pand ontvangen hadden van Rombout de Wachter voor een som van 7080 dukaten. Natalis, vader van Nicolaus, die overleden was, verklaarde de schuld van zijn zoon te zullen betalen, doch Bartholomaeus de Bucellis, lasthebber van de schuldeisers, behield zich het recht voor op het bezit van Nicolaus de som van 1887 dukaten te vorderen, die Rombout de Wachter wegens intresten verschuldigd was, ingeval mocht blijken dat Nicolaus die som ontvangen had. Deze laatste had dus blijkbaar het pand van de Mozis of de Florentijnse vennootschap overgenomen.

Daar R. de Wachter in de akte van 1456 optrad, moet hij op dat ogenblik te Rome aanwezig geweest zijn. Wellicht was hij er ook nog in 1457 gevestigd, daar men bij het verlijden van de akte te Dubrovnik niet weet of de intresten die hij verschuldigd is, geregeld zijn, en daarom de regeling ervan voorbehoudt. Verder geeft de akte hem aan als handelaar, en zegt niet wie de gepande juwelen vervaardigd heeft.

De tweede akte, gedateerd van 28 maart 1463 (Bijlage II), verklaart dat een zekere Elie Lampriza uit Zara beweert van Rombout de Wachter, die hier „zoiclerius” (3) genoemd wordt, en in zijn huis ziek en bedlegerig is, voor een som van 1037 dukaten verschillende juwelen in pand te hebben, te weten, een gouden ketting versierd met paarlen en diamanten, een gouden beker (?), versierd met paarlen en edelgesteenten, een kamee en een kruikje opgesmukt met stenen en versieringen. Rombout

---

(3) C. Fiskovic heeft dit woord als *zoiclerius* gelezen. Bij nazicht van de fotokopie wees Prof. Dr. Eg. Strubbe er ons op dat ongetwijfeld *zoiclerius* moet gelezen worden.

de Wachter verklaart van zijn kant dat alleen de ketting en de beker in het pand begrepen zijn, en de kamee en het kruikje zodra zij hersteld zijn, moeten terugbezorgd worden. Uit die akte blijkt duidelijk dat Rombout de Wachter op dat ogenblik te Dubrovnik niet alleen aanwezig is, maar er bovendien metterwoon gevestigd, en daar het woord „zoielerius” vermoedelijk juwelier betekent, er in de juwelenhandel werkzaam is. Het feit dat hem juwelen moeten teruggegeven worden wijst eveneens in die richting, doch uitdrukkelijk wordt niet gezegd dat hij er als edelsmid werkzaam is.

Dat is nochtans niet onwaarschijnlijk, vooral in het licht van de derde en laatste akte. Deze, in het serbo-kroatisch opgesteld en gedateerd van 5 juni 1466, is voor de magistraat van Dubrovnik verleden. Daarin wordt bevestigd dat het testament en de schat van de hertog van Bosnië, Stefan Yukcuc Kosaca in bewaring aanvaard werd, en onder de waardevolle stukken ervan vermeldt de tekst woordelijk „een mooie grote gouden gordel met rode bandelier die Rambot de Vahter vervaardigd heeft”, alsook „een stuk vaatwerk uit serpentijn door Rambot met goud versierd” (4). Hier blijkt dus duidelijk dat de Brugse kunstenaar als edelsmid werkzaam geweest is, en onder zijn cliënten een zo voornaam figuur als de hertog van Bosnië heeft geteld.

Of de Brugse edelsmid op dat ogenblik nog in leven was, is niet uit te maken. Zijn overlijdensdatum is immers onbekend: de poging om langs de inventaris van de testamenten uit de jaren 1457-1500, die op het archief te Dubrovnik bewaard zijn, die datum te ontdekken bleef vruchteloos. Blijkens een nazicht die op ons verzoek ter plaatse ondernomen werd, is aldaar geen testament van de Brugse edelsmid bewaard.

Evenmin is iets bekend over nog bestaande werken van hem. Het bericht in *Biekorf* (dl. LVIII, 1957, blz. 314) van E. H. C. Denorme, die naar een hem onbekende zegsman gewaagt van werken van R. de Wachter, thans nog in Joegoslavië aanwezig, blijft raadselachtig. Immers bij navraag waren de Joegoslavische kunsthisto-

---

(4) Dit dokument werd door L. Stojanovic gepubliceerd in een bronnenverzameling van oude Servische oorkonden en brieven (*Stare srpske povelje i pisma*, II, Belgrado, 1934, blz. 79-83; de vermelding staat op blz. 83.

rici en o.a. Cvito Fiskovic (5) en Ivan Bach, tenemaal onbekend met enig werk van de Brugse edelsmid. Het is nochtans niet uitgesloten dat een onbekende verzameling in Joegoslavië nog in het bezit van een dergelijk werk zou zijn.

L. DEVLIEGHER.

BIJLAGEN.

I.

28 januari 1457.

Uittreksel uit een notarisakte verleden te Dubrovnik (voorheen Ragusa) waarin verklaard wordt dat Jakob de Mozis, vennoot en factor van de Florentijnse vennootschap Petrus en Jakob de Pazis, blijkens een akte verleden te Rome verschillende genoemde juwelen van Rombout de Wachter, koopman van Brugge, in pand hadden voor een som van 7080 dukaten.

Cum sit quod olim Nicolaus, filius Natalis de Bono, cum bonis suis omnibus fuerit debitor honorabilis viri Jacobi de Mozis socii, factoris, institoris et negotiorum gestoris honorabilium viro- rum Petri et Jacobi de Pazis et sociorum Florentinorum mercato- rum Romanam curiam sequentium, tam proprio nomine ipsius Jacobi de Mozis, quam nominibus eorumdem Petri et Jacobi de Pazis et sociorum, in tribus milibus centum octuaginta septem ducatis cum dimidio auri de camera, et de pluri in ducentis vigintiquin- que similium de camera, pro taxatione et mercede notarii, ratione certorum jocalium, videlicet, unius balassii preciosi ponderis ducento- rum quadraginta caratorum, et unius perle grosse ponderis quinquaginta septem caratorum cum duobus magnis rubinis cum .facie regis Navare in cameyo sculpta cum uno rubino in locum bereti in capite dicti regis ab alia parte, valoris in totum, ut dice- batur, triginta milium ducatorum auri de camera. Quod quidem balassium et quam perlam dictus Jacobus de Mozis suo et quibus supra nominibus habuerat ab honorabili viro Romboldo de Vachter, mercatore de Brugis, Tornacensis diocesis, pro sua securitate et cau- tela pro summa septem milium octuaginta ducatorum, prout con- tinetur per publicum instrumentum solemniter superinde confectum et publicatum Rome, manu Dominici Nardi de Pistia Lucanensis diocesis publici Apostolica et Imperiali autoritatibus curieque causa-

(5) In de *Actes du XIXe Congrès international d'Histoire de l'art. Paris, 8-13 sept. 1958*, geeft C. Fiskovic op blz. 76-83 een over- zicht van het vele werk dat Franse kunstenaars van de 14e tot de 16e eeuw in Dalmatië, en o.m. in Dubrovnik, voortgebracht hebben. (*Les artistes français en Dalmatie du XIVe au XVIIe siècle*).

rum curie Apostolicae notarii et scribe, in domo habitationis dicti Jacobi de Mozis in 1456, indictione quarta, die 26 mensis Januarii, roboratum per litteras patentes generalis auditoris domini nostri Papae, eiusque camerarii ac curie causarum camere Apostolice, datas Rome in 1456 die 26 mensis octobris, subscriptas dicto instrumento et munitas sigillo pendenti ipsius generalis auditoris, a me notario visis et lectis videlicet tam dicto instrumento quam dictis litteris...

Dubrovnik. Archief : Diversa Notariae.
Boek nr. 41, f° 97v-99.

II.

28 maart 1463.

De magistraat van Dubrovnik (voorheen Ragusa) akteert dat Elie Lampriza van Zara verklaart verschillende genoemde juwelen in pand te hebben van Rombout de Wachter uit Brugge, dewelke betwist dat alle genoemde juwelen in pand gegeven zijn. Een naschrift van 30 mei 1463 vermeldt dat beide partijen de akte te niet hebben gedaan.

Cadit ante, sub die 28 Martii.

Constitutus Ser Lampriza Elie de Zara in presentia Ser Ramboldi Vather de Bruzis, zoiekerii, existentis infirmi in lecto in camera superiori domus habitationis sue. Dictus Ser Lampriza dixit et manifestavit quod habebat in manibus suis de bonis et juribus domini Ramboldi Vather de Bruces, predicti, unum collarinum auri ornatum perlis et dyamantibus, de quo apparebat scriptum in notaria. Et habebat unam anchonam auri ornatam perlis et lapidibus pretiosis. Item habebat unum camai et unum urciolum ipsius domini Ramboldi ornatos cum suis lapidibus et ornamentis. Et hec omnia pro pignore ducatorum mille triginta septem cum termino usque per totum mensis Julii. Ad que respondens dictus dominus Ramboldus dixit quod, pro pignore dictorum ducatorum mille triginta septem, dictus Ser Lampriza non habebat nisi dictum golarinum et dictam anchonam, et non dictum camai et urciolum. Sed debet et tenetur ipse Ser Lampriza secundum certa pacta de praesenti sibi pro Ramboldo dare et restituere dictum camai et urziolum statim postquam anchona predicta fuerit receptata et refixa, et solum restant pro pignore dictum collarinum et dicta anchona cum termino conventionis, secundum certum pactum quod dicebatur scriptum manu Ser Johannes de Primotta.

Die 30 mai 1463 cassata voluntate partium.

Dubrovnik. Archief : Diversa Cancellariae. Boek nr. 71,
f° 21 v. De tekst is met een kruis doorstreept.

TWEE BRUGSE SCHEPEN AANGESLAGEN
IN DE ANTILLEN
1827-1829

In een bundel voortkomende van het Provinciaal Bestuur van West-Vlaanderen, bevinden zich enkele stukken over handelszaken van twee Bruggelingen in de Antillen gedurende de jaren 1827-1829. Deze stukken dagtekenen van 1840-1842, en behelzen een vraag om schadevergoeding gericht tot de Nederlandse regering wegens het onwettig vasthouden van een schip te Curaçao en de verkoop van een kapersschip in dezelfde haven. De vraag ging uit van de Bruggeling Charles De Witte, die toen te Laken woonde, en die ook handelde uit naam van zijn schoonzuster, de weduwe Louis De Witte te Brugge.

Volgens het „Mémoire à l'appui des réclamations contre les persécutions exercées par les autorités hollandaises de l'île de Curaçao envers deux navires appartenant à des citoyens belges pendant les années 1827 jusqu'en 1829”, verbleven de gebroeders Charles en Louis De Witte (deze laatste overleed in 1830), te Matanzas, op het eiland Cuba toen nog tot de Spaanse bezittingen behorend, en waar zij sedert 1822 een handelsnederzetting uitbaatten. In 1826 kwamen beide naar Europa aan boord van een schooner „Fingal”, die ze te Havanna hadden aangekocht. Zij vaarden naar Oostende met een lading koffie. Later zouden zij met een nieuwe lading koopwaren naar de Antillen terugkeren, maar eerst wilden zij Nederlandse zeebrieven bekomen voor hun schip, dat vaarde onder de vlag van de Verenigde Staten.

Ondertussen onderging het schip te Brugge, waar het enkele maanden verbleef, grote herstellingen (1). De eigenaars ontvingen de gewenste zeebrieven niet, omdat het schip in een vreemd land was gebouwd. Daarop vertrokken beide broeders met hun schip op 23 augustus

---

(1) De „Gazette van Brugge” van 28 augustus 1826, blz. 3, meldt: „Oostende, 27 Augustus. Den 27, binnen gekomen de amerikaensche goelette Fingal, kapitein Wood, van Matancas, met koffy, aen de weduwe Hofland. 100 tonnen'. In dezelfde „Gazette” van 11 september 1826, blz. 4 staat te lezen. „Brugge, 11 september. Den 8 binnengekomen de americaensche schooner Fingal, kap. John Wood, leegscheeps van Oostende, aen J. Du Jardin, 106 tonnen”.

1827 uit Brugge. Zij hoopten Nederlandse koloniale zeebrieven te bekomen op het eiland Curaçao, omdat een besluit van Koning Willem deze stad tot vrije haven had verklaard (2).

Na zes weken overvaart kwamen zij in november 1827 toe op het eiland Curaçao. Daar wendden zij zich tot de gouverneur van het eiland om Nederlandse zeebrieven te bekomen en legden er hun eigendomtitels neer. Enkele dagen daarna liet hun de procureur-fiscaal van het eiland weten dat hun schip zou aangeslagen worden omdat hun zeebrieven niet in orde waren. Het was immers niet geoorloofd de vlag van de Verenigde Staten te voeren, wanneer de eigenaars geen staatsburgers van dit land waren. Na een jaar werd het schip krachtens een vonnis vrij gegeven. Die procedure had veel onkosten veroorzaakt : de proceskosten waren zwaar, de acht leden van de bemanning hadden moeten betaald worden terwijl het schip zelf, dat een jaar aan de keten had gelegen, bij gemis aan onderhoud veel van zijn waarde had verloren. Van de som van 50.000 fr. voortkomende van de verkoop van de lading, bleef er hun bijna niets meer over. Volgens het vonnis werden de gebroeders De Witte ontslagen van de betaling van de proceskosten, maar zij hadden geen recht op schadevergoeding. Daar hun geldmiddelen uitgeput waren, vertrok Louis met het schip naar de haven van Guaria in Colombië, waar het tegen een lage prijs verkocht werd. Louis vertrok daarna naar Matanzas, terwijl zijn broeder te Curaçao bleef, in afwachting dat zijn broeder hem geld zou zenden.

Gedurende het verblijf van Charles De Witte te Curaçao kwam aldaar een kaperschip uit Buenos Ayres, genaamd Bolivar, in de vrije haven van Curaçao, met de

---

(2) „Gazette van Brugge”, 27 augustus 1827, blz. 3, : „Den 23, is uyt den Kom dezer stad gevaeren de americaensche schooner Fingal, kap. Despan, naer Matané, met steenkolen en zovors, aen de gebroeders De Witte, 44 tonnen.” en zelfde „Gazette” van 7 september 1827 : „Oostende 6 september. De 4 uytgevaeren de amerikaensche schooner Fingal, kap. Despan, naer Matanzas, met verscheyde goederen, aen de weduwe Hofland, 100 tonnen.” Het schip stond waarschijnlijk op naam van de weduwe Hofland, die van Amerikaanse nationaliteit was, aangezien de gebroeders De Witte, als Nederlanders, hun schip niet onder Amerikaanse vlag mochten laten varen.

gekaapte Spaanse brick Coradino, waarvan de eigenaars te Havanna woonden. Het kaperschip zou vier tot vijf maanden te Curaçao blijven. Charles schreef naar zijn broeder Louis te Matanzas om geld ten einde het gekaapte aan te kopen, en een overeenkomst te treffen met zijn wettige eigenaar te Havanna. De eigenaars stemden toe in de verkoop, en Charles kocht het schip af van de kaperkapitein.

Tegen deze laatste kwamen echter talrijke klachten toe wegens zeeroverij, onder meer van kapiteinen van Engelse en Franse oorlogschepen. Spanje, waarvan de Coradino de vlag voerde, was niet in oorlog met Brazilië. De bemanning van het kaperschip werd aangehouden. Het schip Coradino werd verkocht ten voordele van zijn oorspronkelijke eigenaars. De overheden te Curaçao weigerden het eigendomsrecht van de gebroeders De Witte te herkennen, maar hielden de eigendomstitels in. Charles De Witte ontving de raad zich tot de minister van Koloniën te, s-Gravenhage te wenden, die alleen bevoegd was om over het eigendomsrecht van het schip te beslissen. De Coradino werd verkocht aan personen van Curaçao, die het onder Nederlandse vlag naar Havanna stuurden, waar het later opnieuw werd verkocht. De vorige eigenaars van het schip, die te Havanna woonden, weigerden tussen te komen ten voordele van Louis De Witte.

Wanneer Charles De Witte op het punt stond in 1829 naar Matanzas terug te keren, ontving hij het nieuws dat zijn vader gestorven was. Hij vertrok terstond en belastte zijn broeder hun zaak te Matanzas te verkopen en naar België terug te keren. Begin 1830 waren beide in Europa terug, waar zij een klacht indienden bij de Nederlandse regering, die beloofde de zaak te onderzoeken. Ondertussen brak de Belgische Omwenteling uit, maar enkele maanden daarna ontvingen de gebroeders De Witte, over Aken, het antwoord van de Nederlandse minister van Marine en Koloniën, die hun klacht ongegrond verklaarde.

Volgens de gebroeders De Witte was deze afwijzing een gevolg van de revolutie, daar het geld voortkomende van de verkoop van het schip te Curaçao aan de wettige eigenaars moest teruggegeven worden, en niet behoorde aan de Nederlandse regering. Voor verdere klachten om schadevergoeding van wege de Nederlandse regering

moest afgewacht worden tot de vrede tussen België en Nederland hersteld was, waarop de nieuwe Belgische regering officieel stappen zou kunnen aanwenden te 's-Gravenhage.

In 1840 achtte Charles De Witte het ogenblik daartoe gunstig. Zijn eis om schadevergoeding steunde op het onwettig vasthouden van de schooner Fingal van 106 ton, gedurende één jaar, zodat hij en zijn broeder één vol jaar acht leden van de bemanning hadden moeten onderhouden en betalen, terwijl het schip, bij gemis aan onderhoud, een deel van zijn waarde verloren had, en zij zelf in de onmogelijkheid geweest waren om een tiental reizen te ondernemen in de havens van de Antillen; de schade werd berekend, wegens :

onderhoud en loon van de bemanning .	10.000
verlies aan waarde van het schip . . .	20.000
schade en intresten	50.000

80.000

Bovendien werd vergoeding geëist voor de schade ontstaan door de verkoop van de nieuw gebouwde brick Coradino van 220 ton :

zijnde de waarde van het schip . . .	100.000
schade en interest voor de winst die het schip zou opgebracht hebben, aan drie reizen per jaar, in twaalf jaren, slechts gerekend op voet van één retourvracht	432.000

532.000

In het geheel : 612.000 fr.

Deze klacht, met de erbijgevoegde memorie, werd door de gouverneur van West-Vlaanderen aan de minister van Buitenlandse Zaken te Brussel overgemaakt, die ze op 4 augustus 1839 aan de minister van Financiën zond, ten einde ze voor te leggen aan de Nederlands-Belgische Commissie van Likwidatie te Utrecht.

Op 22 september 1840 vroeg Charles De Witte aan de gouverneur hoe het met zijn zaak stond. Deze antwoordde dat alles was voorgelegd aan de Nederlandse regering, maar dat hij persoonlijk het bedrag van de gevraagde schadevergoeding te hoog vond.

De 28e februari 1842 kon de gouverneur het antwoord van de Nederlandse regering overmaken gedagtekend

van 8 februari 1842. De schooner Fingal hadden de Nederlandse overheden op Curaçao aangeslagen omdat uit de scheepspapieren bleek, dat het schip gediend had voor slavenhandel. Bij gemis aan voldoende bewijzen werd het schip vrijgelaten, maar de rechterlijke overheden van Curaçao verdachtten de gebroeders De Witte van „pratiques illicites” (slavenhandel). Daar het hier ging om een rechterlijk vonnis, moest de heer De Witte zich tot de rechtbanken wenden, indien hij dacht dat hem onrecht was aangedaan. De administratieve overheden konden daarin niet tussenkomen.

Wat de brick Coradino betreft, die in oktober 1828 binnen de haven van Curaçao was gebracht, deze werd publiek verkocht, „ad opus habentium” aan een Nederlander, en later te Havanna verkocht aan een zekere Roig, de vroegere eigenaar van het schip, die verklaarde het vroeger aan de heren De Witte afgestaan te hebben, op voorwaarde dat zij het schip terug naar Havanna zouden brengen in handen van de eigenaar, tegen een vastgestelde vergoeding. Deze overeenkomst was vervallen omdat de heren De Witte het schip niet hadden teruggebracht. De heer Roig eiste later de verkoopsom op te Curaçao, maar het bleek dat niet hij maar een zekere Francisco Sans vroeger eigenaar van het schip geweest was. De heer De Witte kon dus geen schadevergoeding eisen.

Op 7 maart 1842 zond Charles De Witte aan de gouverneur, ten behoeve van de minister van Buitenlandse Zaken, zijn „Observations sur le contenu de la dépêche de Mr. le Baron de Kattendyke, au chargé d'affaires de Belgique, au sujet de ma réclamation du chef de deux navires, le Coradino et le Fingal, tous deux, l'un vendu et l'autre détenu illégalement par les autorités de l'île de Curaçao”. Hij vroeg dat de Belgische consul te Havanna hem afschriften zou bezorgen van de verkoopakte van de Coradini, in april 1829 opgemaakt door een niet nader bepaalde notaris te Havanna. Hij tekende ook protest aan tegen de bewering dat hij en zijn broeder de schooner Fingal zouden gebruikt hebben voor de slavenhandel. Het schip had de reis Oostende-Curaçao in twee maanden afgelegd, en onderweg slechts Saint-Pierre de la Martinique aangedaan, alsook de kust van Colombia, op 10 mijlen van Curaçao, waar het door een storm

was heengevoerd. Er was niet het minste bewijs dat het schip sedert het in zijn bezit was gekomen te Havanna, voor slavenhandel was gebruikt geweest.

Hoe het verder met deze verwarde zaak afgelopen is, weten wij niet, maar de heer Charles De Witte had een speciale voorliefde voor de handel met de koloniën. In juni 1842 vroeg hij aan de minister van Buitenlandse Zaken een toelage om „ un voyage d'exploration commerciale ” te ondernemen „ dans les îles de l'Océanie et de former un établissement dans la Nouvelle-Zélande ”. Hij vroeg ook om als Belgische consul benoemd te worden in Nieuw-Zeeland.

Op 4 juli 1842 liet de minister weten dat hij over geen geldmiddelen beschikte om een Belgisch consulaat in Nieuw-Zeeland op te richten. Er waren andere consulaire posten die eerst nog moesten ingericht worden. Hij kon ook geen toelage verlenen voor een studiereis. Ch. De Witte had daarenboven een bemanning gevraagd van de Belgische staatsmarine voor het schip waarmee hij zijn reis zou ondernemen. Dit werd soms in die tijd toegestaan, maar hier natuurlijk geweigerd.

Daarmede sluit het dossier De Witte (3).

J. DE SMET

VAN EEN KAPITTEL DAT OPGERICHT WERD... EN NOOIT BESTOND

Met deze woorden besluit Z. E. Heer M. English zijn betoog over het Aardenburgs kapittel in het voorgaande deel van deze „ Handelingen ” (dl. XCVIII), blz. 87-92.

Inderdaad, een kapittel dat eenmaal opgericht, nooit meer van zich doet horen, is een zeldzaam verschijnsel. Maar is dit wel zo ?

Het Aardenburgs kapittel werd opgericht op voordracht van Joannes van Wasonia, bisschop van Doornik, en de abt van Sint Baafs te Gent. De feiten liggen vast en er valt niet aan te tornen. Dat de oprichting van dit kapittel een voor die tijd politieke betekenis had, is zeer terecht opgemerkt. Na nog enkele opmerkingen geeft de schrijver tenslotte de tekst van een brief van

---

(3) Rijksarchief te Brugge. Provinciaal Archief. Derde Afdeling, n° 3194.

graaf Lodewijk van 10 maart 1360 en het Aardenburgs kapittel is niet meer.

Ik wil echter duidelijk stellen, dat schrijver met dit artikel een zeer positieve bijdrage heeft geleverd met betrekking tot de geschiedenis van dit kapittel. Men kan over feiten uit de historie van mening verschillen, doch dat is hier niet de opzet. Ik wil echter graag deze vraag stellen :

Als het dokument van de oprichting van het kapittel in 1293 in feite de geboorteakte is van een doodgeboren kind, waarom bevestigt Paus Innocentius III in 1357 (1) dan uitdrukkelijk de bevestiging van een uit 12 personen bestaand kapittel aan de Lieve Vrouwekerk te Aardenburg en verheft de Paus deze kerk ipso facto tot kollegiale kerk ?

De berichtgeving en snelheid van verplaatsing van die tijd in aanmerking genomen, moet op dat tijdstip de kwestie waarover Lodewijk in zijn brief van 10 maart 1360 spreekt, in Rome toch wel al in behandeling zijn geweest ?

Dat er na 1360 totaal niets meer over het kapittel is bekend geworden, is niet zo verwonderlijk wanneer men bedenkt, dat Aardenburg in het jaar 1383, dus slechts 23 jaar later, tot tweemaal toe door de Gentenaren werd verwoest, verbrand en uitgemoord.

Aardenburg kwam deze én andere tegenslagen nooit meer te boven. Haar oude glorie was verdwenen en het kerkelijk leven had zijn oorspronkelijke luister verloren, niettegenstaande het feit dat de bedevaarten en processies, ondanks tegenwerking o.a. ook van de overheid, bleven bestaan tot aan de hervorming (2).

De Lieve Vrouwekerk, eens Aardenburg's trots, werd tussen 1604 en 1623 afgebroken. Zó was het artikel m.i. vollediger geweest.

W. A. S. DIERICK

---

(1) J.B. Krüger, *Geschiedenis van het bisdom Breda*. Roosendaal, 1872-1878.

(2) H. Pirenne, *Causeurie sur Ardenbourg*. — *Annales du XXe Congrès (Fédér. Archéol. et Histor. de Belgique)*, Gent, 1907, dl. 1, blz. 149-150.

Boekbesprekingen

M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek van België, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, dl. I-II, 1408 blz. (Bouwstoffen voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands VI, 1). Uitgegeven door het Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, met de steun van het Belgisch Ministerie van Openbaar Onderwijs, 1960.

Dr. M. Gysseling heeft het merkwaardige werk, dat hier voor ons ligt, opgedragen aan de nagedachtenis van een van de eerste en de grootste Duitse naamkundigen, Dr. Ernst Förstemann, de auteur van het bekende *Altdeutsches Namenbuch*. Daarin werd het oudste materiaal bijeengebracht (tot 1200), dienstig voor de studie van de oude plaatsnamen. Het is begrijpelijk dat hier vooral de Duitse namen op het oog werden gehouden; toch werden ook de Vlaamse plaatsnamen in de mate van het mogelijke in aanmerking genomen.

Blijkbaar heeft het werk van E. Förstemann op Dr. M. Gysseling bezielend ingewerkt en hem ertoe aangezet iets gelijkaardigs te ondernemen, maar dan met onze gewesten als centraal gebied. Er is heel wat geestdrift vereist om zo iets aan te durven en niet minder uithoudingsvermogen om tot het resultaat te komen dat door Dr. M. Gysseling werd bereikt. Zijn werk zal gedurende vele jaren een kostbare vraagbaak blijven, voor wie zich met de studie van de plaatsnamen bezighoudt.

Het woordenboek is een verzameling van het toponymisch materiaal uit oorkonden van vóór 1226, en dit voor een gebied dat zich uitstrekt over België, Nederland, Luxemburg, de departementen Nord en Pas-de-Calais in Frankrijk en de voormalige Duitse Rijnprovincie of de huidige Regierungsbezirke Aken, Düsseldorf, Keulen, Koblenz en Trier in Duitsland. Het is dus een werk waarvoor niet alleen de naamkundigen uit België de samensteller dankbaar zullen zijn, maar het zal eveneens gewaardeerd worden in Nederland, Frankrijk en Duitsland. Ten dele is het dan ook in het Frans en het Duits gesteld.

De namen worden opgegeven in de thans gebruikelijke of jongste vorm, wanneer de oude vormen tenminste daarmee kunnen worden geïdentificeerd. Waar dit laatste niet mogelijk was, wordt de oude vorm als lemma tussen aanhalingstekens geplaatst. Na die eerste vermelding van de naam volgt de localisatie: arrondissement, provincie of Regierungsbezirk, — wanneer het de naam van een gemeente betreft; gemeente, — wanneer het gaat om een

gehucht of een andere minder belangrijke plaats. Daarop volgen dan de oude vormen van de naam (elk variante éénmaal vermeld), het jaartal en de verkorte aanduiding van de bron waaruit ze werden opgetekend. Het glossarium biedt aldus alle wetenschappelijke waarborg.

Voor heel wat namen wordt ook een etymologie voorgesteld. Over het algemeen is deze zeer bondig en wordt daar uiterst voorzichtig bij te werk gegaan. De auteur erkent trouwens zelf in het *Woord Vooraf*: „Etymologieën, hoe belangrijk ook als doel, zijn broos. Tussen het ontstaan van een naam en zijn eerste bewaarde attestatie, liggen eeuwen, soms veel eeuwen, met onbekende, vaak grillige evolutie. Van veel namen zal de betekenis altijd duister blijven”. Het boek ontleent zijn waarde dus in de eerste plaats aan de rijkdom van het materiaal dat erin verzameld is, wat niet belet dat de naamsverklaringen, die er zijn in verstrooid, menig gebruiker ten zeerste welkom zullen zijn.

De auteur besluit zijn werk met een diepgaande synthese, steunend op het voorhanden materiaal. Daarin behandelt hij: 1. de jong-prehistorische toponymie, met een leerrijk overzicht van de voornaamste suffixen welke in die periode werden aangewend; — 2. de Gallo-Romeinse namen (meer in het bijzonder die op — (*in*) *iacas*); — 3. Germaanse namen in het Romaanse en Romaanse namen in het Germaanse gebied. Deze synthese getuigt hoe Dr. M. Gyseling, bij het op zichzelf reeds ongemeen belangrijk compilatiewerk, steeds naar de diepere betekenis van het materiaal heeft gevorst en het niet alleen heeft willen verzamelen, maar het ook heeft willen doen spreken. Van niemand zal het oor daar wel beter op afgestemd zijn, dan van hem, die er gedurende jaren in noeste arbeid heeft mede omgegaan.

Om het woordenboek als naslagwerk bruikbaar te maken, werden er door Dom Fl. Rommel twee indices aan toegevoegd, één voor de oude vormen van de afzonderlijke namen, en één voor de ruimere gebiedsdelen.

Ten slotte moet ook de materiële presentatie van het tweedelige monumentale werk worden geprezen: het werd door het Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek in een waardige vorm uitgegeven, zoals dit trouwens ook het geval is voor al de delen die tot nog toe zijn verschenen in zijn reeks „Bouwstoffen en Studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands”.

Dr. J. Helsen

R. VAN EENOO, *De Pers te Brugge: 1792-1914. Bouwstoffen*. Interuniversitair Centrum voor Heden-

daagse Geschiedenis. Bijdragen, dl. 20. Leuven, 1961, 241 blz. + 4 uitslaande tabellen.

Het grote belang van de pers voor de hedendaagse geschiedenis wordt door niemand meer betwijfeld. Vooral voor het ontstaan en de ontwikkeling van de politieke partijen, de betekenis van de menigvuldige culturele en maatschappelijke verenigingen, de groei van de Vlaamse beweging en de economie, levert de pers zeer nuttige, vaak exclusieve inlichtingen. Maar de historicus, die deze inlichtingen op een doelmatige wijze in zijn documentatie wil inschakelen, ondervindt veel moeilijkheden : hij weet niet welke bladen bestaan noch waar ze te vinden zijn.

De auteur heeft met deze moeilijkheden het best kennis gemaakt toen hij zijn vorige publicatie : *Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge, 1864-1914* (Leuven, 1959), heeft bewerkt. Zijn documentatie moest hij noodgedwongen zogoed als uitsluitend in de pers opdoen, vermits weinig of geen andere documenten te zijner beschikking stonden. De auteur was derhalve verplicht de verschillende Brugse nieuwsbladen op te zoeken en ze met het oog op zijn documentatie door te werken.

Deze contactname met de Brugse pers heeft in het hier besproken boek als 't ware zijn logisch vervolg gekregen. Met een bewonderenswaardig geduld heeft de auteur de publieke instellingen doorzocht en veel particuliere verzamelingen opgespoord. Het resultaat is verbluffend : niet minder dan 157 nieuwsbladen werden tussen 1792 en 1914 te Brugge uitgegeven !

Van ieder van deze bladen worden volgende bijzonderheden gegeven : de titel, de ondertitel, het motto, het formaat, de periodiciteit, de prijs, de oplage, de datum van het eerste en het laatste nummer, de stichter, de eigenaar, de uitgever, de drukker, de directeur, de redacteurs en de medewerkers, het adres, de politieke strekking, en ten slotte de plaats waar het betrokken nieuwsblad wordt bewaard.

Als complement volgt daarop de lijst van de opgespoorde Brugse kiesbladen, van de Kamerverkiezing van 11 juni 1850 af tot en met de Kamerverkiezing van 2 juni 1912.

In de Inleiding worden daarenboven nog 38 bladen of tijdschriften opgesomd, die omwille van hun speciaal, letterkundig, wetenschappelijk of zuiver bibliografisch karakter door de auteur verder buiten beschouwing werden gelaten. Dat hierbij niet naar volledigheid werd gestreefd, vinden wij betreurenswaardig.

Voor de eigenlijke nieuwsbladen heeft de auteur zich terdege ingespannen om volledigheid te bereiken. Beter dan wie ook weet hij hoe moeilijk een dergelijk resultaat kan bekomen worden. Dat

zijn werk voor aanvulling vatbaar blijft, zal de auteur zelf het eerst beamen.

Reeds is Z. E. H. A. Viaene met een aanvulling voor de dag gekomen (*De drukkersfamilie De Busscher. Brugge en Gent, 1770-1852*, in *Biekorf*, LXIII, 1962, blz. 33-40). Het betreft de *Brugsche Gazette van Staetkunde en Koophandel*, een nieuwsblad dat door de Brugse drukkers Jozef De Busscher en Zoon in 1798 werd uitgegeven en driemaal per decade verscheen. Het eerste nummer dateert van 3 Floréal (Bloem-maend) 6e jaer der Fransche Republyke of 26 april 1798; het nr. XXXIV, dat blijkbaar het laatste is geweest, draagt de datum van 23 Thermidor of 10 augustus van hetzelfde jaar.

Ook wij zijn in de gelegenheid te wijzen op enkele nieuwsbladen waarover in het hier besproken boek niet wordt gehandeld.

Een in ons bezit zijnde aantekening van wijlen Firmin Blondeel (Brugge 1866 - Sint-Andries 1938), publicist en uitgever van *Vader Cats*, die zich op het schrijven van een geschiedenis van de Brugse pers had toegelegd, luidt als volgt: „Het bestaan van *Den Volksvriend* is mij voornamelijk bekend door aanbevelingen die ik in een ander blad vond en die ongeveer aldus luiden: *Den Volksvriend. Maendwerkje, verzameling van al het beste dat de Fransche tijdschriften en andere werkjes vervatten, en bijzonderste kerkelijk nieuws. Maandelijks eene aflevering van 32 bladzijden, groot in 8°, dus een boekdeel 's jaars van 384 bladzijden, voor 4 fr voor Brugge en 4,50 fr buiten de stad*. Meer weet ik er anders niet van dan dat het 1e nummer van dat maandblad den 1 juli 1835 verscheen bij den uitgever Moke-De Smet. Dat het lang bestaan hebbe geloof ik echter niet, want men vindt er weinig of geen mededeling van in de bibliographische werken”. Daar wij niet in de gelegenheid zijn de mededeling van F. Blondeel te controleren en van *Den Volksvriend* geen specimina hebben aangetroffen, moeten wij ons van verder commentaar onthouden.

In de *Standaerd van Vlaenderen* van 23 december 1838 wordt de volgende mededeling aangetroffen: „*Kleermaekers-Blad*. Verschijnende alle maende, met de schoonste gravueren die te Parijs verschijnen en de grote patronen. Prijs: 4 francs voor zes maenden. Men schrijft in te Brugge bij C. De Moor, boekdrukker en boekverkooper”. Men kan zich afvragen of dit vakblad wel ooit is verschenen, en zo ja, of het een Brugse uitgave betrof. Het antwoord op deze vragen moeten wij echter schuldig blijven, want op geen andere plaats vonden wij er melding van.

De bekende onderwijzer Pieter Behaegel (Tielt 1783-1857) begon in 1842 het *Tijdschrift voor Onderwijzers. Uitgave onder het toe-*

zicht van het Staatsbestuur, waarvan 5 delen in 8° te Brugge werden uitgegeven en gedrukt door F. De Pachtere van 1842 tot 1852 (Cf. *Bibliographie Nationale*, dl. I, Brussel, 1866, blz. 77-78).

Het werd voortgezet door J. Brans en P. Behaegel onder de gewijzigde titel: *Nieuwe Bijdragen voor onderwijs en opvoeding ten dienste der onderwijzers, uitgegeven onder de bescherming van het Gouvernement en het Provinciael Bestuur van Westvlaanderen*. Zes delen of jaargangen in 4° zijn van dit halfmaandelijks blad van 1852 tot 1857 bij Alfons Bogaert te Brugge gedrukt.

Op hun beurt kregen de *Nieuwe Bijdragen* een vervolg in het *Nieuw Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs ten dienste der lagere scholen, door J. Brans met medewerking van onderscheidene personen zeer bevoegd in het vak van onderwijs en opvoeding der jeugd*, gedrukt bij C. Maignien, vrouw Bogaert, te Brugge in 1858 en 1859. Van dit maandblad verschenen inderdaad slechts twee jaargangen.

De drie zoëven genoemde opvoedkundige tijdschriften vallen beslist buiten het kader van het hier besproken boek, waarin een „aantal tijdschriften gewijd aan kunsten en wetenschappen” opzettelijk werden weggelaten. Hun vermelding achten wij niettemin gewettigd.

De Brugse almanakken voor 1850 en 1851 maken ook nog melding van *De Weergalm van Brugge*, een blad dat werd uitgegeven door Fockenier in de Sint-Jacobstraat.

Door een aankondiging in een ander nieuwsblad kregen wij verder nog kennis van de *Gazette van Vlaenderen, Katholyk Zondagblad*, die in 1859 of wellicht reeds in 1858 ontstond. Het was een weekblad, dat de zaterdagavond werd afgedrukt om de zondagmorgen besteld te worden. Het bevatte nieuws uit België en uit den vreemde, o.a. van politieke aard, en had een speciale rubriek gewijd aan de beide provinciën West- en Oost-Vlaanderen. Men trof er ook prijzen aan van de binnen- en buitenlandse markten, zelfs reeds de marktprijzen van Brugge en Aalst van de dezelfde zaterdag. De jaarlijkse abonnementsprijs bedroeg 5,20 fr. De uitgever was A. Neut, eigenaar van de Brugse nieuwsbladen *La Patrie* en *Standaerd van Vlaenderen*. Het motto „Godsdienst en Vaderland” was van de *Standaerd* overgenomen. In 1871 was de *Gazette van Vlaenderen* nog in leven en haar abonnementsprijs nog ongewijzigd.

In 1863, het jaar waarin de bekende Engelse archeoloog en kunsthistoricus W. H. J. Weale met zijn merkwaardig tijdschrift *Le Beffroi* te Brugge van wal stak, en de Brugse nieuwsbladen *De Landman* en *De Stad Brugge* voor het eerst verschenen, was ook het geboortjaar van *De Figaro*. Dit was een weekblad, waarvan er

van augustus tot einde september zeven nummers op de markt kwamen. Van dit blad, evenals van de vorige, kunnen jammer genoeg geen specima aangewezen worden.

Naar aanleiding van de gemeenteverkiezing van 26 oktober 1875 werd te Brugge het kiesblad „La Guêpe” uitgegeven. De auteur deed verkeerd het als liberaal te catalogiseren: het blad was inderdaad bepaald katholiek en zelfs sterk anti-liberaal. Bovendien is zijn opgave van het aantal verschenen nummers onvolledig: hij kent er slechts vijf; het zesde, d.d. 25 oktober, de vooravond van de verkiezing, ontsnapte hem. Welnu, de volledige reeks, wellicht afkomstig van de uitgever, vindt men op de bibliotheek van de abdij Zevenkerken te Sint-Andries.

Hebben wij hiermede gepoogd het werk van R. Van Eenoo zoveel mogelijk aan te vullen, het volgende geldt eerder als kritiek.

Voor het laatst verschenen nummer van de nieuwsbladen gebruikt de auteur telkens de term: *einddatum*. Dat doet hij dus ook voor het laatste nummer dat in 1914 is verschenen van bladen zoals *Brugsch Handelsblad*, *Journal de Bruges*, *La Patrie* en *Vader Cats*, die zodra de oorlog was beëindigd opnieuw zijn verschenen. De term *einddatum* kan dus verwarring stichten. Daarom hadden wij graag gezien dat hier een nota aan toegevoegd was om alle dubbelzinnigheid te voorkomen.

In verband met het zopas genoemde blad *Vader Cats*, — in de tabel staat verkeerdelijk *Vader Kats* — waarvan slechts twee nummers in 1914 zijn verschenen, heeft de auteur alleen nr. 1 van 11 juli achterhaald met als bewaarplaats de verzameling van kunstschilder G. Michiels te Brugge. Maar ook nr. 2 van 25 juli is bewaard, en wel in de verzameling van prof. mr. E. I. Strubbe te Brugge, waar de enige volledige reeks van dit blad voorhanden is.

Verwondering wekt ook de zinsnede uit de Inleiding, waar de auteur beweert dat er te Brugge vóór 1792 waarschijnlijk slechts één blad is verschenen, namelijk de *Nieuwe Tydinghen* van Nikolaas Breyghel. Dit geldt in geen geval voor het *Bulletin de l'Armée Belgique*, dat te Brugge door Jozef Bogaert werd gedrukt. Van dit blad zijn ons 35 nrs. bekend; ieder nr. beslaat doorgaans twee of vier blz. De nrs. 4, 17, 27 en 29 hebben een supplement van dezelfde omvang en afmetingen. Het blad schijnt niet op regelmatige data te zijn verschenen. De nrs. zijn ook niet gedateerd. Het eerste nr. verscheen omstreeks 3 mei 1790; het laatste, nr. 35, omstreeks 19 oktober daaraanvolgende.

Wijzen wij ten slotte op de vergissing die de auteur heeft begaan waar hij spreekt van *abt* Beekman in plaats van *E. H.* Beekman (blz. 38, 77, 212, 215, 231). De auteur is toch voldoende vertrouwd

met de kerkelijke instellingen van ons land om te weten dat het Franse woord *abbé* ook het gewone epitheton voor de wereldlijke geestelijke is. Overigens zou het hem moeten opgevallen zijn dat er in de door hem zelf aangehaalde literatuur over Beekman nergens sprake is van zijn toetreding tot een reguliere orde noch van de abbdij waarover hij gezag zou gevoerd hebben.

Het werk van R. Van Eenoo is dus geen Geschiedenis van de pers te Brugge geworden, zoals de titel lichtjes zou kunnen laten vermoeden. Het is een catalogus van de Brugse nieuwsbladen en de kiesbladen. Maar hiermede werden voortreffelijke Bouwstoffen geleverd, niet alleen voor een volwaardige geschiedenis van de Brugse pers, maar meteen ook voor de vele andere aspecten van de geschiedenis van Brugge in de 19e en het begin van de 20e eeuw.

Voor de samenstelling van deze catalogus was veel geduld en doorzettingsvermogen vereist, gelet vooral op de weinige waardeering welke destijds door de officiële en private instanties voor deze druksels betoond werd. Hun bewaring is derhalve zeer onvolledig en veelal uitsluitend te danken aan de verzamelwoede van enkele particuliere personen. Daarenboven dient aangestipt, dat hier baanbrekend werk werd geleverd, want geen stad in Vlaanderen beschikt tot nog toe over een zo belangrijke informatiebron. Ook is de auteur een van de eersten die het belang van de kiesblaadjes voor de kennis van de mentaliteit rond de verkiezingen heeft ingezien. Voegt men daarbij nog de wetenschappelijke nauwgezetheid, waarvan het werk getuigt, dan kunnen wij niets anders dan de auteur om de geleverde prestatie geluk wensen: het is een belangrijke aanwinst die tot voorbeeld en navolging voor andere steden mag dienen.

A. Schouteet

W. BRUNEEL, *Haringe en zijn kerk. Een brokje geschiedenis*. Langemark, N. V. Vonksteen, 1961, 95 blz. geïll.

Indien het een hoofdvereiste is voor een historicus, „sine ira nec studio” te werken, valt een en ander te zeggen over de wijze waarop E. H. Bruneel tewerk gaat in het historisch gedeelte van zijn studie over Haringe: niet alleen toestanden of gemeenschappen valt hij aan, ook personen worden niet steeds gespaard.

Tot waar zoiets kan voeren, moge blijken uit een enkel staaltje. Naar aanleiding van het scheiden der parochies van Roesbrugge en Haringe, wordt blz. 11 aan de bisschop Mgr. Fallot de Beaumont verweten dat hij, geboortig uit Avignon, zijn herderlijk schrijven van 1807 in het Frans stelt. Dat is natuurlijk erg. Maar hoe veel erger is het dan niet dat, onder het Hollands bewind, de inwoners

van Haringe een rekest richten tot de provinciegouverneur, dat eveneens in het Frans opgesteld werd. Om deze kiese klip te omzeilen vertaalt E. H. Bruneel (blz 19) het stuk stilzwijgend in het Nederlands. Dergelijke wijze van geschiedschrijving lijkt ons, gezien in het licht van de historische kritiek, weinig orthodox.

Dat wij met dit bezwaar tegen het werk van de pastoor van Haringe beginnen, is te wijten, enerzijds aan het feit, dat hijzelf met „een brokje geschiedenis” aanvangt en anderzijds omdat wij vooraf willen tonen dat men zich, historisch, op glad ijs begeeft met E.H. Bruneel.

De volgende bladzijden van de studie zijn ten andere van heel wat betere kwaliteit en vormen trouwens de hoofdschotel van het geheel.

Hierin wordt, vrij nauwkeurig, zij het soms met een polemiserend toontje, een beschrijving gegeven van de romaanse toren der kerk, en van het gotische koor en schip. Verder volgen dan de beschrijving van het orgel, waar technisch veel wordt uitgeweid, en de inventaris van de kerkschatten, waar terecht mag prat gegaan worden op een tweetal 17e eeuwse antependia van mooie faktuur.

Het 18e eeuwse mobilaire schijnt minder gelukkig en pastoor Bruneel schrijft zelf, niet zonder een vleugje humor; „zeggen we nu nog een woord over de talrijke beelden die de kerk versieren of ontsieren (!!)" . Zo erg is het toch ook weer niet

De uitvoerige beschrijving van al deze kerkschatten wordt zeer keurig verduidelijkt door een aantal merkwaaardige foto's van de beste stukken.

De studie van E. H. Bruneel is, op het historische gedeelte na, geroepen om flinke diensten te bewijzen aan de bezoekers van een kerk die het binnenlopen overwaard is.

Een laatste vraagje nog : hoe is het mogelijk dat pastoor Bruneel niemand minder dan de bekende volksverteller E. H. Leroy, in zijn lijst van priesters, geboren te Haringe, over het hoofd gezien heeft?

L. Danhieux

G. FAIDER-FEYTMANS, S. COLLON-GEVAERT, J. LEJEUNE, J. STIENNON, *Kunst van het Maasland in de XIe en XIIe eeuw*. Brussel, 1961. 325 blz., 83 afb.

De Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel en de Sint-Salvatorskerk te Brugge bezitten enkele stukken Maaslands edelsmeedwerk uit de 12e eeuw, die waarschijnlijk tot éénzelfde kunstwerk behoord hebben. In het Jubelpark (inv. nr. 32) zijn het zeven, nu tot een retabel samengevoegde, emailplaten met voorstellingen van het Lijden van Kristus; ze werden in 1844 op de verkoop

van Heurne aangekocht, en we weten uit diens aantekeningen dat ze, afkomstig van de Brugse Sint-Donaaskerk, in een gotisch schrijn gevat waren. Te Brugge betreffen het enkele fragmenten — o.a. de Boodschap — die waarschijnlijk ook uit Sint-Donaas komen, en die van Heurne in 1834 met andere oude stukken liet verwerken in een nieuw Sint-Donaasschrijn.

Beroemd is de 30 cm. hoge kruisvoet van Sint-Omaars, een verkleinde replik van het monumentale kruis van 7 m. hoogte dat abt Sugerus bij Lotharingische edelsmeden bestelde en in 1147 gewijd werd.

Deze twee voorbeelden zullen wel geen alleenstaande bewijzen zijn voor het feit dat romaanse kunstwerken uit het Maasland niet onbekend waren in de rijke kerken en kloosters van het Middel-eeuwse Vlaanderen. Het edelsmeedwerk uit de Maasstreek — met het Rijnland tot éénzelfde kunstgebied behorend — was inderdaad tijdens zijn bloeitijd in de 11-12e eeuw toonaangevend op dat gebied, zodat het niet verwonderlijk is dat deze kunstprodukten ook in Vlaanderen te vinden waren.

Daarom ook mag een boek over de Romaanse kunst van het Maasgebied onze belangstelling opeisen. En dit is ongetwijfeld het geval met „Kunst van het Maasland” dat in 1961 — tien jaar na de grote tentoonstelling te Luik — voor de *Bank van Parijs en de Nederlanden* uitgeven werd in de reeks boeken die voornoemde bankinstelling aan ons kunstpatrimonium wijdt. Het vorstelijk uitgegeven werk — geïllustreerd met 13 zwart-wit afbeeldingen en 70 prachtige kleurplaten — moet voor geen enkel ander deel uit die reeks onderdoen. Het tekstgedeelte bevat heel wat oorspronkelijke gegevens, zodat hier meer dan een compilatie van bekende feiten geboden wordt. Er wordt zelfs meer behandeld dan de titel zou laten vermoeden; inderdaad, niet enkel de 11e en 12e eeuw komen ter sprake, maar eveneens de eerste helft van de 13e eeuw.

In een eerste deel bespreekt prof. dr. J. Lejeune de historische achtergrond van de Maaslandse kunst, waardoor we een goed inzicht krijgen in de Middeleeuwse kulturele geschiedenis van het gebied. Uitvoerig worden een aantal gegevens die — althans gedeeltelijk — de bloei van de edelsmeedkunst verklaren, besproken: de aanwezigheid van sommige grondstoffen, het bestaan van een aantal land- en waterwegen, bloeiende centra als Luik, Aken en Maas-tricht, kloosters en abdijen. Het tweede gedeelte — dat ons uiteraard het meest belang inboezemt — bestaat uit een studie van prof. dr. S. Collon-Gevaert over het edelsmeedwerk, de voornaamste tak van de romaanse kunst in het Maasland. Inleidend wordt een schets gegeven van de gebruikte technieken (gieten, drijven, émail). De

hoofdstukken over de eigenlijke geschiedenis zijn beperkt tot de bloeitijd: de 12e en eerste helft van de 13e eeuw, waarover men goed gedokumenteerd is, Daarentegen kan over de opkomst en de ontwikkeling in de 11e eeuw weinig gezegd worden, omdat er uit die tijd weinig bewaard bleef.

Een band met het Scheldegebied vormt het in 1205 door Nicolaas van Verdun voltooide Mariaschrijn (Doornik, katedraal), dat reeds in enkele details naar de gotiek wijst en waarvan de vorm het Sint-Eleutherius-schrijn (Doornik, katedraal) uit 1247 inspireerde. De bewering dat dit Mariaschrijn in de Scheldestreek „voldoende interesse zal wekken om de nog sluimerende kunst van het edelsmeedwerk te doen ontluiken” (blz. 96) zal wel nooit te bewijzen zijn. We weten immers te weinig af van de 12e eeuwse edelsmeedkunst in ons gebied om met zekerheid te kunnen zeggen of deze kunstak er bloeide of niet. Of het Mariaschrijn de edelsmeedkunst — indien nodig — tot nieuw leven gewekt heeft, kan men uit de bewaarde kunstproductie uit die tijd moeilijk opmaken. Wel kunnen we in die werken bepaalde invloeden aanwijzen. Enerzijds zien we dat de kunst van Hugo van Oignies (1e helft 13e eeuw) — ook in het hier besproken boek voortreffelijk behandeld — in Vlaanderen niet onbekend was, zoals o.m. blijkt uit de kruisen van Beveren (Roeselare), Sint-Baafs-Vijve en de Kapucijnen te Brugge; anderzijds speelt hier ook de invloed van de Franse gotische bouwkunst en beeldhouwkunst op de edelsmeedkunst een rol, zoals blijkt uit het nu grotendeels vernielde Sint-Gertrudisschrijn van Nijvel (1272-1298), gemaakt naar een tekening van een monnik uit de Waals-Vlaamse abdij van Anchin.

De andere kunsttakken (miniaturen en beeldhouwkunst door prof. dr. J. Stiennon, ivoorplaatjes door prof. dr. J. Lejeune) worden minder uitvoerig behandeld. De schilderkunst wordt hier niet besproken, waarschijnlijk omdat ongeveer alle werken verdwenen zijn, zodat er in de Maasstreek over deze kunsttak nog minder bekend is dan in het Scheldegebied, waar Gent en Doornik toch iets bewaard hebben.

Uitvoerige bibliografische nota's (blz. 307-315), ingedeeld volgens het plan van het boek, vergemakkelijken verdere studie. De Nederlandse vertaling mag zeer geslaagd genoemd worden, op enkele kleinigheden na (Paul Diacre, Ottonisch en Ottoniaans, het door elkaar gebruiken van Karel de Grote en Carlomagnus).

Het voortreffelijke werk strekt uitgevers en schrijvers tot eer. Moge de h. direkteur Naessens zijn maecenaat nog lange tijd beoefenen, ons kunstpatrimonium ten bate.

L. Devliegher.

Kroniek

Opgesteld onder redactie van Z.E.H. J. De Cuyper. Persoonlijke nota's zijn ondertekend, redactionele nota's verschijnen naamloos.

PERSONALIA

In memoriam Mgr. Vaes. — Te Rome overleed op 7 maart Mgr. M. Vaes (° 1875). In de Eeuwige Stad was hij jarenlang rector van Sint-Juliaan-der-Vlamingen, dat door zijn toedoen een waar tehuis geworden is voor vorsers en kunstenaars uit ons land. Het is ook over deze eeuwenoude stichting dat hij in onze Handelingen, jg. 1924 een studie liet verschijnen.

In memoriam P. Declercq. — Op 25 november 1961 overleed Z. E. H. P. Declercq, pastoor te Lo. Over zijn geboortestad Izegem (°1904) heeft hij talrijke bijdragen in *De Mandelbode* geschreven. Als onderpastoor op Sint-Gillis te Brugge liet hij in 1942 de geschiedenis van O. L. V. van Remedie verschijnen. Nadat hij op Nieuwpoort-Bad pastoor benoemd was geworden, publiceerde hij bij gelegenheid van 't vijftigjarig bestaan van zijn parochie, de geschiedenis ervan (1957). Ook *Biekorf* heeft een aantal artikels van hem opgenomen.

In memoriam K. Loppens. — Op 26 mei 1962 overleed te Veurne de h. K. Loppens uit Koksijde (°Diksmuide 1875). Hij was een bekend zanter uit de kuststreek die op vele gebieden werkzaam geweest is. Zijn jarenlange opzoekingen in de duinen en langsheen het strand hebben hem talrijke onbekende gegevens bezorgd over Nieuwyde, Cnoc, Blutsie, Raversijde en de Duinenabdij. Zijn bijdragen die over deze vondsten handelen zullen dan ook hun waarde behouden.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

De geschiedenis van het boek in België. — Menige studie gewijd aan de geschiedenis van de drukkunst in ons land, verscheen ook in den vreemde. Een bibliografie over die werken, alsook over de studies gewijd aan dagbladen en tijdschriften, zal thans ieder jaar verschijnen in *De Gulden Passer*. Ook zal er een afdeling de studies aanstippen die handelen over de geschiedenis van de bibliotheken. De eerste boekenschouw, die de uitgaven van 1959 recenseert, verscheen in 1960, t. XXXVIII, blz. 221-232.

Vlaams smeedwerk uit de 12e eeuw. — In verband met de nota, die onder deze rubriek in de vorige aflevering van onze *Handelingen* (dl. XCVIII, blz. 240) verscheen, heeft de bekende Bollandist, pater P. Grosjean, ons volgende terechtwijzende toelichting laten geworden, die wij met dank hebben ontvangen en onverkort weergeven :

„A la page 240 de votre volume pour l'an dernier, l'auteur d'une note anonyme de votre excellente et utile Chronique se réfère, à travers le n° 2453 du Lehmann-Brockhaus, à un texte que je n'ai guère eu de peine ni de mérite à identifier.

Sir Edmund Craster m'honorait de son amitié depuis une quarantaine d'années quand, peu avant sa mort, il a donné aux *Analecta Bollandiana* ce petit recueil de *Miracula Sancti Cuthberti*. J'en ai fait la toilette et j'y ai même ajouté deux ou trois notes au bas des pages. J'ai fourni aussi à Sir Edmund quelques renseignements sur l'incendie d'Aardenburg, dus à l'obligeance et à l'érudition de mon ami le baron Lodi van Bonninghausen tot Herinckhave, alors bourgmestre d'IJzendijke. Je ne doute pas que le n° 2453 des *Lateinische Schriftquellen*, que je n'ai pas sous la main, ne se rapporte à cette édition.

C'est une erreur de voir, dans les *duo luminaria magna*, des candélabres de métal, oeuvres d'un batteur ou d'un fondeur de cuivre, par exemple, comme l'indique votre collaborateur, soit qu'il l'ait trouvée déjà chez Lehmann-Brockhaus, soit qu'il ait compris dans ce sens un extrait qui ne lui permettait pas de voir qu'en réalité il s'agit là de deux cierges dont la longueur totale équivalait au périmètre de la demeure de ce Baudouin d'Aardenburg : travail de chandelier donc, et non de forger.

Des candélabres de plusieurs dizaines de pieds de haut eussent autrement attiré l'attention que des cierges enroulés. Au reste, l'ermite de Farne n'en aurait pas coupé de petits morceaux pour les donner en souvenir aux pelerins. Un coup d'oeil au texte et aux remarques de Sir Edmund Craster (*Analecta Bollandiana*, tome 70, 1962, pages 18-19 et 8-9) vous permettra de vous en assurer.

J'ai cru bien faire de vous communiquer ce petit *corrigendum* avant que l'erreur se vulgarise.

Paul Grosjean, S.J. ”.

Het middeleeuws recht. — Over de instellingen van de Franken werd een reeks studies aangevat, onder de titel "*Ius Medii Aevi*."

De auteur gaf reeds twee delen van die uitgebreide studie uit, namelijk *La structure et la gestion du domaine de l'Eglise au moyen âge dans l'Europe des Francs* (Namen, 1959, 2 vol. in -8, 565 blz.) en *Lex-Iurisdictio. Recherches sur les assemblées judiciaires et législatives, sur les droits et les obligations communautaires dans l'Europe des Francs* (Namen, 1960, 2 vol. in -8°, 612 blz.) Het initiatief van deze serie studies, alsook deze uitgaven zelf zijn te danken aan Joseph Balon.

In de Analecta Vaticano-Belgica. — Door F. Baix werd in 1947 in de Analecta Vaticano-Belgica, die een goudmijn zijn voor de kennis van de Kerk in de Middeleeuwen, de uitgave bezorgd van *La Chambre apostolique et les „Libri annatorum” de Martin V (1417-1431)*. Naderhand volgde de index van de plaats- en persoonsnamen. Van de Inleiding van het werk, dat vele persoonsnamen behelst, was geen Index verschenen. Aan die leemte werd thans verholpen door André Uyttendouck. Deze index verscheen als dl II, fasc. 2, in 1960.

Uitwijking van de protestanten uit ons land. — Op de vergadering van het *Comité belge d'histoire ecclésiastique* gehouden op 20 mei 1962 werd door drs E.-L. Braekman een studie voorgedragen over de uitwijking van de protestanten uit ons land in de XVIe en XVIIe eeuw. Hij onderscheidt vijf perioden van uitwijking. Gedurende de XVIe eeuw was de uitwijking een gevolg van de plakaten van 1535 en 1550, vooral van de maatregelen getroffen door de hertog van Alva (1567-1573) en wat later, door de herovering onder Farnese van de Zuidelijke Nederlanden (1585-1590). Een vijfde uitwijking deed zich voor in de periode van 1620 tot 1640, uitwijking die vooral de mennonieten of doopsgezinden trof. Volgens spreker zouden een 300.000 inwoners alsdan de wijk genomen hebben naar andere streken. Een bondige inhoud van deze interessante studie verscheen in de *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 1962, vol. LVII, blz. 679-680.

De nieuwe bisdommen van de XVIe eeuw — M. Dierickx, S. J., de bekende auteur van *De oprichting van de nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II, (1559-1570)*, verschenen in 1950, heeft thans een eerste deel documenten, waarop zijn studie ten dele steunt, gepubliceerd. Van de drie volumes, waaruit deze uitgave zal bestaan, verscheen thans het eerste deel: *Documents inédits sur l'Erection des nouveaux Diocèses aux Pays-Bas (1521-1570)*. Het reikt tot 1561. Deze uitgave verscheen in de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1960, en behelst 576 blz.

Na het Konkordaat van 15 juli 1801. — Onlangs verschenen verscheidene studies in verband met de toestand geschapen door dit Konkordaat. F. Jacques verzamelde een reeks artikels, die hij in verband met de toestanden in het Namense opstelde en gaf ze uit onder de titel *Le rétablissement du culte catholique à Namur après la Révolution. Les paroisses de la ville et de sa banlieue*. Gembloers, 1962, in-8°, 363 blz. Voor het concordatair bisdom Gent, waartoe de beide Vlaanderen's behoorden, begon L. Preneel een reeks artikels in *De Leiegouw*, jg. IV, blz. 73-101: *Priesters in het concordataire bisdom Gent (1802-1813)*. Alhoewel vooral de toestand in de Kortrijkse dekanaten bestudeerd wordt, geldt deze studie toch voor gans het bisdom Gent. Hierbij mag ook vermeld worden de studie van J. Gennart over *Propriétés des anciennes églises et des anciens presbytères en Belgique*, in *Annales de droit et de science politique*, Brussel, 1961, 88 blz.

J. D. C.

St. Willibrord in West-Vlaanderen? — Wanneer ons de vraag „Was St. Willibrord werkelijk aartsbisschop van Utrecht?” (Zundert 1959, 36 blz. in-8°) wordt voorgelegd door A. Delahaye, dan mogen we tegen de achtergrond van vroegere publikaties van deze archivaris verwachten, dat het antwoord ontkennend zal zijn. Volgens D. was Willibrord bisschop niet van Utrecht, maar van Atrecht. Wat we niet wisten, weten we dan nu: Traiectum blijkt een oude benaming te zijn geweest voor Atrecht; dit Atrecht blijkt in de 7e en 8e eeuw een bisschopszetel te hebben gehad; oude oorkonden die we tot nu toe voor Utrechtse stukken aanzagen, blijken in meer zuidelijke streken te zijn ontstaan: Eliste (tot nu toe beschouwd als Elst in de Betuwe) wordt Oust-Marest bij Abbeville; de Upkirica, het Lisiduna en de gouw Flethite, alle drie uit een oorkonde van 777, worden in één handomdraai van de streek van Utrecht verplaatst naar West-Vlaanderen (Uitkerke, Lissewege en Vlissegem). Kortom: de auteur maakt op een hem niet vertrouwd terrein een glijpartij, te zielig om er lang naar te staan kijken.

A. C. F. K.

Stadsontwikkeling. — De topografische ontwikkeling van de steden vormt sinds verscheidene jaren een geliefd onderwerp voor de historici. Dit is o.m. het geval voor de Vlaamse steden die door F. L. Ganshof in zijn studie *Over stadsontwikkeling tussen Loire en Rijn gedurende de Middeleeuwen* (1941) behandeld werden, en waaraan de laatste jaren ook afzonderlijke publikaties gewijd werden. In dat verband verdiende ook het werk van P. Lavedan *Histoire de l'urbanisme* (1926-1952, 3 delen) de aandacht. Deze

schrijver heeft nu een nieuwe syntese gemaakt van de historische ontwikkeling en inrichting der Franse steden, en dit vanaf de Gallo-Romeinse tijd tot de naoorlogse wederopbouw (*Les villes françaises*, Parijs, 1960).

Landbouwgeschiedenis. — De geschiedenis van de landbouw wekt de laatste jaren meer en meer belangstelling. De algemene werken van P. Lindemans over België (1952) en van B. H. Slicher van Bath over West-Europa (1960) zijn dan ook in ruime kring bekend. Toch blijft er nog ontzaglijk veel detailwerk te doen. Van een aantal kernproblemen van de Middeleeuwse landbouwgeschiedenis, zoals de dominale geschiedenis, de landbouweconomie, technische problemen, behandelt A. E. Verhulst de huidige stand van het onderzoek (*L'agriculture médiévale et ses problèmes*, in *Studi medievali*, 3e s., II, 2, 1961, 691-704). In de *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 10-11 (1960-1961), 125-194 geeft J. M. G. vander Poel onder de titel *De landbouw in het verste verleden* een overzicht van de huidige stand van het onderzoek van de landbouw in de pre- en protohistorie in het gebied van het huidige Nederland. Bij de bespreking van het landbouw-gereedschap wordt echter ook het Middeleeuws materiaal behandeld.

Historische prenten voor het onderwijs. — De N. V. J. Van In te Lier is begonnen met de uitgave van 25 reeksen historische platen, die de ganse vaderlandse geschiedenis bestrijken. Ze zijn verzameld en toegelicht door ons medelid H. Stalpaert. Iedere reeks is aan een bepaald onderwerp gewijd en bevat 8 afbeeldingen, formaat 42,5 × 35 cm. Verschenen zijn de series 6-10, die tot onderwerp hebben de burcht, de ridders, de gemeenten, het ambacht, 1302. Daarna zullen de reeksen 1-5 het licht zijn; hierin worden behandeld de voorgeschiedenis, de Romeinen, Tongeren, de Franken, heiligen en kloosters. Een meegaande tekst voor de leraar bevat een inleidende nota tot het onderwerp, een toelichting bij elk der platen en een beknopte bibliografie. Deze aanschouwelijke dokumentatie verdient gewis de belangstelling van allen, ook van hen die niet in het onderwijs staan.

Liber Memorialis van de universiteit te Gent. — In 1960 verscheen, onder redactie van Prof. Dr. T. Luyckx, de vier delen van het *Liber Memorialis* (1913-1960) van de Rijksuniversiteit te Gent. Het vorige, twee delen tellende L. M., dateerde van 1913. De bio-bibliografische nota's van de in functie zijnde docenten werden door de betrokkenen zelf geschreven; de bijdragen over de tussen 1913 en 1960 overleden professoren werden opgemaakt door hun opvolgers

of door hen die dezelfde specialiteit uitoefenen. Talrijke West-Vlaamingen komen daarin voor, maar de historici zullen, naast de levensbeschrijvingen en publikaties van de huidige docenten, wel het meest belangstelling hebben voor hetgeen geschreven staat over bekende historici als H. Pirenne (door F. Ganshof), P. Fredericq (door H. Van Werveke) en H. De Sagher (door Eg. Strubbe).

L. Da.

Rechtsgeschiedenis. — Hoewel eerder horend tot het essayistisch genre dan tot de eigenlijke historiografie, mag de studie die wijlen Jan Timmermans onder het pseudoniem Jan Handers liet verschijnen in de „Vlaamse Pockets” (Heideland te Hasselt), niet over het hoofd gezien worden. *Van Criminele Saken ende Quaede Feyten* heet het en de ondertitel verklaart nader: „Ernst en zotternij in het oud recht”. Over 13 hoofdstukken brengt het anekdoten over rechtspleging vooral in strafzaken, vanaf het vroeg gewoonterecht tot de Code Napoléon. Ook de acteurs, zoals het heet, worden niet over het hoofd gezien: rechters, advocaten en beulen. Gesteund op de gekende literatuur brengt het in zoverre slechts nieuws dat het, vrij handig, wat geweten is groepeerd of in een ander daglicht plaatst. West-Vlaanderen wordt hierbij ruim bedeed, en het bronzen manshoofd uit Veurne dat eens diende tot exemplaire straf, wordt, bvb in buitentekstplaat, gegeven.

Bokrijk. — In dezelfde reeks der „Vlaamse Pockets” verscheen een ander werk dat te citeren valt, nl. de studie door dr. Jozef Weyns gewijd aan *Bokrijk, tuin van de Vlaamse volkscultuur*. De nauwkeurige tekeningen van huisraad of werktuigen in de tekst zijn van de hand van de schrijver. In buitentekst worden een dertigtal foto's gebracht vooral gewijd aan bouwwijze en bouwtypes te B. vertegenwoordigd. De studie zelf, vlot geschreven, houdt het midden tussen een uitgebreide catalogus van het openlucht-museum en een volkse voorstudie tot het wetenschappelijke werk dat hier beloofd wordt: de volkshuisraad in Vlaanderen.

L. Da.

Over de ouderdom van het woord „moef”. — Onze onvermoeibare voorzitter heeft in de vorige jg. van *Biekorf* op blz. 363-365 een belangwekkende nota geschreven over de naam „moef”. Daarin lezen we dat het woord rond 1850 ontstaan zou zijn in de kring van Gezelle en De Bo, die „moffe” bij Kiliaan gevonden hadden en met een West-Vlaamse klankwijziging overnamen. Het zou voor het eerst in 1873 door De Bo in zijn *Idioticon* gepubliceerd zijn.

Mij is toch alleszins één ouder citaat bekend, een tekst uit 1761

die betrekking heeft op de O. L. V. kerk te Brugge. In het kontrakt, opgemaakt tussen baas Goddyn en de kerkfabriek over een aantal werken in het gebouw, wordt gehandeld over het uitbreken van het oude triforium en het maken van een nieuw triforium met „brycken ofte mouffen”. (Aldus L. Devliegher in zijn studie over de vroeggotiek in West-Vlaanderen, in het *Bul. van de Kon. Commissie voor Monumenten*, 5 (1954), 192). Waaruit blijkt dat het woord in het midden van de 18e eeuw moet bekend geweest zijn, en waarmee een gevraagde „oudere Vlaamse bron dan De Bo” weer-gevonden is.

M. E. (†)

Monumentenzorg in Nederland. — In 1911 werd in Nederland de Bond Heemschut opgericht. Het vijftigjarig bestaan was de aanleiding om een jubileumboek *Strijd om schoonheid* uit te geven. Terzelfdertijd wilde men belangstelling wekken voor het monumentenbezit door het inrichten van een tentoonstelling „Levend Erfdeel”, die tot stand kwam door een gezamenlijk initiatief van de jubilerende bond, de Kon. Ned. Oudheidkundige Bond (1899), de Vereniging „Hendrick de Keyser” (1918), de Vereniging „De Hollandse Molen” (1923), de Stichting „Menno van Coehoorn” (1937), de Nederlandse Kastelenstichting (1945) en de Stichting „Historisch Boerderij-Onderzoek” (1959). In deze rondreizende tentoonstelling, die o.m. ook in het stadhuis te Sluis te zien was, werd aan de hand van mooie foto's en tekeningen, van suggestieve teksten en cijfers een overzicht gegeven van de problemen die met het behoud en de restauratie van het monumentaal patrimonium verband houden.

Ter inlichting weze hier vooraf vermeld dat thans, als gevolg van de nieuwe monumentenwet van 22 juni 1961, door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg de definitieve lijst der monumenten opgemaakt wordt. In afwachting zijn enkel die monumenten beschermd die voorkomen op de 12 delen van de Voorlopige Lijst (1908-1933). Het ineens opmaken van een wetenschappelijk beredeneerde definitieve lijst is o.i. veruit te verkiezen boven ons, van Frankrijk afgekeken, zeer onvolledig en willekeurig systeem van klasseringen die aan geen vaste normen beantwoorden.

Het getal grote monumenten (kerken, kastelen, stedelijke gebouwen) wordt op ± 5.350 geschat; daarvan zijn ± 1000 gerestaureerd. Het aantal kleine monumenten (woonhuizen, boerderijen, molens) wordt op een 50.000 geraamd; daarvan hoopt men er 15.000 te kunnen behouden. Per jaar wil men 100 grote en 500 kleine monumenten herstellen. Zeker een hoog cijfer! En ook voor ons land een voorbeeld.

Een der moeilijkste problemen wordt gevormd door de gewijzigde functie van vele oude gebouwen, waardoor thans andere eisen aan deze gebouwen gesteld worden. Bij restaureren moet dikwijls een nieuwe bestemming gezocht worden, want zonder bestemming gaan monumenten snel verloren. Het grootste zorgenkind zijn nu wel de oude stadskernen. Verscheidene steden dragen bij tot het saneren der stadskernen door het restaureren van de panden en het aanpassen aan de huidige eisen van bewoning. Zo herstelde Amsterdam reeds meer dan 500 huizen. In België beperkt men zich in 't gunstigste geval nog tot een strijd om gevels! Zo is het ook te begrijpen dat we over de evolutie en het materieel uitzicht van een Middeleeuws woonhuis in Vlaanderen weinig of niets weten, minder in elk geval dan wat men thans in Nederland daarover kent. Misschien ligt de oorzaak in het feit dat men daar minder heeft en er beter over waakt, terwijl er hier — ook in Brugge! — met deze rijkdom nogal nonchalant wordt omgesprongen. L. D.

Molens. — Op 1 januari 1940 telde West-Vlaanderen nog 135 molens, waarvan op 1 januari 1962 nog de helft, nl. 68, is overgebleven. Daarvan zijn een 20-tal in bedrijf of althans volkomen bedrijfsvaardig, allen industriemolens en één poldermolen in De Moeren.

In Nederland waren er op 1 januari 1943 nog 1.467 molens geheel intact. Daarvan waren er op 1 januari 1960 nog 991 overgebleven. Slechts 392 daarvan zijn nog regelmatig in bedrijf, nl. 218 industriemolens en 174 poldermolens.

Een eerste besluit hieruit is dat niet langer alleen werkende molens, maar ook „dode” molens belangstelling verdienen wegens hun waarde als monument in het stads- en dorpsbeeld.

Een tweede vaststelling is dat geldelijke tussenkomst noodzakelijk is, niet alleen voor de zware herstellingswerken maar ook voor de uitbating en het gewone onderhoud. Niet meer hoofdzakelijk de molen is als werktuig voorbijgestreefd, maar de ganse kleinmalerij kan het moeilijker volhouden bij de concentratie die zich in deze tak heeft voorgedaan.

In Nederland worden de molens beschermd door de Monumentenwet van 22-6-1961. In afwachting dat de definitieve Monumentenlijst klaar komt, is enkel datgene beschermd wat op de 12 delige Voorlopige Lijst (1908-1933) staat; behalve alle molens uit de provincie Groningen komen er weinig voor op die lijst. In alle provincies echter (behalve Drente en N-Brabant) bestaat een provinciale molenverordening waarbij het slopen of veranderen van een molen zonder toestemming van de Gedeputeerde Staten verboden wordt.

Er wordt in Nederland zeer ruim gesubsidieerd bij molenherstel door het Min. van O. K. en W., het Min. van Verkeer en Waterstaat (voor de poldermolens die van nut kunnen zijn voor bemaling in noodgevallen en waarop de Wet Bescherming Waterstaatswerken in Oorlogstijd van toepassing kan zijn) en vooral door de provincies, die elk een provinciale molencommissie hebben opgericht. Meerdere provincies, gemeenten en stichtingen hebben molens in eigendom. De Prov. Z.-Holland bezit twee molengroepen: 8 bij Kinderdijk en 3 bij Leidschendam; niet minder dan 115 molens zijn thans reeds eigendom van een gemeente. Sinds januari 1961 is het ook mogelijk voor de jaarlijkse onderhoudskosten van de werkende molens een overheidssubsidie te krijgen, tot een maximumbedrag van 600 gld. per molen.

Bij ons wordt gesubsidieerd langs de Wet van 7-8-1931 op de geklasseerde monumenten en landschappen. De afhandeling der bundels bij aanvraag tot subsidie duurt jaren. 42 van onze 68 molens zijn geklasseerd. De provincie West-Vlaanderen die vroeger in veel gevallen tussenkwam tot max. 10 % van de herstellingskosten — van al of niet-geklasseerde molens —, houdt zich thans alleen aan haar wettelijke verplichting bepaald bij K.B. voor geklasseerde molens. Zeven molens behoren toe aan gemeentebesturen of verenigingen die voor hun onderhoud instaan (2 te Brugge, 1 te Knokke, Koksijde, Kuurne, St. Eloois-Winkel en Zwevegem) en 1 is daartoe in huur genomen (Oostkerke Br.).

Het subsidiëren van molens die nog in werking zijn, zou ook bij ons de enige oplossing blijken. In de Prov. Antwerpen wordt op initiatief van de Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon jaarlijks een toelage van 5.000 Fr. gegeven door „peters” aan 9 molens die in werking zijn. Het Commissariaat-Generaal voor Toerisme is bereid deze toelage te verlenen aan één molen per provincie. Zouden het Provinciebestuur en Westtoerisme geen financieel initiatief kunnen nemen? Kan West-Vlaanderen een betere openlucht-museum wensen dan zijn draaiende molens?

Het is moeilijk te verklaren hoe onze windmolens in de opvatting van velen tot de verloren folklore zijn gaan behoren. De vele krantenknipsels in de aard van „Nog een reus verdwijnt” hebben daartoe bijdragen. Voor het *werkelijk bezit* is ondertussen weinig belangstelling. Dat deze nochtans groeit, bewijzen de alom verschijnende inventarissen. In Nederland verschenen aldus onder prachtige boekvorm Het Zuid-Hollands Molenboek, Utrecht, Limburg, Overijssel, Groningen en Friesland. De andere zijn in voorbereiding. Bij ons gaf de Prov. Brabant in 1961 een inventaris „De Molens in Brabant” uit (326 bl.). De Prov. Oost-Vlaanderen gaf in het

Kultureel Jaarboek 1960 een administratieve inventaris uit van de molens in de arr. Aalst en Dendermonde (182 bl.) waarin enkel de kadastrale gegevens met de opeenvolgende eigenaars worden opgesomd. Het tijdschrift van de Vereniging voor Natuur- en Steden-schoon (april 1958) gaf een korte inventaris uit van de molens uit de Prov. Antwerpen.

C. Devyt

Het Gemeentekrediet als mecenas. — In 1960 vierde het Gemeentekrediet zijn eeuwfeest met een belangwekkende tentoonstelling gewijd aan „de roem der Belgische gemeenten”. Met deze tentoonstelling wilde men de grote rol beklemtonen die het gemeentelijk initiatief gespeeld heeft in de uitbouw van het kunstpatrimonium. Bij de keuze der stukken heeft men zich niet beperkt tot de gemeentelijke musea, want ook de verzamelingen van de provincies en van de Commissies van Openbare Onderstand alsmede verscheidene archiefdepots werden aangesproken en bereid gevonden mee te doen.

Daar de tentoonstelling een periode bestreek vanaf de Romeinse tijd tot heden, kreeg men een haast gesloten beeld van het eigen kunststreven door de eeuwen heen, iets wat niet dikwijls zal verwezenlijkt worden. De met 96 afbeeldingen geïllustreerde catalogus telt 497 nrs. van kunstwerken en 122 nrs. van archiefstukken. Onder de vele inleidende artikels mag de bijdrage van Prof. Dr. J. Dhondt over de steden van het Scheldegebied speciaal vermeld worden. Aan de historici bood de tentoonstelling een enige gelegenheid de bekende koffer van Oxford (nr 122) van dichtbij te bestuderen. De opsteller van de nota over deze koffer schijnt de studies van Dr. J. Verbruggen over dit omstreden meubel niet gekend te hebben. De zg. grafsteen van koning Sigis van Majorca (nr 124) wordt in de catalogus nog uit het begin van de 14e eeuw gedateerd, alhoewel het nu vrijwel vaststaat dat dit werk van veel jongere datum is.

Na het welslagen van deze tentoonstelling besloot het Gemeentekrediet zijn kulturele werking ten bate van de provincies en gemeenten voort te zetten. Dit wilde men bereiken door hun administratieve en politieke inrichting, hun geschiedenis en de rol die ze op kultureel vlak vervullen, beter te leren kennen. „Voor een betere kennis van de gewestelijke en plaatselijke instellingen” werd *Pro Civitate* opgericht. De eerste verwezenlijking van dit organisme was het inrichten in 1961 van de tentoonstelling „Verzamelingen van de Openbare Onderstand”. Reeds in 1960 had men een aantal werken getoond die door de C. O. O. waren uitgeleend, maar nu wilde men speciaal de aandacht trekken op het kunstbezit van liefdadigheidsinstellingen en ziekenhuiskongregaties evenals op de documenten betreffende het onderstandswezen. Zo werd op duidelijke

lijke wijze getoond hoe men door de eeuwen heen hulp heeft geboden aan de minbedeelde evennaaste.

De inrichters verdienen alle waardering om zoveel weinig of niet gekende kunstschatten aan het kunstminnend publiek getoond te hebben. De katalogus, rijk verlicht met 70 afbeeldingen, telt 313 nrs: Onder de inleidende artikels vermelden we: A. Bonenfant-Feytmans, *Wordingsgeschiedenis der Commissies van Openbare Onderstand*; L. Bosman, *De Openbare Onderstand in België sedert 1793*; E. Pais-Minne, *Beknopte historiek van de musea der C. O. O.* In een katalogus mag niet naar kleine fouten gezocht worden. Toch willen we er op wijzen dat de mirakeltapijten van de Potterie (nr. 84) hier in het midden van de 16e eeuw gedateerd worden, alhoewel Dr. J. Versyp, wier werk nochtans aangehaald wordt, dit tapijtwerk op goede gronden in de 17e eeuw stelt (hierin bijgetreden door Dr. E. Dhanens in onze *Hand. Soc. Em.*, 1956, blz. 86).

L. D.

Kanselier Rolin en de schilderkunst. — In zijn in 1956 verschenen werk *Les Van Eyck, peintres de Liège et de sa cathédrale* had J. Lejeune de identifikatie van kanselier Rolin op Jan van Eyck's schilderij in 't Louvre en op het veelluk van R. van der Weyden te Beaune verworpen. In een artikel heeft P. Quarré reeds met overtuigende argumenten aangetoond dat Rolin en zijn vrouw wel degelijk op het schilderij te Beaune staan; hij wees er verder op dat het bekende paneel uit het Louvre door Rolin besteld werd voor zijn kapel in de kollegiale te Autun, waar het altijd bewaard gebleven is vooraleer in 't Louvre te belanden. In zijn in 1960 uitgegeven boek *Van Eyck et la genèse mosane de la peinture des anciens Pays-Bas*, heeft J. Philippe nu eveneens verscheidene onjuiste beweringen van Lejeune rechtgezet, zonder zich echter over de identiteit van de schenker van van Eyck's schilderij te durven uitspreken.

Corpus der Vlaamse Primitieven. — In de reeks „Corpus” van *De Vlaamse Primitieven* (Publikaties van het Nationaal Centrum voor Navorsingen over de Vlaamse Primitieven) verscheen in 1961 een boekdeel van C. T. Eisler over de New England Museum (Boston, Cambridge, Hartford, New Haven, Williams town, Worcester). Het werk telt 116 blz. Engelse tekst en 139 pl.

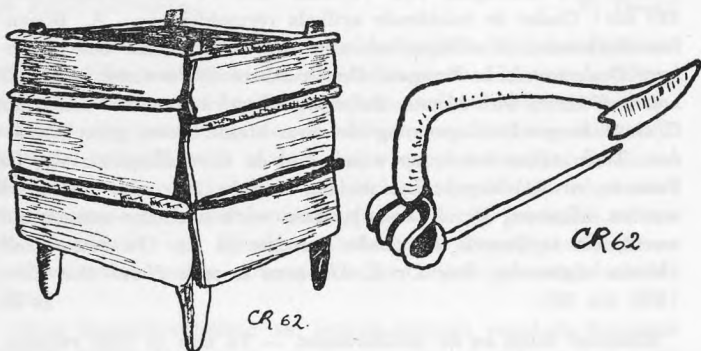
Van de hand van H. Adhémar verschijnt dit jaar het eerste deel over het Louvre (152 blz. Franse tekst en 208 platen).

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Romeinse vondsten te Oedelem. — In de lente van 1955 werd in de steenbakkerij te Oedelem, bij het mechanisch delven van klei,

een houten bouwwerk blootgesteld (*Brugsch Handelsblad*, 8-7-1955). Een donkere vlek in de lichtere kleibodem vertoonde een vierkant patroon : de omtrek van een toegeslibde vierzijdige waterput, bestaande uit eikenhouten planken tussen vier hoekstijlen

(afmetingen van de hoekstijlen : $\pm 10 \times 13$ cm, van de planken : l. 102-106 cm, br. 22-25 cm, d. 4-6 cm.) Tussen iedere plank steekt een ligger ($\pm 5 \times 15$ cm) die langs binnen in de put een soort ladder vormt. (afb. 1). Het benedengedeelte van de houten put werd door de h. R. Streuve gered, en in zijn eigen verzameling terug opgesteld. De door de graafmachiene uitgediepte bodem werd door de h. Verhaeghe op archeologische voorwerpen onderzocht. We kwamen enkel volgende vondsten te weten : — enkele scherven namaak terra-sigillata en zwart-grijs aardewerk, — een bronzen draadfibula (van het type militaire fibulae) (afb. 2).

Door de h. R. Streuve werd in de velden langsheen de Hoogstraat een Gallo-Romeins ringsteentje gevonden. Het is een blauw-zwart gaafje (nicolo) waarin een onduidelijk figuurtje is gegraveerd.

R. Crois

Romeins Kortrijk. — De recente ontdekkingen in de bodem van Kortrijk hebben meer en meer doen blijken, dat Kortrijk een relatief belangrijk Romeins centrum geweest is. De heropbouw van de door de laatste oorlog fel geteisterde stad en de aanleg van nieuwe woonwijken hebben het mogelijk gemaakt op menige plaats de ondergrond van de stad te onderzoeken. De speurzinn van arch. J. Viérin heeft tot opzienbare ontdekkingen geleid. Zoals hij zelf verklaarde, waren de resultaten van dit toezicht echt bemoedigend. „ Sporen van grondvesten, waterputten, muntstukken, graven en

een enorme hoeveelheid Romeins keramiek leverden het bewijs van een authentieke bezetting van het grondgebied gedurende het Romeins tijdvak". Sporen van grachten in V-vorm, de typische vorm van de verdedigingsgrachten die men in Duitsland, Nederland en Engeland aantreft, werden naderhand ontdekt op Walle en in de Vierschaarstraat. In de Molenstraat werd een Romeins grafveld ontdekt. En het was verassend te kunnen vaststellen, dat de keramiek die in de V-grachten voorkwam, overeenstemde met die uit de oudste grafvelden (40 n. Chr.) van de Molenstraat. In het voorjaar van 1962 werden verder opzoekingen gedaan door prof. J. Mertens, van de Leuvense Universiteit en door de h. Leva, de twee bekende specialisten. Ze leidden tot nieuwe ontdekkingen en tot het besluit dat te Kortrijk meer te vinden is dan in menige stad, die om haar Romeinse oorsprong bekend staat! Met het doel de opzoekingen verder mogelijk te maken, werd een vereniging gesticht „Pro Cortoriaco”, dit met de steun van de Dienst voor Opgraveningen van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Aan het hoofd van het Actiecomité werd arch. Viérin aangesteld. Maken deel van dit comité o.m. Ch. Leva, prof. J. Mertens, dr. L. Devliegheer. Om de belangstelling op te wekken werd dit jaar reeds een merkwaardige tentoonstelling gehouden in het stadsmuseum te Kortrijk. Ze werd geopend op 14 april. Allereerste archeologische Gallo-Romeinse stukken, die te Kortrijk of in de omtrek ontdekt werden, waren er tentoongesteld. Tekeningen en documentatie illustreerden deze reeds rijke verzameling. Op de opening van die tentoonstelling werd het woord gevoerd door arch. J. Viérin (verschenen in *De Leiegouw*, IV, 1962, blz. 129-132.) en door prof. dr. J. E. Bogaers van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland. De toespraak van prof. Bogaers, die aan de universiteit van Nijmegen gehecht is, wees op het buitengewone van de ontdekkingen te Kortrijk. Spreker vermoedt dat het Kortrijkse kamp een militaire nederzetting was op de weg naar Engeland. Verdere opsporingen zullen wellicht tot vaste besluiten kunnen leiden. Op 4 juni 1962 werd in verband met de ontdekkingen te Kortrijk een lezing gehouden door Dr. G. Van den Abeelen: *Courtrai et Rome. Réflexions après de grandes découvertes*. Deze lezing werd gestencileerd (43 blz.) en is in het stadsmuseum van Kortrijk te bekomen. Ten slotte verwijzen we ook naar de studies in *Archéologie*, 1961, 161-165.

J. D. C.

De vroegste geschiedenis van Oostburg. — Aan de oorsprong en de ontwikkeling van een aantal Vlaamse steden werden tijdens de laatste jaren talrijke studies gewijd. Niet enkel belangrijke steden

als Gent, Brugge en Ieper krijgen de verdiende belangstelling, ook kleinere worden tot studieobject genomen. In het kader van dit onderzoek heeft Prof. Dr. Eg. I. Strubbe op 29 mei in een voordracht in het stadhuis te Oostburg gesproken over de eerste eeuwen van dit Zeeuws-Vlaams stadje.

Na de Duinkerke II-transgressie (4-7e eeuw) trok de zee zich langzaam terug, maar het duurde nog tot in de 8e eeuw vooraleer geschreven teksten iets meedelen over de toestand in dit gebied van Zeeuws-Vlaanderen; in 707 worden vermeld twaalf weiden in de streek van Aardenburg, in 791 een curtile ten noorden Aardenburg en in 794 een schapenschorre in Combesure. Er wordt nog geen melding gemaakt van een ordelijke bewoning. Vanaf het tweede kwart van de 9e eeuw wijst het zwiigen van de teksten op de onveiligheid van de streek, tengevolge van de tochten der Noormannen vanuit hun basis in de zeegeulen tussen Kadzand en Wulpen. Na hun vertrek (omstreeks 930) wordt als vooruitgeschoven punt in een versterkingsgordel langsheen de kust Oostburg (in 939 vermeld) gesticht. Het ronde grondplan van Oostburg, dat we terugvinden te Veurne en te Sint-Winoksbergen, en het vierzijdige van Aardenburg wijzen erop dat beide steden niet gelijktijdig ontstaan zijn.

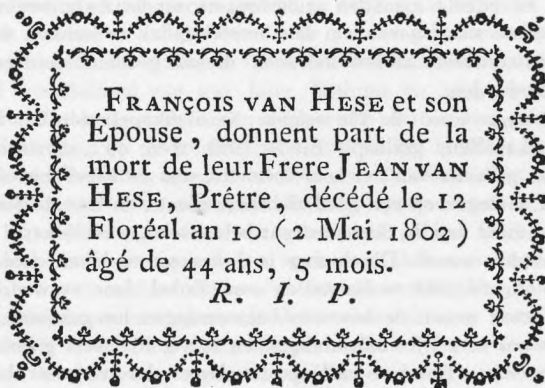
In 966 is er te Aardenburg reeds een „mater ecclesia cum capella” en tussen 1019 en 1030 verklaart de Sint-Baafsabdij er twee kerken te hebben. Het wekt wel verwondering daar twee bedehuizen aan te treffen, als men weet dat in 1025 Aardenburg als „villa” vermeld wordt en in 1069 op dezelfde rang staat als b.v. Jabbeke. Waaruit mag besloten worden dat de tweede kerk niet de Mariakerk te Aardenburg geweest is, maar een afhankelijke kapel elders, waarschijnlijk op Wulpen, waar in 1096 kapellen van de kerk van Aardenburg vermeld worden. Ten dien tijde is Oostburg zelf niet veel meer dan een versterkte burcht tussen slikken en schorren. Spoedig komt echter een wijziging. In 1007 wordt een eerste hofstede vermeld, en in 1038 wordt de kerk aan de Sint-Pietersabdij gegeven. De ligging aan een „zeestroom” nabij schorren (schapenteelt) was gunstig voor de wolnijverheid. We zien dan ook Oostburg zich in de 12e eeuw tot stad ontwikkelen. Nog vóór 1195 ontstaat er naast de Sint-Elooiskerk een tweede kerk, de Sint-Bavo (onder 't patronaat van de Sint-Baafsabdij). De oprichting van een tweede parochie is in tijd waarschijnlijk niet veraf van het verkrijgen van stadsrechten. In 1127 is Oostburg nog geen stad; in 1177 is er sprake van „oppidum” voor Oostburg, maar de betekenis van oppidum is voor die tijd nog niet vast omschreven. Toch moest Oostburg omstreeks deze tijd stadsrechten verworven hebben, want

in 1183 verkrijgt het kleinere Biervliet deze rechten van Filips van de Elzas. L. D.

De Brugse kroniekschrijver Jean van Hese. — In 1931 begon ons Genootschap een nieuwe reeks uitgaven onder de titel: *Bronnen en Bijdragen tot de Vlaamse Geschiedvorsing*. Sedertdien zijn er nog twee andere uitgaven in deze reeks verschenen. Nr 1, waarmede de reeks werd ingezet, was de publicatie van een dagboek over de Franse overheersing te Brugge in 1792-1793: *L'Occupation française à Bruges en 1792 et 1793. Journal contemporain de Jean van Hese, publié avec une introduction par E. Hosten et E. I. Strubbe*.

In het voorwoord hebben de uitgevers op een prachtige manier het belang van het gepubliceerde dagboek belicht en tevens een merkwaardige schets van zijn auteur gegeven.

Als aanvulling geven wij hier een fotografische reproductie van het doodsbericht van Jean van Hese, naar een exemplaar uit onze verzameling. Dit doodsbericht werd ongetwijfeld gedrukt op de persen van de Brugse drukker François van Hese, broeder van de kroniekschrijver. A. S.

Opgraving te Ettelgem. — Van 25 juni tot 13 juli verrichtte de Provinciale Kulturele Dienst o.l.v. L. Devliegher een oriënteringsonderzoek in de oude, niet meer gebruikte kerk te Ettelgem. Hierbij werd vastgesteld dat de romaanse transeptloze kerk niet ineens tot stand gekomen is. Het rechtgesloten koor maakt een ouder stadium uit, waartegen later de beuken aangebouwd werden. Onder de westelijke vieringsboog bevindt zich een romaanse fundering, die in verband gemetseld is met de kettingmuur onder de steunen van de benedenkerk. Dit schijnt op het bestaan van een romaanse toren te

wijzen. Onder de toren werd een beschilderd graf gevonden : een Kruisiging sierde de beide smalle zijden, twee engelen de zuidkant.

Graf van Viglius. — In de zuidelijke transeptarm van de Sint-Baafskatedraal te Gent werd, achter een laag poortje, het graf van Viglius (+ 1577) weergevonden. In de reeds vroeger geopende nis stond de loden kist nog gezegeld. Op een wand had men zijn wapen met staf, mijter en spreuk : VITA MORTALIVM VIGILIA geschilderd.

Monumentenzorg. — Na de herbouw van de straatgevel van het stadhuis te Kortrijk, is nu ook de herinrichting van het interieur voltooid. Dank zij de tussenkomst van Kon. Kommissie voor Monumenten werden verscheidene voorgestelde werken in neo-stijl niet uitgevoerd; als gevolg daarvan is de architectuur van het gebouw in een sober-modern kader voortreffelijk tot haar recht gekomen. Dat de weergevonden spitsbogige doorgangen in Brabantse steen zichtbaar konden blijven, mag beslist als een winstpunt geboekt worden.

De in 1960 begonnen herstellingswerken aan de kerk te Vinkem werden na enkele maanden onderbroken, omdat de zijbeukmuren in te slechte staat waren om het herstelde dak te kunnen dragen. Deze buitenmuren zullen dan ook dienen gedemonteerd en herbouwd te worden.

Te Brugge werd de 15e eeuwse Smedenkapel, één der laatste ambachtskapellen, gesloopt. Sinds 1952, toen op „mysterieuze” wijze een gedeelte van het koor instortte, was de kapel met sloping bedreigd. Gelegen op een goed zichtbare plaats, en met de Smedenpoort het zicht van de Smedenstraat beheersend, was de kapel zeker het behouden waard. De sloping is destemeer te laken omdat het gebouw ongetwijfeld te herstellen was. Enkel door verwaarlozing van de goten waren de bovenste baksteenlagen los gekomen, zoals dit trouwens in gelijke omstandigheden met gelijk welk gebouw het geval zou zijn. Dat het vullingsmetselwerk der vensters barsten vertoonde, deed hier weinig ter zake; bij een restauratie zouden de ramen toch weer van glas en monelen voorzien worden. Helaas, de kapel heeft geen genade gevonden, omdat men thans teveel van mening is dat enkel de hoofdmonumenten — liefst in het centrum gelegen — moeten bewaard blijven. Toch wordt het karakter van Brugge hoofdzakelijk bepaald door een opeenvolging van kleinere monumenten, die het steeds wisselend beeld van de straten bepalen. Het heeft er de schijn van dat nog veel zal moeten verdwijnen eer men dat zal inzien!

Toevallig verschenen op de voorbladzijde van het „Brugs Han-

delsblad" van 24 maart naast elkaar een geïllustreerd artikel over de sloping van de Smedenkapel en het doodsbericht van Z. E. H. M. English, de onvermoeibare strijder voor het behoud van de kapel. Enkele dagen voordien had hij nog in de drukkerij gezegd: „Druk maar die foto's af, ik zal later wel eens mijn gedacht daarover neerschrijven”.

Bij de erven English werden door het Brugs stadsbestuur de twee boogfragmenten van de gotische ingang van het *Sint-Juliansgasthuis* (Boeveriestraat) aangekocht die wijlen Z. E. H. M. English bij de sloping van het gebouw gered had. Zij kregen een passende bestemming in de welgelukte nieuwe toegang tot het Groeningemuseum.

Neogotiek. — Door de Koninklijke Kommissie voor Monumenten en Landschappen is een onderzoek tot klassering van de kloosterkerk der Zusters Redemptoristinnen (Roo Nonnen) te *Brugge* ingesteld. Dat zal vooral hen verwonderd doen opkijken die gewoon zijn in dergelijke gevallen louter op esthetische gronden, en niet op historische te oordelen.

Voornoemde kerk werd ingewijd in 1848 en is het werk van een Weens architect, landgenoot van de pas aangekomen zusters. Het gebouw is één der vroegste neo-gotische konstrukties in ons land, totaal verschillend van wat later Bethune en zijn school zouden bouwen. De neo-gotiek is een stijlperiode die — hoe men er ook tegenover staat — de bouwkunst — niet in het minst te Brugge — gedurende tientallen jaren heeft beheerst. Daarom is het noodzakelijk een aantal basiswerken in die stijl opgetrokken, te bewaren, zelfs al voldoen ze niet immer op esthetisch gebied. Ze houden een historische herinnering in leven, even goed als b.v. stadspoorten, die dikwijls evenmin door stijlqualiteiten uitmunten. Het behoud van historische monumenten wordt door niemand meer betwist, maar men heeft teveel de neiging de geschiedenis met de Franse Revolutie af te sluiten en tegenover de 19e eeuw een andere houding aan te nemen als tegenover de voorgaande eeuwen. Thans kan men onder de historici een kentering in dat opzicht waarnemen. Het wordt meer dan tijd dat op gebied van oudheidkunde een zelfde weg wordt ingeslagen, zoals dit o.m. in Nederland en Duitsland reeds het geval is. Inzake mobiliair wordt reeds meer en meer het 19e eeuwse vakmanschap gewaardeerd. In dat verband ware het wenselijk ook de kerk van *Vijve-Kapelle* (1861-1867), een werk van J. Bethune, wettelijk te beschermen. Hier vormen én gebouw én binneninrichting een eenheid, die door een zg. modernisering alleen maar kan verbroken worden.

Klokkengieter Jan van Harelbeke. — In 1959 publiceerde A. Deschrevel een lijst van de hem bekende klokken die door de familie de Leenknecht, alias van Harelbeke, vervaardigd waren. Uit de vorig jaar verschenen *Inventaris Dendermonde* (blz. 32) blijkt dat de lijst kan aangevuld worden met twee klokken die Jan van Harelbeke voor 't belfort van Dendermonde gegoten heeft (1377-1378).

Schilderijencyclus over het vlas. — In 1959 is de Provincie West-Vlaanderen in het bezit gekomen van een cyclus van 11 schilderijen die de teelt en de bewerking van het vlas behandelen. Ze zijn van de hand van Emiel Jacques (Moorslede 1874 - Chicago 1937), die ze in 1903 in opdracht van de stad Antwerpen vervaardigde. Deze schilderijen, die een belangrijk document vormen voor de kennis van de toentertijd gebruikte werkwijze in de vlaskultuur, bevinden zich nu in het Prov. Centrum voor Nijverheidsteelten te Rumbeke. Aan deze cyclus werden door de h. Gyselen een drietal artikelen gewijd.

Tentoonstelling over de Brugse pers. — Van 17 maart tot 1 april vond te Brugge in het Brangwijnmuseum een tentoonstelling over de Brugse pers plaats. De promotor van dit initiatief was de h. G. Michiels, een verwoed verzamelaar van alles wat met de geschiedenis van de stad verband houdt, en o.a. een rijke verzameling Brugse bladen bezit. Naast de gewone nieuwsbladen waren ook kies- en verenigingsbladen uitgesteld zodat men een tamelijk volledig overzicht kreeg van de Brugse pers. Verdere dokumentatie zal men vinden in het werk van R. Van Eenoo, *De Pers te Brugge: 1792-1914. Bouwstoffen* (Leuven, Parijs, 1961), dat in deze aflevering van de Handelingen besproken wordt.

Museumkatalogen van Ieper en Kortrijk. — Een beknopte catalogus van de schilderijenverzameling van het Kortrijkse Museum voor Schone Kunsten is in 1961 verschenen. Het museum, dat nu ondergebracht is in het mooie herenhuis Deplanque nabij de Broeltorens, bevat meer dan 500 werken van meer dan 200 kunstenaars.

De Commissie van Openbare Onderstand te Ieper heeft op 23 juni 1962 een eigen Museum ingehuldigd. Reeds lang was deze idee sluimerend. Wegens omvorming van de gebouwen waren talloze schilderijen nutteloos geworden en antiek meubilair in onbruik geraakt. De Millenniumviering van de stad en de aansporingen uitgaande van het Gemeentekrediet van België hebben de definitieve stoot gegeven. Een zevental der voornaamste schilderijen werden samengebracht (15e - 17e eeuw) o.m. het belangrijk grafmonument van Joos Bryde en Yolente Belle (1420); een drietal meubels (16e -

voornaamste geëxposeerde stukken zijn opgenomen. De tentoonstelling die een onontgonnen gebied bestrijkt, mag als zeer geslaagd beschouwd worden.

J. D. C.

Ardooie door de eeuwen heen. — Onder die titel of slogan werd te Ardooie van 21 tot 23 juli een merkwaardige tentoonstelling gehouden over het oude Ardooie. Men vond er een keurige verzameling van oude papieren, schriften, boeken, doozantjes (meer dan 8.000) en portretten van Ardooienaars, klederen, vlaggen, foto's van monumenten, enz. Iedere dag werd er een voordracht gehouden. L. Van Acker gaf een algemene geschiedenis van de gemeente, E. H. J. de Mûelenaere had als onderwerp gekozen : „Guido Gezelle en de gemeente Ardooie” en burgemeester M. Sercu handelde tenslotte over de folklore (oude figuren en gebeurtenissen) van zijn gemeente. Een initiatief dat ongetwijfeld lof verdient !

J. D. C.

In het Gruuthusemuseum te Brugge. — Op zaterdag 16 december 1961 werd de afdeling „oude stenen” van het Gruuthusemuseum heropend. In een korte inleiding schetste de h. L. Devlieghe het ontstaan en de groei van de verzameling. Gesticht in 1865, kende de *Société Archéologique* een bescheiden begin; het duurde een jaar vooraleer men een museum met een 150 voorwerpen kon openen in de tresorierskamer van het belfort. De gift van de konsoles van het stadhuis in 1867 bracht het genootschap op het idee een sectie van gebeeldhouwde stenen in te richten. In korte tijd steeg het aantal museumvoorwerpen tot 2000, waardoor de beschikbare ruimte te klein werd. In 1874 kocht het stadsbestuur Gruuthuse aan. Na de overname van het museum door de stad Brugge vernieuwde Dr. A. Janssens de Bisthoven afdeling na afdeling. In 1961 kwam dan het zg. steenmuseum aan de beurt. Door een uitgebreide keuze en door een oordeelkundige uitstalling heeft de konservator én de archeoloog én de kunstkenner willen bevredigen.

Voor een stad als Brugge is de verzameling niet zeer uitgebreid, alhoewel er onmiddellijk dient aan toegevoegd dat in de loop der jaren veel meer 't museum is binnengekomen dan bij de overname in 1954 gevonden werd. Het steenmuseum zal nu hopelijk wel weer aangroeien, enerzijds omdat men ziet dat de verzameling weer zorgvuldig beheerd wordt, anderzijds omdat er thans in de stad een grote bouwactiviteit heerst die dikwijls toch interessante bouwfragmenten aan het licht brengt. Ook in het verleden zijn het in vele gevallen giften geweest die de sectie uitgebreid hebben.

L. Da.

17e eeuw), waaronder een zesdeurkast met Frans I - medaillon; een tweetal kazuifels; een antependium en zilverwerk (monstrans, kelk, beeldjes) van Ieperse en Rijselse zilversmeden; tin. Het geheel werd ondergebracht in een der bovenzalen van het Godshuis Belle, Rijselstraat. Een beknopte katalogus getiteld „Katalogus. Museum van de C. O. O. Ieper. Godshuis Belle” (uitg. C. O. O., Ieper, 16 blz., niet geïll.) staat ter beschikking van de bezoeker.

O. Mus

Tentoonstelling „Ieper Duizend Jaar”. — Ter gelegenheid van het duizendjarig bestaan van de stad Ieper werd door de Opvoedende Diensten van het Ministerie van Nat. Opvoeding en Cultuur en door de stad Ieper een tentoonstelling ingericht getiteld „Ieper 1000 jaar”. Deze tentoonstelling poogt een overzicht te geven van de geschiedenis van deze stad zowel op politiek, economisch, godsdienstig, cultureel als folkloristisch gebied. Dit overzicht gebeurt meestal aan de hand van fotografisch materiaal. Oorspronkelijk materiaal is immers wegens de vernietiging van het Ieperse Stadsarchief tijdens de oorlog 1914-18 niet meer te Ieper voorhanden. Er werd echter wel geput uit de andere archiefdepots van het land en ook uit het buitenland. Deze tentoonstelling werd op 17 december 1961 geopend door de heer minister R. van Elsenlande te Brussel in de zalen van het Centraal Station. Zij bezocht verder de volgende steden: Tongeren, Gent, Kortrijk, Roeselare, Oudenaarde, Mechelen, Brugge, Oostende, Blankenberge, Ieper, 's Hertogenbosch. Een leidraad bij deze tentoonstelling getiteld „Ieper 962-1962” (35 blz.) werd door het Ministerie uitgegeven.

Tentoonstelling „Oud Kortrijk”. — Van 7 juli tot 15 september 1962 werd in het stadsmuseum te Kortrijk een interessante tentoonstelling gehouden, die hoofdzakelijk het tijdperk van 1200 tot 1800 bestrijkt. Zoals het luidt in de verantwoording van de rijk geïllustreerde en flink gedocumenteerde catalogus, ging de hoofdaandacht naar de iconografie, naar het algemeen en particulier stadsbeeld. Tot grote verwondering van de bevoegde inrichters G. Billiet en arch. ir. A. Pauwels, groeide het materiaal steeds toe en diende een schifting gedaan te worden. Zo werd niet alles getoond wat aan kadastertekeningen in landboeken en liggers, aan gravuren en schilderijen voorhanden was. De catalogus bevat twee delen. In een deel „Galerij van oude Kortrijkse instellingen en gebouwen” wordt een korte studie gegeven over die instellingen en gebouwen. De opstellers hebben bij het opmaken van hun korte schets goed aangevoeld, dat nog menige instelling en gebouw op een degelijke studie wacht. Het tweede deel is de eigenlijke catalogus, waarin de

In het Stedelijk Museum voor Schone Kunsten te Brugge.

— In september 1961 was de Stad Brugge zo gelukkig een onbekend en merkwaardig portret van *Lodewijk van Gruuthuse* in een privé-collectie te Parijs te kunnen kopen. Het paneel werd in 1962 voor de eerste maal publiekelijk getoond en wel in de tentoonstelling van Het Gulden Vlies. Het werk wordt in de catalogus van deze tentoonstelling onder nr. 31 door Dr. H. Pauwels gecommenterd. De auteur ziet in de uitbeelding van de handen de nawerking van de stijl van Rogier Van der Weyden, wijl hij overigens geneigd is het werk in de omgeving van Hugo Van der Goes te plaatsen.

Gewis, het paneel kan voorlopig niet beter thuis gebracht worden. De verwantschap met de schilder die het altaarstuk van Sint Hippolytus van de Sint-Salvatorskerk te Brugge heeft afgewerkt is te verdedigen. Bedoeld worden de stichtersfiguren van de linkerdeur die aan Van der Goes worden toegeschreven. Anderzijds lijkt het mij helemaal niet zeker dat de auteur van het Portret van Lodewijk van Gruuthuse een Brugse schilder zou zijn. De opdrachtgever is bekend als een vooraanstaande mecenas van zijn tijd, die betrekkingen had met vele kunstenaars. Ik meen dat de schilder moet opgespoord worden in de Noord-Nederlandse kringen en dat meer bepaald moet gezocht worden in de richting van de Meester van de Vorstenportretten.

Over de authenticiteit van het Portret valt niet te twijfelen. Lodewijk van Gruuthuse is de enige afstammeling geweest van dit geslacht, die tot Gulden-Vliesridder werd benoemd. Hij alleen was gerechtigd om op zijn portret de ordeketting rond het wapenschild van Brugge - van der Aa te laten aanbrenge, samen met zijn wapenkreet *Plus est en Vous*. Overigens wat deze leuze betreft, stemt de sierlijke grafie volledig overeen met de oorspronkelijke opschriften die het gewelf versieren van de bidtribune in het Gruuthusepaleis.

Het schilderij was zeer gehavend toen het door de stad werd aangeworven. De achtergrond, het kleed en de Gulden-Vliesketting waren grotendeels overschilderd en vertoonden belangrijke leemten.

Daarentegen waren aangezicht en handen gaaf bewaard. Het schilderij werd op deskundige wijze door C. Leegenhoek hersteld. Men stelde vast dat de Gulden-Vliesketting volledig herschilderd was geweest, nadat men oorspronkelijke schakels met het vuurslagmotief met nieuwe verflagen had overdekt. De restauratie behelsde het aan het licht brengen van deze oorspronkelijke sierelementen, in de mate dat deze bewaard waren gebleven.

Kort na de aankoop van het Portret van Lodewijk van Gruuthuse besliste de Gemeenteraad, op 17 november 1961, een groot paneel te kopen toegeschreven aan *Jan Bruegel I* en voorstellende *de Prediking van Johannes*. De aankoop geschiedde met staatssubsidie, dit ingevolge het zeer gunstig advies van een door het Departement van Nationale Opvoeding en Cultuur aangestelde bijzondere Commissie.

Het schilderij is één van de vrij talrijke reproducties van het werk van Pieter Bruegel de Oude dat te Boedapest wordt bewaard. Andere exemplaren bevinden zich o.m. te Antwerpen, Dresden, Munchen, Wenen, Gotha, Schleissheim, Rijsel, Valencijn...

Onder deze vele kopieën en reproducties, blijkt het wel dat het door Brugge verworven schilderij een voorname plaats inneemt. De vergelijking van deze verschillende werken, het bepalen van hun respectievelijke kunstwaarde in het licht van de mogelijke toeschrijvingen aan het atelier van Pieter Bruegel de Oude of van zijn zonen, zal een uitgebreide studie vergen.

Hier moet men zich beperken tot een paar opmerkingen. Het Brugse paneel draagt de oorspronkelijke merken van het Antwerps schildersgild. De afmetingen van het paneel zijn nagenoeg dezelfde als deze van een hele reeks bekende werken van Pieter Bruegel de Oude, nl. 118 × 367 cm. De compositie van de Prediking van Johannes blijkt in het Brugse schilderij integraal bewaard te zijn, wijl het paneel van Boedapest naar alle waarschijnlijkheid ingekort werd en wel ca 20 cm in de hoogte, zodat een gedeelte van het landschap, meer bepaald van de bomen en hun gebladerte verdween. De kwaliteit van het schilderij dat Brugge verwierf is naar het algemeen oordeel van deskundigen voortreffelijk. Het werk kan van de hand zijn van Jan Bruegel I, genoemd de Fluwelenschilder.

— Een abstract schilderij van de Brugse schilder *Luc Peire* (geb. 7 juli 1916) werd in augustus 1961 gekocht. Het doek is betiteld *Manolette* en dagteekent van 1957. Het Brugs stadsbestuur en de leden van de Museumcommissie hebben aldus hun opvatting betreffende de opdracht van het stedelijk museum duidelijk aangetoond. De Brugse schildersschool is nog steeds levendig en brengt werken voort die in het buitenland hoog gewaardeerd worden. Het museum moet de ontwikkeling van deze school in haar meest vooraanstaande aspecten belichten.

J. de B.

Kl. Katalogus *Het Gulden Vlies*

PORTRET VAN LODEWIJK VAN GRUUTHUSE

(1422-1492)

(Brugge, Groeningemuseum)

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Annales de la Soc. d'Emulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel ... .. 150 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in 8°, 163 blz. ... .. 60 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*. Brugge, 1913-1920, 2 dln. in 8°, 457 + 327 blz. ... .. 250 fr.
- St. van Outryve d'Ydewalle, *Geschiedenis van het „Veld” of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in 8°, 233 blz. ... .. 70 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in 8°, 463 + 1290 blz. ... .. 400 fr.
- H. Dussart, S.J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in 4°, XVI + 137 blz. 60 fr.
- J. Bethune, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in 4° XXXV + 512 blz. ... .. 400 fr.
- A. Heysse, O.F.M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in 4° XXV + 169 blz. ... .. 100 fr.
- A. C. De Schrevel, *Etablissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in 8°, 136 blz. ... .. 40 fr.
- A. Schouteet & E. I. Strubbe, *Honderd Jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Emulation” te Brugge*. Brugge, 1950, in 8°, 335 blz. ... 200 fr.
- A. Schouteet, *Gedenkwaardige aenteeeningen van Jan Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825*. Brugge, 1958, in 8°, 147 blz. ... .. 60 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,
Koningin Elisabethlaan 63, Brugge